

H E T
E E R S T E B O E C K,
 V A N D E
H E E L - M I D D E L E N.

Het Eerste Capitel.

1. Enckele verkoelende Heel-middelen.
2. Saebi-verkoelende; als *Muur*, *Mussen-oir*, *Gras*, *Lattouwe*, *Violen*, *Suyring*, *Endriys*.
3. Andere wat krachtiger verkoelende; als *Ende-krooft*, *Plompen*, *Vlooy-kruyt-zæet*, *Quee-kernen*, *Canfer*.
4. Sommige daer by te samen-treckende; als *Rosen*, *Cichorey*, *Kneker-bloemen*, *Havicks-kruyt*, *Wyngaard*, *Kruyt-wortel*, *Glas-kruyt*, *Telkens-kruyt*, *Steegh-ke*, *Por-gleynt*, *Vereken-gras*, *Mars-bout*, *Azijn*, *Verjus*, *Sap-van Citraenen*, *Lijmoenen*, *Granaet-appelen*.
5. Andere daer benevens de pijn-verdoovende; als *Huul*, *Bilsen-kruyt*, *Nacht-schade*, *Mandagora*.
6. Mengel-middelen, ende die toe-gemaect zijn.
7. Aenmerkinge op haer voorsichtig gebruik.

ALloo de verkoelende Heel-middelen, volgens haren aert ende gematigheyt, op verscheydene trappen gaen, soo zijn se daer door oock van verscheydene krachten. Want sommige verkoelen, ende versachten maer een enckele Onsteeking, eenige de Rose, andere Springend-vyer, heete Puyften, Bloedt-sweeten, ende diergelijke onsteekene Geswellen. Eenige zijn daer by samen-treckende. Andere pijn-verdoovende. De selfde sullen wy na malkander beschrijven, beginnende van de sapsle.

1. **MUUR** verkoelt, vervochticht, ende versacht het Speen, ende alle heete Geswellen. Suyvert daeren-bovens alle het bijtende Schorft, ende voorts-etende Sweetingen. Verdrijs de Rose, ende alderhande Onsteekingen. De vordere krachten, ende andere gelegentheden van dit kruyt, ende van alle andere, ons Landt eygene, ende alhier van selfs opslaende, sullen breeder aangewesen werden in de *Hollandische Geneeskonste*, waer toe de *Inleydinge* al voor desen gedruckt is, ende gevoeght achter het *Eerste Deel* van den *Sebat der Ongefontheyt*.

Van de selfde kracht is **MUUSEN-OIR**, te weten het gene oock *Bastiers-muur*, ofte *Hoender-bete* genoomt werd.

GRAS is mede verkoelende, ende tusschen vochtig-

heyt ende drooghte gematight, derhalven bequaem om op de verhaelde gebreeken te besigen.

LATTOUWE verkoelt, ende vervochticht alle heete Geswellen, kleyn Puyften, ende Wilt-vyer. Met wat zouts vermengt geneest de versche, ende eerst begonnen Verbrantheys.

VIOLLEN-BLADEREN hebben hier in de selfde kracht.

SUYRING verkoelt, ende versacht de onsteekene Geswellen, geneest het Wilt-vyer, suyvert de vervuylde Sweetingen, verbetert de verbrande Huyde, ende verdrijs alle Placken ofte Vlecken des lichaems.

ENDRYE geneest vyerige Oogen, helpt het Wilt-vyer, ende versacht alderhande heete Geswellen.

3. De selfde kracht, doch wat krachtiger, is in de volgende:

ENDEN-KROOST verlicht, door hare verkoelende ende vochtigh-maekende gematigheyt, alle Onsteekingen, ende heete Geswellen, doet de Rose verdwijnen, ende versacht de Gichte.

PLOMPEN zijn, van wegen haren verkoelenden aert, bequaem tot alle heete Geswellen, ende Sweetingen.

VLOOY-KRUYT heeft sijn meeste kracht in't *Zæet*, waer uyt *Slijm* getrocken wert, als het een weynigh op eenigh verkoelend water, ofte sap gestaen heeft. Dit Slijm stilt pijn, versacht alle Onsteekingen: ende verkoelt soo dapper, dat, gelijk de *Grieeckse Kruydt-beschrijver Dioscorides* 4. 65. aenmerckt; geworpen zijnde in heet-ziedende water, het selve terstont van de zode brengt.

Op de selfde wijsen geven de **QUEE-KERNEN** haer *Slijm* aen eenigh nat over, seer bequaem tot de Verbrantheyt, ende alderley brandige Geswellen.

CANFER (van welckers aert in het *Eerste Deel*, 4. Boeck, Cap. 9. ende 13. van den *Sebat der Ongefontheyt* breeder verhandelt is) heeft ongelijk meerder koude als de verhaelde middelen, ende en dient derhalven niet, als met de selve vermengt, ende in kleyn gewichte gebuyckt te werden. Ende als dan helpt sy de Verbrantheyt, de onsteeken, ende vyerige Oogen.

4. De verhaelde Heel-middelen genesen enckele Onsteekingen, die uyt verhit, ende galligh bloet veronfaeckt werden: maer de gene, die nu volgen sullen, kunnen

konnen door hare wrangigheydt, ende t'samen-treckenden aert, noch de heete toe-vloeyingen wat tegen houden, als oock t'gene alroede gevloeyt is, ten deele te ruggedrijven.

ROSEN verkoelen, trecken te samen, ende verstercken, insonderheydt de *Ronde*, ende voornamelijk gedrooght; gelijk sy in de Winckels bewaert werden. *Versc* gestampt opgeleyt, verdrijven alderhande onsteekingen, ende met name de gene, die haren Naem voert. Met het sap gegorgelt zijnde, werden sweeringen in den Mont, brant in de Keel, ende Sinckingen opgehouden, ende wederstaen. *Drooge Rosen*, ofte een *Rosen-koek*, die van over-gehaelt Rosen-water, in de pan over blijft, met een weynigh Wijn, ofte Rosen-water besproeyt, ende werm opgeleyt, verkoelt, verdrooght, ende stillt de pijn.

CICHOREY, soo wel de tamme, die in de hoven wast, als de wilde, die van selfs in de velden voortkomt, als gemeenlick genoemt werdt *PAPEN-KRUYT*, ofte *KANCKER-BLOEMEN*, hebben, gelijk oock *HAVICKS-KRUYT*, een koele, drooge, t'samen-treckende, ende suyverende kracht, daerom bequaem voor het Wild-vyer; alderhande Onsteekingen, ende brandige Geswellen ende niet minder, om vervuylde Sweeringen te suyveren.

De *Bladeren*, *Rancxkens*, ende *Klanwierkens*, van den soo tammem, als wilden *WIINGAERD*, zijn verkoelende van aert, ende sterckelick t'samen-treckende. Werden met groot voordeel gebruyckt tot Gorgel-water, om de heete geswellen des Monts, der *Amandelen*, ende der *Kele* te genesen. De wortel in Wijn gezoden, vermorwt, suyvert, ende heelt de heete Sweeringen.

KRUYSKRUYT, ofte KRUYSWORTEL is seer goet tegens de Bloet-sweeren, Speen, Rose, ende alderhande heete Geswellen, als zijnde wat verkoelende van aert, doch wat verdeylende, ende rijp-maekkende. De witte *Vlocken* ofte grijsse *Hayren* van de *Bloemen*, met *Saffraen*, ende wat kout *Water* gewreven, zijn goet, gestreecken op roode, ende leepe Oogen.

GLASKRUYT is verkoelende, afvegende, ende wat vervochtende, met eenige t'samen-treckinge, ende derhalven bequaem tegens het Wilt-vyer, Rose, Bloet-sweeren, brandende Puysten, Geswellen, Sweeringen, ende quaedt Zeer.

TEBKENS-KRUYT verkoelt, (niet tegenstaende Dr. *Lobel* sulcks tegen wil sprecken) verdrooght, ende treckt dapper te samen; waer door het krachtigh is, om het bloeden te stelpen; t'begin van onsteekenis in de Geswellen, ende Sweeringen te stuyten, met hare oofsack te rugge te drijven.

WERGH-BRE kan, door haren verkoelenden, wrangen, ende droogen aert, in t'begin alle heete Geswellen verdrijven, versche Wonden genesen, oude, ende vuyle Sweeringen suyveren, ende heelen.

Derhalven seer nut tot quaedt Schorft, Kancker, Fistulen, ende alle loopende gaten. Sy versacht oock alle Onsteekingen, ende Verbrandtheydt.

PORCELEYN, door den aert die sy met de Weeghbre gemeen heeft, kan de toe-vloeyinge der heete vochtigheden stelpen, ende alle beginnende onsteekingen in houden.

VERCKENS-GRAS, ofte DUYVELS-KNOOP, heeft de selfde kracht, die de Porceleyne toegeschreven is. Bequaem (gelijk *Dioscorides*, ende *Galenn* oock getuygen) om de vergadering van heete vochtigheden, als Rose, ende andere te wederstaen.

MONT-HOUT, KEEL-KRUYT, ofte RHINWILGE, maer noch beter met den Latijnschen naem van *Ligustrum* by ons bekent, wederstaet door de verkoelende, ende leer t'samen-treckende kracht alderley Onsteekingen, ende Bloet-sweeren, geneest de Verbrandtheydt, suyvert ende heelt de Sweeringen, die haer in de Kele, Gehemelt, ende Mondt opwerpen.

DONDER-BART is kout in den derden graed, een weynighken verdroogende, geneest Rose, Roorhont, vyerige Oogen, Puysten, ende Geswellen; als oock alle Sweeren, ende Onsteekingen, die uyt Sinckingen bestaen.

AZIEN, VERJUS, SAP VAN CITROENEN, LIMOENEN, GRANAET-APPELS, verkoelen allegader, trecken te samen, stooten de toe-vloeyinge te rugge, ende verdrijven dien-volgende de beginnende Onsteekingen, Rose, Wilt-vyer, Roorhont, ende diergelijcke.

5. Wy gaen verder tot de gene, die niet alleen verkoelen, ende versachten, maer oock, door een verdoovende kracht, doen stillen.

HEUL, t'zy dat men sijne *Bladeren* in Azien laet zieden, ofte *Water* daer uyt over-haelt, ofte de onrijpe Zaet-bollekens (*Mane-bollen*, ofte *Man-koppen* genoemt) met meel van *Gersten-mout* vermengt, ende Paps-gewijs opgeleyd, helpt, door sijn verkouwende kracht (*Galenn* stelt die in den vierden, dat is, den uytersten graed) het Wilt-vyer, ende alderley heete Geswellen, ende Sweeringen. Versacht den brant in t'Hoofst, vermengt zijnde met *Olye van Rosen*; met wit van *Ey*, ende wat *Saffraen*, de vyerige ende roode Oogen, gelijk *Dioscorides*, ende hem volgende *Fernelius*, betuygen.

BILSEN-KRUYT is van den selfden aert, ende gematigheydt. Sijn Sap, uyt het onrijp Zait ende *Bladeren* geparst, werdt bequaemlick gemengt by pijn-stillende Ooge-wateren, als oock gebruyckt tegens heete, ende scherpe Sinckingen. Is mede nut, by *Gersten-mout*, ofte *Terwen-med* gedaen; voor onsteecken Oogen, ende alderhande geswellen, die met pijn, ende brandt vergeschelicht zijn.

NACHT-SCHADE, volgens de getuygenisse van den

den geme
heete Ge
als Rose
lijcke
van Gerst
Sweering
van Terw
Oogen,
Rosen de
M
insonderh
ge-waters
den brand
sche Blad
Gersten-m
ende Swe
kingen.
6. Ho
ven, ma
wyt-wercl
bruyck v
Afsn
dan gestar
mengt zij
het afsiet
der de to
gehouden
Suyring,
schade,
garnaecke
gleyt we
wat *Causi*
ten, die
maeckt st
door haer
selfs peuc
Dan de N
van eenig
dienstigh
ceest begi
7. Sta
letten, d
den. Wa
mentlick
niet gebr
vast gestel
selve niet
Het geber
ten outlast
die van b
dan door
lichtigh
euele deel
den. Wa
maer van
meelker H

den gemelden *Dioscorides*, versacht, ende geneest alle heete Geswellen, ende Puyssen op de Huyt komende, als *Rose*, *Wilt-vyer*, *Springend-vyer*, ende diergelijke. De groene *Bladers* gestooten, ende met Meel van *Gersten-mout* vermengt, genesen de voorts-etende *Sweeringen*: ende alleen gewreven, ofte met kruym van *Terwen-broot* gemengt, den *Hoof-sweer*, *vyenige Oogen*, *Ooren*, ende andere deelen; met *Olye van Rosen* de *Verbrantheyt*.

MANDRAGORA heeft mede diergelijke krachten, insonderheydt in sijn *Wortels*, welckers *Sap* by de *Ooge-waters* gedaen, versacht haer pijn, ende verkoelt den brandt. Het selve (waer toe oock dienen de versche *Bladers*, ende *Wortels* gestampt) met Meel van *Gersten-mout* vermengt, genesen alle heete *Geswellen*, ende *Sweeren*, ende verdrifven alderhande *Onsteeckingen*.

6. Hoe dese *Heel-middelen* niet alleen by haer selven, maer oock onder andere vermengt, haer kracht wyterwerken, is nu ten deele aengewesen. In 't gebruyck van de selfde zijn het *over-ghealde Water*, het *Affijtsel*, het *Sap*. De *Bladers* moet gezoden, ende dan gestampt, ende met Meel van *Gersten-mout*, gemengt zijnde; maecken een *Pap*, die na het sloven met het *Affijtsel*, over de *onsteeckinge* geslagen wert. Onder de toe-gemaecte werden in de *Winckels* gereet gehouden de *wateren van Rosen*, *Wegh-bre*, *Porseleyn*, *Suyring*, *Plompin*, *Cichorey*, *Endivye*, ende *Nacht-schade*, die met een weynigh *Azijn van Rosen*, laeuw gemaecte, op de *onsteeckinge* met een dubbelden doeck gleyt werden: ende als de selvige groot is, dan wert 'er wat *Canfer* nuttelick by gedaen. De *Olyen*, ende *Salven*, die van de verhaelde *Droogen* in de *Winckels* gemaect staen, komen alhier weynigh te pas; alsoo ly, door haer *verrigheydt*, noch meerder *onsteecken*, ende selfs *peuckelen*, ende andere *vyenigheydt* opwerpen. Dan de *Nutritum*, insonderheydt gewasschen met *sap* van eenigh der verhaelde *Kruyden*, dun gestreecken, is dienlich om de *Rose*, ende andere *Onsteeckingen*, die eerst beginnen, te verkoelen.

7. Staet oock op alle de aengewesen *Kruyden* wel te letten, dat sy niet onvoorsichtigh gebruyckt en werden. Want de verkoelende *Heel-middelen*, voornamentlick die mede te *samen-trecken*, en dienen gantsch niet gebruyckt, wanneer de *Onsteeckinge* haer alreede vast gestelt heeft, maer alleen in 't beginnel, ende als de selve niet groot, ende de toe-vloeying niet veel en is. Het gebeurt dickwils, dat de nature haer selven na buyten outlaft van eenige quade, ende scherpe *vochtigheydt*, die van buyten meerder schade soude doen: de welke dan door dese te *rugge-drijvende* middelen, onvoorsichtigh gebruyckt zijnde, van buyten wederom na de edele deelen, ende het ingewandt souden gedreven werden. Want als de *opdrachtigheydt*, ofte *onsteeckinge* maer van selfs in en staet, dat noemt onsen *Opper-leermeester Hippocrates* in *Coac*, ende *Aph.* voor een quat

teycken; ende in tegendeel voor goet, wanneer de selvige haer van binnen begeeft.

Even wel valt 'er noch meerder gevaers in foodanige *Kruyden*, die, als beschreven is, by haer verkoelende kracht een *verdoovinge* hebben. Want sy en dienen nergens opgeleyt, als daer over-groote pijn, ende *steeckinge* is; ende dan noch even wel niet te veel, ofte te lang; alsoo sulcks lichtelick de *naturlicke*, ende *in-geboren wermte*, die alle in ons lichaem; ja het leven selve befiert, kan uytblusschen, waer op dan haest het *Kout-vyer* volght.

Dient oock gelet van wegen de *Pappen*, van de welke terstont vermaent is, dat se niet alleen, gelijk van al de verkoelende *Heel-middelen* in 't gemeen geseyd is, maer in 't beginnel van de *onsteeckinge* moeten opgeleyt werden: maer dat men moet forgen, dat se niet en *verdroogen*; om dat se aldan meerder brandt, als verkoelinge souden by brengen, ende derhalven dickmaels, dat is; ontrent drie of vier mael daeghs *ververscht*, na dat den brandt veel ofte weynigh *verdrooght*.

Het II. Capittel.

1. *Terugge-drijvende Heel-middelen.*
2. *Enckele, ofte ongemengde; als Bramen, Hinne-besjen, Myrtus, Cypres-boom, Eyckelen, Gal-nosen, Bloemen, ende Schellen van Granaten, Acacia, Hypocystin, Smack, Sausse-boom, Mispelen, Quen.*
3. *Toegemaecte, ofte gemengde Middelen.*
4. *Maniere om te gebruycken.*

I.
Dewijle in 't voorgaende *Capittel* eenige *Heel-middelen* beschreven zijn, de welke boven haer verkoelen de *toevloeying* wat konnen tegen houden: soo sullen wy dat nu vervolgen met de gene, die sulcks veel stercker te wege brengen, als selver oock de *vochtigheydt*, die alreede in eenigh deel even gefoncken is, wederom te *rugge-drijvende*. Beyde geschiedt door kracht van koude: wiens aert is tegen te houden, t'samen te trecken, ende te *rugge* te stooten. Insonderheydt foodanigen koude, de welke in een grove, ende aerdtachtige stoffe haer woonplaets heeft, gelijk die beyde uyt den wrangen smaek konnen werden bekend. Soodanige *Heel-middelen*, druckende, ende benauwende, door haer t'samen-treckende koude, het vleysch, ende de aderen der deelen, daer sy opgeleyt werden, steuyten niet alleen het invloeyen, maer doen oock de *invloeyende*, ende even *ingevloeyde* *vochtigheydt* te *rugge* schieten.

2. *BRAMEN* hebben in haer onrijpe *Besjen*, ende *Bloemen*, een seer *verdroogende*, t'samen-treckende, ende verkoelende kracht, waer door sy (gelijck oock

de volgende) niet alleen inwendigh alle Loop, ende Vloet stoppen: maer oock uytwendigh alle heete, ende in-etende Sweeringen, Rose, Wilt-vyer, ende diergelijke beletten voort te gaen, ende de uyt-schietende Oogen vast stellen. Het selve doen oock de jonge *Sebutjens*, ende versche *Bladeren*, doch wat slapper; even wel seer bequiem, om van buyten opgeleyt; het Speen, geknauwt, ofte gegorgelt, de Sprouw, ende alle vyerigheydt van Mondt, ende Keel te verdrijven, als mede om het losse Tant-vleysch te verstercken, gelijk de meer-gemelte *Dioscorides* getuyght. Die oock de *Hinne-besjen*, soo in *Bladeren*, jonge *Sebutjens*, ende *Vruchten* (te weten eer sy rijp zijn) de selvige kracht toe-schrijft. Dan dese en zijn even wel soo verdroogende, noch te samen-treckende niet, als de *Bramen*.

MYRTUS heeft in sijn jonge *Spruyfels*, *Besjen*, ende *Zaet*, een bysondere kracht, om te verkoelen, samen te trecken, het bloeden te stelpen, de onsteeckinge der Oogen, Rose, Wilt-vyer, ende diergelijke te helpen, de Sinckingen te stuyten, ende het uyt-vallen van 't Hayr te beletten. Den aenwasch van de *Myrtus*, by de Kruyt-beschrijvers *Myriadanum* genoemt, is tot al het verhaelde noch krachtiger.

CYPRES-BOOM verkoelt (hoe welden Arabischen *Avicenna* van ander gevoelen is) matelick, hebbende maer soo veel wermte, als tot in-voeren van sijn wrange serpigheydt van nooden was, gelijk *Galenus* getuyght: maer verdrooght seer, ende is dapper 't samen-treckende. Sijn *Bladeren* heelen het Scheursel, verdrijven het Springend-vyer, voort-lettende Sweeringen, Bloedsweeren, roode Oogen, ende diergelijke. De selfde *Bladeren*, als oock de *Noten*, zijn bequiem om alle wonden te heelen, ende het bloedt, daer uyt-loopende, op te doen houden.

EYCKEN heeft in sijn *Bladeren*, *Schorffen*, ende *Eyckelen* selve, een matelick verkoelende, doch sterck verdroogende, ende 't samen-treckende kracht: die noch krachtiger is, gelijk *Dioscorides* betuyght, in 't *Vliesjen*, het welck tusschen de schelp, ende het hout van den Eycken-stuyck staet, ende 't gene onder de schelp, de Eyckel-keerne bekleedt. Werden bequiemlyck gebruyckt op heete *Geswellen*, alwaer galachtige, ende scherpe vochtigheden beginnen na toe te schieten. De leeghte *Eycken* dragen *GALNOTEN*, als oock eenige voose, ende *Appels-wijse aenwassen*, doch die tot het verhaelde niet en komen by de kracht van de *Noten*.

GRANATEN groeyen in heete Landen, doch meest in 't Spaensche Koninckrijk, 't welck den naem, ende 't wapen daer van voert. Sommige van dese Boomen zijn tam, die *Granaet-appelen* voort-brengen, andere wildt, die geen vruchten, maer alleen bloemen en dragen. Ick hebber vele sien wassen in 't Koninckrijk van Napels in Italyen, ende in Vranckrijk ontrent *Marfille*, gelijk hier afgebeelt is.

Dese Bloemen zijn bekent met den Griekschenn naem *Balaustion*. Sy trecken seer te samen, verkoelen; ende verdroogen, stuyten het toe-vloeyen, ende het Scheursel. De Mondt met het af-sietel gespoelt zijnde, doet alle vochtige gebroecken van het Tant-vleysch, ende Kele geneken, waer door oock de losse Tandten vast gestelt werden. Tot al 't selve dienen de *Granaet-schellen*, doch met meerder kracht.

ACACIA is een Sap, gepeekt uyt de *Bladven*, ende onrijpe *Hauwen*, maer insonderheyde nyr de onrijpe *Vruchten* van een boomachtigh Heestel; waffelhende niet alleen in Egypten, ende Arabyen, gelijk d'Oude beschrijven: maer oock, schrijft *Lobel*, in West-Indyen, ende Peru. Werdt van *Galenus* gestelt, droogh in den derden, ende kout in den eersten graed. Doch gewasschen zijnde, verliest noch van haer weynige wermte, ende kleyne scherpigheydt, ende werdt dan kout in den tweeden graed. Dit Sap is seer wrang van smaek, ende 't samen-treckende; daerom oock te rugge drijvende. Werdt derhalven bequiemlyck gestreecken op het Wilt-vyer, voorts-loopende *Sweeringen*, *Rose*, *Hayr-worm*, heete *Puyften*, ende *Swellingen*; ende gewasschen zijnde, oproode, geswollen, ende verre uyt-puytende *Oogen*, ende gekloofde *Lippen*. By ons, als oock in *Duytschland*, gebruyckt men door de banck in plaetsche van het oprechte *Acacia*, het sap van onrijpe *Pruymkens*, *Slehen* genaemt, die hier te lande by de heggen van selfs wassen, voornamelick in 't *Stift* van *Utrecht*, ontrent *Amersfoort*, ende *Montfoort*. Dit Sap tot *Koecxkens* gebracht, ende in de *Sonne* gedrooght zijnde, heeft de selve kracht, die de *Oude* derrechte *Acacia* toeschrijven, gelijk ick dickwils bevonden hebbe.

HYPOCISTIS volgt in alles de kracht van *Acacia*, dan valt; gelijk *Dioscorides* schrijft, noch wat meerder ver-

verdroogende, ende te famen-treckende. Het is een aenwas, ofte uytwas, die somtijds groeyt aen de wortelen van een kleyn Heester, *Cistus* genaemt, welckers Bladeren, ende jonge Botten van den selfden aert zijn. Waft, onder andere heete Landen; veel in Spaengjen, ende Italyen. Ick hebbe het oock gesien ontrent Mompelier in Languedock.

SMACK is een Heester, het welcke, gelijk *Dioscorides* schrijft, veel groeyt op steenachtige plaetschen, gelijk ick oock bevonden hebbe in de steenachtige bergen, *Alpes* genaemt, die Italyen; aen de zijde van Vranckrijck, ende Duytslandt, bepalen. Waft even wel weeldiger, ende hooger buyten de gemelte stad van Mompelier. De Arabiers hebben hier *Samach* genoemt, ende wy, dat woordt wat in-treckende, *Smack*. Heeft al, ende de selve kracht, die van *Hypocistis*, ende *Acacia* verhaelt is. Want de Bladeren, *Vruchten*, ende *Saden*, zijn seer t'famen-treckende, verdroogen tot in den derden, ende verkoelen tot in den tweeden graed.

Dese te famen-treckende, ende te rugge-drijvende kracht werdt mede uytgevoert, door de Bladeren van SAUSE-BOOM, ofte *Berberis*, MISPELEN, ende QUEEN, Paps-gewijsopgeleyt.

3. Hier toe werden in de Winckels gereet gehouden *Olye van Myrtus*, ende *Queen*. De Salven van *Silver-schuym*, ende *Diachalcitheatos*. De Plaesters voor 't *Sebeurjel*, *Defensyf*. *Comitis*.

4. Staet nu maer aen te wijzen, op wat wijze ende ordre de Heel-middelen, in het tegenwoordige, ende voorgaende Capittel beschreven, behooren in 't werck gestelt te werden.

Men sal dan in een heete toe-vloeyinge, die niet te groot en is, ende alleen begint onsteeking te maekken, het verhitte deel werm stoven met de wateren, ofte het af-sietfel van de kruyden in 't voorgaende Capittel aangewesen. Na de Stovinge, die een half uyre met spongyen, ofte wolle lappen op, ende af, gedaen magh werden, sal men opleggen een Paps, van de selvige gemaect; ende sulcks noch niet volkomentlick helpende, komen tot de gene, die nu in dit Capittel tot het selfde gebruyck zijn beschreven.

Op dese wijze sal men maer in 't beginfel (*t welck wy niet te vergeefs wederom en vermanen) de te rugge-drijvende middelen mogen gebruycken; maer niet als de toe-vloeyinge akreede te vast gehecht is. Even wel en hebben noch de selvige oock in 't beginfel geen plaets, wanneer de stoffe, die de onsteeking verweckt, quaedaerdigh, Vergiftigh, ofte Pestigh is, ende dat de vochtigheydt, door kracht der nature, van binnen na eenige slechte plaetschen, insonderheyt de Klieren, gedreven werdt, ofte hevige, ende over-groote pijn by haer heeft. Want in foodanigen gevalle is 't dienstiger treckende, ende pijn-stillende middelen, aen te wenden.

Het III. Capittel.

1. *Plackende, ofte toe-klevende Heel-middelen.*
2. *Enckele; als Terwe, Meel, Bloem, Stijffel, ende Boonen.*
3. *Andere, die met eenen verdroogen, ende het bloeds stelpen; als Mumia, Mastick, Coraal, Bloeds-steen, Gesegelde Aerde, Bolus, Draacken-bloeds, Plaester, Azijn.*
4. *Plackende, ende op-droogende Metallen; als Loot, Loot-aerde, Loot-schuym, Silver-schuym, Loot-wit, Pompholyx, Grauw-nicht, Cadmia, Animonye, Aluyn.*
5. *Mengel-middelen.*

I.

Plackende, ofte toe-klevende Heel-middelen zijn de gene, die, op wat deel des lichaems sy geleydt werden, de onsenlicke gaetjens van de Huyt verstoppen, ende toeplacken. Sy zijn van middel-matige, doch wat meerder na de aerdtachtigheydt treckende, stoffe, met eenige taeye vochtigheydt vermengt; sonder uytmytende hoedanigheydt, in koude ende hite gematight; gemeenlick soetachtigh, ofte sonder smaek; niet op de tonge bijtende, noch scherp, noch suyr, noch zout, noch bitter. Hier door verstoppen sy al wat haer ontmoet, ende verdicken, onder de selve vermengt zijnde, de dunne vochtigheydt. Daer zijn noch andere, die met eenen verdroogen, ende de vochtigheydt, die in de sweeringen valt, verteeren. Sommige hebben daer-en-boven een te famen-treckende, ende versterckende kracht, ende beletten het vervloeyen der vochtigheden.

Van de eerste soorte zijn de eerst-volgende.

2. TERWE is werm in den eersten graed, in de andere hoedanigheden gematight. Heeft een taeye, klevende, ende derhalven een verstoppende kracht, gelijk *Galenus* leert 8. *Simp*. Het Terwen-meel, onder wis van *Ey* geslagen, houdt de Sinckingen tegen, ende, onder *Sap van Bilfen-kruydt*, de toevloeyingen op de zenuwen, volgens *Dioscorides* 2. 78. ofte *Water*, ende *Olye*, alwaer hy oock schrijft dat de Terwen-bloem, in *Mede* gekoockt, alle onsteeking bedwingt. Sulcks kan de enckele Bloem stercker uytvoeren, als gemeen Meel, dewijl de selve, gesuyvert zijnde van de schrale, ende afvegende Semelen in de welke de voornaemste wermte van den Terwe-steekt, veel vetter, taeyer, ende klevender is; derhalven oock de onsenlicke gaetjens van de Huyt beter kan sluyten, ende den loop der vochtigheden bequamelicker sleuyten. Men kan daer van mede een Paps maekken, de selve kokende in eenigh verkoelende Water, Soete-melck, ofte sap van de Kruyden in 't I. Capittel beschreven. Uyt dese lijnste Bloeme werdt het Stijffel gemaect, het welck (gelijk *Galenus* op de

aengewefen plaets (fchrijft) veel kouder, ende drooget is, als de Terwe. Kan dapper toelacken, ende ftopt derhalven alderley Vloet, fteft de Sinckingen, verfacht de onfteekingen der Oogen, ende geneeft de Puyften, die daer op voort-komen.

BOONEN, noch groen zijnde, werden gehouden voor koudt ende vochtig: even wel is het Meel van de gedrooghde, t'famen-treckende, ende feen verdroogende, waer van een Pap gemaectt, doet de flappe, ende waterige Gefwellen finken, geneeft de vochtige fweeringen der Boiften, ende doet voorts al't gene wy van de Terwe gefeydt hebben.

3. Wy komen nu tot de toelackende middelen, die met eenen opdroogen, ende al de vochtigheden, die fy in de wonde, ofte fweeringe vinden, infwelgen, ende verteeren, derhalven oock bequaem zijn om het bloedt te ftepen.

Van alle oude tijden hebben de Egyptenaers de doode lichamen van haer vrienden gefocht voor de verrottinge te bewaren, de felve tot dien eynde balfemende met foodanige Droogen, die de bedervinge ende verrottinge wederftaen, ende beletten. Hier toe werde meeft gebruyckt *Aloë*, *Myrrha*, ende *Saffraen*, als mede het *Sap van den Ceder-boom*, gelijk uyt *Dioscorides*, ende *Galenus* bewefen is by *Gulandinus* in fijn boeck van 't Papier m. 24. ende oock bevestigt werdt van *Plinius* in 't 16. Boeck van fijn Natuerlicke hiftorie op't 11. Capittel, ende het 24. op't 5. Waer door oock de Boecken, die de tweede Koning der Romeynen *Numa* na liet, op papier gefchreven zijnde, als fy met dit *fap* geftrecken waren, vijf hondert ende vijftien-dertigh jaren geduert hebben, gelijk de gemelte *Plinius* getuyght in fijn 13. Boeck, ende Capittel. Ende hier van hebben de Poëten genomen, dat, als fy yet de onfteeffelickheydt weerdigh achten, seggen fulcks den *Ceder-boom* weerdigh te zijn; gelijk de Poët *Horatius* in *Arte*:

— *Speramus carmina fingi*

Poffe linenda Cedro: ende *Persius* in fijn Schimp-dicht,

— *Cedro digna loquutus.*

Het hout van desen Boom is mede van dien aert, dat het byna nimmer en vermeluwet, ofte bedeft: waerom *Salomon* daer van den Tempel dede bouwen, 1. Kon. 5. ende de Heydenen eertijds haer Afgoden beelden daer van plegen te maecten. Door foodanige middelen zijn de lichamen na eenige honderde, ja duysende van jaren noch foo verfeh, ende fris bevonden geweest, al of fy maer even een dagh twee drie gefloven waren. Dit by sommige aangemerckt zijnde, hebben gemeent, dat de vochtigheydt, die uyt dese gebalfemde lichamen vloeyt, ende gedrooght zijnde dick werdt, een recht heel-middel soude wesen, om foo van binnen, als van buyten het bloeden te ftempen; waer toe fulcks oock door de banck ingegeven werdt de gene, die door vallen, flaen, ftooten, ofte anders, van binnen verzeert zijn. Desen Balfem heeft den naem van *MUMIA* ge-

kregen, ende gekeurt by den hoog-geleerden *Fernelius* 6. *Metb.* 3. (alwaer hy in plaets van *Saffraen*, *Wit-roock* fteft, waer op de Poët mede gefien heeft in dit verfen:

Nec scambros metuentia carmina, nec thus)

heet, ende droogh in den derden graed, ende wat te famen-treckende. Dan werdt by ons dien rechten Balfem feer felden uyt Egypten gebracht: maer meeft vleyfch, ende been van arme luyden, wiens lichamen (gelijk onder andere *Matthiolus* betuyght op *Diofc.*) om de minfte kosten, alleen gebalfemt zijn met *Asphaltus*, ofte *Joden-lijm*, zijnde feecker fchuym, dat de Zee aen strandt, ende tegens de klippen opwerpt, alwaer het, gelijk *Dioscorides* fchrijft, foo harde werdt als Peck. Ende de Arabifche Genees-meesters *Avicenna* ende *Serapio*, en kennen geen ander *Mumia*, als dit *Joden-lijm*. Maer behalven dat dese *Mumia* de kracht niet en heeft, die haer werdt toegefchreven, foo is 't grouwelick, foodanigen middel, insonderheydt van binnen, te gebruycken, de graven te fchenden, de rustende te floren, ende ons, met sommige wilde Indianen, tot wreede *Mensch-eters* te maecten. Derhalven is 't ongelijk beter, dat men in plaets van *Mumia* beficht (gelijk oock uyt *Galenus* by *Paré* is aangemerckt) het *Oxyeratium*, dat is *Azijn* met water gelouert, het welck, door fijn koude, het vloeyende bloedt tegen houdt, ende door fijn fijnigheydt, 't geronnen ondoet, ende verduijft. Dan die gerigh is om meerder van de *Mumia* te weten, kan fien de gemelte *Paré* in 't 9. boeck van de groote Heel-konfte, op 't 7. Capittel, als oock *Belonius* in 't 2. boeck van fijn Aenmerkingen op't 47. Capittel, *Guyon* in 't 2. deel van fijn *Verscheide Lessen*, het 1. boeck, ende 5. Capittel, alle by de Schrijvers in de Françoifche tale uitgegeven.

CORAEI (waer van breeder in 't Eerste Deel 4. Boeck, Capittel 13. van den *Schat der Ongtsontheydt* verhandelt is) verkoelt een weynigh, treckt te famen, houdt het bloeden tegen, bedwingt de Uytwassen, fuyvert de holle Sweeringen, ende neemt de vleecken van de Oogen wech.

BLOET-STEEN, is alfoo genaemt, na het Griekes *Hæmatites*, om dat hy bloedt-root is, volgens het gevoelen van *Galenus*, daer in den ouden *Theophrastus* volgende, ofte, om dat hy den vloet, ofte loop van 't bloedt kan ftepen, ofte oock, om dat hy gemorfelt ende gewreven zijnde, het water bloedigh laet. Voor de beste werdt gekeurt, die geronnen bloedt gelijck, die morfeligh, gelijk, ende fuyver is. Dese Steen groeyt van felfs, ende uyt de nature in vele bergen van *Arabyen*, *Egypten*, *Moren-landt*, *Spaengien*, *Bohemien*, ende *Saxen*, meeft in yfere Mijnen, als felver de stoffe van yfer zijnde, volgens de bevindinge van *Agricola*, ende andere. Die het yfer willen vergulden, en konnen fulcks niet doen, sonder bloedt-steen. Want de geflagene *Goude-bladren*, die fy om het yfer

yfer geflagt, ende heeft feer eeniglyck voor de een maer flagen, onfteek. Het po vleyfch het blo gens uyt Griek 7. boeck. Alle heeft k te verda men-tre meerder Sommi het vel niet me rende is die wey weynigh behoude haer, ende ni koelt, l desen ac Roemer-luyt haer lae wy Bolus, die lenus fche te weter alle Sin houdt, de vuyl neeft. oordeelt de welck kracht h lopius, 1 met verv kende is. Ge eylandt put, op ren dagh graven) gedolven laenche len (die

yfer geflagen hebben, maecken fy daer mede vast, ende glat, even als de Schilders met een Wolven-tant. Hy heeft soo veel verkoelinge (hoe wel *Dioscorides* hem eenige wermte toe-schrijft) als t'famen-treckinge, gelijk *Galenus* wel oordeelt; ende derhalven bequaem voor de gebreecken der Oogen. Soo fijn, als stof, op een marmmer-steen gewreven, ende onder *wis van Ey* geslagen, helpt de rouwigheyt der Oogen, bestaende uyt ontfteekinge, ende sonder de selvige, met klaer *Water*. Het poeyt alleen houdt het al te weligh groeyende vleysch tegen, verdrooght de sweeren der Oogen, stelt het bloedt, het zy dat het uyt-gespoogen wert, ofte ergens uyt-vloeyt. Waer van breeder te lesen is, by den Griecschen genees-meester *Alex. Trallianus* in sijn 7. boeck, op 't 1. Capittel.

Alle AERDE, dewijlse van naturen droogh is, heeft kracht, om voor Heel-middel gebruyckt zijnde, te verdroogen. De gene, die daer - en - boven te samen-treect, is deelachtigh van koude, ende hoe fy meerder te samen-treect, hoe se meerder verkoelt. Sommige treect soo sterck, dat se op de tonge geleyt, het vel daer van ruckt, andere weynigh, ende eenige niet met allen. De gene, die op de tonge scherp-bijrende is, heeft een seer verhittende kracht, de gene die weynigh doet, heeft weynigh hitte, ende noch weyniger, die maer even op de tonge gevoelt en wert, behoudende nochtans een afvegende kracht. Maer die haer, als met een vetigheyt op de tonge vertoont, ende niet scherp en is, noch t'famen-treckende, verkoelt, sluyt alle openingen, ende stelt het bloedt. Van desen aert zijn de volgende:

Roode AERDE is drierley, eene die de Timmer-luyden gebruycken, een ander, daer de Volders haer laecken mede schoon maecken, ende een derde die wy *Bolus* noemen, ende, na de plaetsche, van *Armeny*, die alleen in de Heel-konste gebesight wert. *Galenus* schrijft den selvigen 9. *Simpl.* groote kracht toe; te weten, dat hy, door sijnen sterck-droogenden aert, alle Sinckingen, Loop, ende Bloedt-spuuwen tegen houdt, de sweeringen der Longen in de Teeringe, ende de vuyle sweeren des Monts, ende Tant-vleysch geneest. Hy prijft hem oock soo seer in de Pest, dat hy oordeelt, soodanige crancken ongeneeslick te welen, in de welcken desen *Bolus* de Pest niet en verdrijft: welke kracht hem oock toegeschreven wert van *Agricola*, *Fallopianus*, *Imperato*, ende andere. Ja *Iouber* getuyght sulcks met verwondering (daer hy droogh, ende t'famen-treckende is) door erarentheydt bevonden te hebben.

Georgelde AERDE, komt uyt het Griecsche eylandt *Lennos*, alwaer sy uyt een seer wel-riekende put, op eenen bergh staende, eens in 't jaer op seecken den dagh (op straffe van de doot, die buyten dien dagh graven) met seer groote statye, ende omstandigheden gedolven wert, gelijk *Ferrante Imperato*, in de Italiaensche historie van sijn Natuurlicke Genees-middelen (die hy te Napels aen my vertoont heeft) sulcks uyt

Stef. Albucario breeder verhaelt 5. 32. Soo getuyght oock *Galenus* 9. *Simpl.* al op sijnen tijd de manier geweest te zijn, die om sulcks te sien, selver (gelijk oock *Albucario*, ende *Bellonius*) in 't eylandt gereyft is. Het suyverste van dese aerde werdt schoon gewasschen (het welck in voor-tijden niemant en mocht doen, als de Priester) ende, om het water daer uyt te laten lecken, in sackkens op-gehangen. Uytgenomen, ende gedrooght maeckt men daer kleyne koeckkens van, die sy met eenige Arabische letters besegelen, als *Bellonius* beschrijft, in sijn Aenmerkingen, ofte het Segel ('t welck de oorfaeck van den naem is, daer het anders *Arde van Lemnos* hiet) tegenwoordigh op-drucken van den Turckschen Keyser, als Heere van dat eylandt, gelijk se eertijds plagh te dragen van een Geyte, als *Dioscorides*, ofte, als *Galenus* betuyght, van *Diana*. Het welck, al schijnt het by sommige verscheide, het selfde is; dewijl die Godinne door een Geyte plagh uyt-gebeelt te werden.

De Florentijnsche Genees-meesters stellen tweederhande soorten van DRACKEN-BLOET, te weten, het eene, seeckere Boom-gomme (groeyende in *Porto Santo*, een eylandt in Afriicken) waer van *Al. Cadamusto* gewagh maeckt in 't 1. boeck van sijn Reylen, op 't 4. capittel, het ander, 't gesuyvert, ende geronnen sap van het kruyt *Achillea*, ofte *Geruwe*, het welck nochtans (hoe wel sulcks *Constantinus*, ende *Serapio* seggen) niet roodt en is. Andere schrijven 't selve te welen het bloedt van een Draeck, die van een Olifant

overwonnen is. Soo onsecker zijn wy in de kennisse van het rechte Draecken-bloet. Een Spaensch schrijver *Nic. Monardus* meent het rechte te beschrijven *Simpl. hist.* 38. Alwaer hy seydt het selve sap te zijn van een vrenden Boom, wassende in Peru, ende West-Indyen, die vruchten soude dragen, (hier benevens den Boom, boven geheel, ende onder opgesneden, uyt-gebeelt) in de welcke een Draeckken besloten is, soe kon-

konstigh van de nature gemaect, dat het schijnt van een seer konstigh meester uyt marmer gehouden te wesen, waer na hy den naem soude dragen van *Draecken-boom*, ende het sijn van *Draecken-bloet*, het welck hy oock alle kracht van het oprechte toe-schrijft. Waer uyt seydt hy te blijcken de onwetenheyd van de Oude, ende vele Nieuwe, by welcke gantsch onbekent is geweest, wat *Draecken-bloedt* was, ende waerom het dien naem hadde. Maer ick en sie niet hoe *Monardus*, dit kan vast maecten; dewijl West-Indyen, ofte de nieuwe Werelt, voor de ontdeckinge van *Chr. Colombo*, is aen de werelt onbekent geweest. In dit geschil mogen wy dit alleen voor vast ende secker houden, dat het *Draecken-bloedt*, het welck in de Winckels daer voor verkocht, ende in de Heel-konste gebruyckt werdt, niet anders en is, als *Bocken-bloedt*, met den gemelten *Bolus*, ende sijn van *Sorben-boom*, ofte ander t'samen-trekkende, vermengt. Dit selve doot al t'gene, ende noch krachtiger, als wy van den *Bolus* terfoudt hebben aengewesen.

PLAESTER, oock **GYP**s na het Grieks genoemt, groeyt in bysondere Aderen, die loopende zijn door de Kalck-bergen van Syrien, Grieken-landt, Italyen, Spaengien, Duytslant, ende eenige andere. Het moet nat, gelijk *Plinius* seydt, gebesicht werden; dewijl het terfoudt verdrooght, ende in steen verhardt, bequaem om in alderhande vormen te gieten. Maer een Menschen wesen, gelijk de meerder-gemelte *Plinius* getuyghet, met over het aengesicht de Plaester te gieten, ende dan in die vorme gesmolten Wasch, uyt te beelden, is eerst aengevangen by *Lysistratus*, de broeder van den vermaerden *Lysias*. Een brave vondt, ende die noch op hyden gevolgt werdt. In de Heel-konste heeft de Plaester een seer plackende, ende verdroogende kracht: derhalven bequaem om het bloeden te stelpen, ende de onsteeken Oogen te genesen, onder *wit van Ey* geslagen zijnde. Gebrandt, alsoo het door t'vyer verdunt, is wel meerder verdroogende, maer minder plackende.

Alle de verhaelde middelen dienen onder *Azijn* vermengt, die selfs bysondere kracht heeft, om met stoven het bloedt terfoudt te stelpen.

4. Wy sullen hier by-voegen eenige *Metallen*, ofte gegravene Droogen, de welke placken, sonder scherphuyd opdroogen, ende niet weynigh te samen-treken.

Uyt de twee soorten van **LOOT**, wit, ende bruyn, is het laetste alleen gebruyckelick in de Heel-konste, ende werdt van *Galenus 9. Simp.* gestelt te kout te wesen. Derhalven al wat met een looden stock (gelijk eenige verkoelende kruyden) in een looden vijfel gestampt werdt, krijght daer door noch meerder verkoelende kracht. Die oock vermeerderd werdt, als het *Loot in Azijn gewasschen* is. Daer van wijst de Grieksche *Dioscorides* de maniere aen in sijn 5. boeck, op't 55. cap. In een looden vijfel water gietende, schrijft hy,

sal men met een looden vijfel-stock soo lange wrijven, tot dat het water bruyn, ende dick werdt, dan sal men daer noch ander water by doen, ende door een doeck soo dickwils gieten, ende met water ververschen, tot dat het alle sijne bruyngheyd af-leydt. Het verkoelt, verdrooght, treckt te samen, maect vel over de wonden, belet beginnende onsteekingen, verbeteret alle quaedtaerdige sweeten, insonderheyd die op vochtige plaetsen, als aen t'eynde van de Dermen, ende Lijfmoeder staen, gelijk mede den open Kancker; waer toe wel een looden plaet dienstigh is, maer het *Poeyer* veel bequaemer, gelijk ick, volgende *Fernandus*, dickwils ondervonden hebbe. Ick sal sijn beschrijvinge, om het selve te maecten, hier by-voegen. Het *Loot* werdt geheel dun geklopt, ende dan in gantsch kleyne snipperkens gesneden, in stercken *Azijn* drie dagen geweyckt, den *Azijn* alle daegh, soo het noodigh schijnt afgietende; daer na uytgenomen, ende by t'vyer sonder branden gedrooght zijnde, werdt in een vijfel met moeyten gestooten, ende alsoo tot sijn poeyer gebracht, seer sonderling om de quaedtaerdige, ende ingekankerde Sweeringen te genesen, ende te sluyten. *Gibrandi Loot* doot al het selfde, maer met meerder scherphuyd, als het niet gewasschen is. Gewasschen verdrooght ende verkoelt; dan ongewasschen verdrooght wel, maer en verkoelt niet. De meerder-gemelte *Dioscorides* verhaelt verscheide manieren van wasschen, waer van de eerste de beste, ende daerom oock alleen in t'gebruyck gebleven is. Het *Loot* dun geklopt zijnde, doet men in een nieuwen aerden pot, tusschen beyde Swavel stroyende, die men aensteekt, onder tusschen mer een spatel omroerende; tot dat het *Loot* allegader wel verbrandt. Is verder van den aert, ende gelegentheyd van t' *Loot* te lesen by *Fallop. de Metall. 22.*

Plumbago, in t' Grieks *Molybdiana*, na sijn bruynne verwe, genoemt, ende na sijn glinsterigheyd by de Duytschen *Glantz*, oock *Blep-ertz*, na het loot dat sy *Blep* heeten, ende *Blep-swepsef*, het welck soo veel is als *Loot-sweet*. Wy noemen het **LOOT-AERDE**. Het is een overschot, dat op den grondt van den oven blijft leggen, als in den selvigen, door het *Loot*, *Gout* ofte *Silver* gesuyvert is. Heeft meerder verkoelende, ende t'samen-trekkende kracht; als het volgende *Silver-schuyum*, waer mede het anders gelijk is, als *Galenus* schrijft. Hier van is breeder te sien *Agricola 10. de Nat. fossil. 10. Matthiolus op 5. Diosc. 60. Fallop. de Metall. 25. ende 26.*

Wanneer de *Loot-ader*, dat is, de Steen, daer het *Loot* in is, in den oven gestelt werdt, dan smelt het *Loot*, ende vloeyt t'er suyer uyt: maer geeft evenwel daer na eenige vuyligheyd op, de welke *Loot-schuyum* genoemt werdt. Dit is van den selfden aert, als de *Loot-aerde*, ende werdt mede bequaemelick gebruyckt soo by sijn selven, als onder Plaesters, om vel over de wonden te trecken.

SILVER-SCHUYM heeft wel den naem na 't Silver, volgens de Griekische benaminge van *Lithargyros*, ofte *Lythargyron*, dat is Silver-steen (soo genoemd van wegen sijn steenachtige hardigheyt, ende Silvere verwe:) dan komt mede van Loot, ende verschilt weynigh van het gemelte *Loot-schuym*. Want als het Loot de tweede reyse verkoockt wert, soo verandert het ten deele in Silver-schuym, ten deele in Loot-aerde. Is tweederley, het eene van Goude verwe, *Lithargyrium aurum*, ende by de Duytschen *Gold-glede* genoemd, het ander van Silvere, dat den naem draecht van *Lithargyrum argenteum*, ofte *Silber-glede* ende by ons *Gout-schuym*, ende *Silver-schuym*. Doch dese en verschillen niet anders, als dat het Goude, ofte gele, meerder kracht uyt het vyer getrocken heeft, ende dien-volgende oock een weynigh scherpigheyt deelachtigh is, het welck met wasschen kan uytgetrocken werden. Ende dan verdroogen sy beyde in den eersten graed, sonder merckelicke wermte, ofte koude, trecken te samen. sluyten, ende vervullen 't gene te hol uytgegeten is.

Gelijck van bedorven Koper, *Koper-root* komt, ende van Yser *Roest*, soo geeft het Loot met Azijn vervochtight, ende bedorven zijnde, van hem een witte stoffe, die wy na het Latijnsche woordt *Ceruse* noemen, ende na de stoffe, ende verwe, *Loot-wit*, gelijck de Italianen niet alleen *Cerusa*, maer oock *Bianca*, ende *Sbiacca* (van *Bianco*) ende de Spaengjaerts *Blanquist*. 't Is al geheel oudt, dat de Vrouwen met de *Ceruse*, die van wit Loot gemaect wert, haer aengesicht geblancket hebben, waarom sy oock *Ceruffatae*, (*Martial*. 7. 24.

Ceruffata timet Sabella Solem.)

Ceruffata in Latijn *Fucus*, ende in 't François *Fard* genoemd wert.

De Griekische *Dioscorides* beschrijft de maniere om de *Ceruse* toe te maken: die wy hier wat nader sullen beschrijven. In een aerde pot leggen se eenige tacken, daer na gieten sy daer soo veel van den stercken *Azijn* op, dat de tacken een handt boven drijven, dan leggen sy daer over dun geslagen Loot. De pot met een aerde deckfel, op dat den *Azijn* niet en soude vervliegen, gesloopt zijnde, wert des Somers in de Son geset, des Winters op een oven, kachel, ofte forneus. Die het Loot vijlen, openen de pot over den thienden dagh, ende dat soo lange tot dat het loot allegader vergaen is; die het niet en vijlen, maer alle maent. Ende als sy sien, dat al de geklopte platen, ofte bladeren, door de kracht van den *Azijn* niet op-gegeten en zijn, dan sluyten sy wederom de pot, ter tijdt toe, tot dat sy al te samen verteeren, ende tot *Ceruse* vergaen. Dan wert het suyvere nat, 't welck boven drijft, geklenst; het klevende, dat onder op de grondt sinckt, in eenen anderen pot gegoten zijnde, in de Son gedrooght. Hier na wert het gestooten, ofte gemalen, ende dan gelijst.

Op de selfde wijze wert de *Ceruse* van Bruyn Loot gemaect; de welcke alleen in de Heel konste aengeno-

men is, ende verkoelt, verdrooght, treckt te samen, sluyt, plackt, ende sloot te rugge, recht strijvende, seydt *Galenus*, tegens het Koper-root, hoe wel het selve oock met *Azijn* bereydt wert. Hy doet daer by, dat gebrande *Ceruse* in *Sandyx*, dat is, *Bergh-root* verandert; waer door het wel sijnder, doch niet meerder verweremde konde wesen. De Latijnsche Poet *Virgilius* maeckt *Eclog*. 4. daer gewagh van, ende wert by *Servius*, ende *Virgilius Marcellus* volgende *Plinius* op de gele verwe van een ander mengsel, geduydet, die beantwoort konnen werden uyt *Fallopilus*, de *Metall*. 28. De verssen van *Virgilius*, slaende op den gulden tijdt, zijn de volgende:

*Ipsa sed in pravis aries jam suate rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto.
Sponte sua Sandyx pascentes vestiet agnos.*

POMPHOLYX, dat de Winckels verkoopen, is het rechte *Tutia* van de Arabiers, ende dat sy voor *Tutia* geven, is het *Cadmia* van de oude Genees-meesters. Het bestaet uyt de sijnste voncken, die in de Koper-ovens, als een belle (waer van de naem van *Pompholyx* in 't Griex komt) op-vlieght, ende boven blijft aenhangen. Waer van breeder te sien is by *Dioscorides* in 't 5. boeck, ende 46. cap. *Martbiolus* in sijn Uytleggingen, *Fallopilus*, de *Metall*. 13. ende *Agricola* 3. de *Nat. fossil*. 11. ende 10. 14. Het is wit, ende geheel licht, waarom 't gemeenlick *Nil album*, ende in Duytflandt *Nichtes* genoemd wert. *Hadr. Imius* meent dat daer van daen komt het spreekwoort, *Richtes ist in die augen gut*/ als of men seyde, dat *Tutia* goedt was voor de Oogen, als voor de roode ende loopende niet beter zijnde. Want het verkoelt, verdrooght, treckt te samen, sonder (gewasschen zijnde) eenige scherpigheyt, heelt alle vochtige, ende vuyle Sweeringe, ende sluyt de Wonden.

SPodium enscheelt niet van *Pompholyx*, als alleen in sijnigheyt. Want het komt uyt de grove voncken, die op de vloer van de Koper-ovens neder-vallen; waerom het oock soo suyver niet en is, maer grover, ende bruynder, derhalven genoemd in de Winckels *Nil griseum*, ende in Duytflandt *Grauw-nicht*. Het heeft de selfde krachten van *Pompholyx*, behalven dat het wat meerder te samen-treckt.

CADmia is tweederley, door de nature van selfs gegroeyt, ofte door de konste gemaect. De natuerlicke is een steen, *Lapis Calaminaris* genaemt, in Duytflandt *Kobelt*, ende in onse Winckels *Witte Klimy*. Komt veel in Bohemen voort, ende maeckt het root Koper (het welck sonder den selven niet te smelten en is) geel, ende vermeerdt het selve een goedt deel, gelijck onder andere den *Calmis-bergh*, ontrent *Aken*, genoegh uytwijft. De gemaecte *Cadmia* groeyt mede boven aen de Koper-ovens, ende is grover, meerder verdroogende, ende t'samen-treckende, als het *Spodium*. Dan de natuerlicke is minder verdroogende; maer gebrandt, ende dickwils met *Azijn* uytgeblust,

bluft, ende gewaffchen, ende dan op een marmer-steen kleyn gewreven, verdrijs den brandt van de onsteekene Oogen, ende verteert de vochtige gefwellen. Die hier meerder bericht van begeert, magh de meer-gemelte Genees-meesters na sien.

ANTIMONYE werdt, om haer gelijckenisse, die sy met het Loot heeft, onder de Loot-middelen beschreven van *Dioscorides* 5. 59. met den naem van *Stimmi*, ende *Sibi*, gelijk oock van andere Grieecken. *Plinius*, *Marcellus*, ende andere Latijnen noemen het daer na *Sibium*. Maer de Arabiers *Achiman*, waer van de Chymisten gemaeckt hebben eerst *Achmadium*, ende ten laetsten *Antimonium*, met welcke benaminge, als oock by de Arabische Genees-meesters *Serapio*, ende *Avicenna* gebruyckt, dit Metal in de Winckels alleen bekent is. Het is van verwe den Loot-steen seer gelijk, maer valt witter, ende meerder blinckende. Is tweederley, Manneken, ende Wijfken. Het Manneken, seydt *Plinius*, is wat rouwer, lichter, zantachtiger, ende minder flickerende. Het Wijfken in tegendeel, blinckt, flickert, is motfeligh, ende gereten. Werdt gegraven uyt de Silver-mijnen, onder andere Landen, in Duytschlandt, ende Bohemen. Eertijds placht men het gegraven te verkoopen, maer tegenwoordigh het gekoochte. De wijse daer van is by *Agricola* aengewesen in 't 9. boeck de *Remetallia*. Het verkoelt, treckt dapper te samen, verstoppt. Wert derhalven bequamelick vermengt onder de Oogh-salven, om de Sinckingen, ende loopen van de selvige tegen te houden, te weten het gekoochte, dat geen scherpigheydt en heeft, ende gelijcke kracht met het gebrandt Loot. Gemengt zijnde onder verschen *Reufel*, maect dat het gebrande geen Puyften op en werpt, stilt de quade Sweeringen, ende belet haer voort-kruypen. Sommige Vrouwen besigen 't selve, om haer Wijn-brauwen bruyt te maecten.

ALUYN is, gelijk vele andere Metallen, ofte door de konste gemaeckt, ofte natuerlick, waer van verscheide Mijnen zijn in Spaengjen, Duytschlandt, ende Italyen. *Bemus* in 't 4. Boeck van sijn historye van Venetyen, schrijft, dat het aldaer, met ongelooflicke winst van de eygenais gegraven werdt by *Castello*, ende *Leandro Alberti*, gelijk ick oock selfs gesien hebbe, tusschen Napels, ende Pozzuolo. Hy beschrijft mede in sijn Italiaensche beschrijvinge van Italyen, dese maniere om het selve te koocken. Sy branden de Aluyn-steen in een oven, ende dan gieten sy daer over Put-water, daer ontrent zijnde. Als de Steen soo eenige dagen geweyckt is, dan vergaet hy tot asche. Waer uyt sy daer na een Loogh trecken, het welck sy gieten in houte backen, in de welke wat gestaen hebbende, wast den Aluyn alencxkens aen de kanten, niet anders als Ys-kegels, ofte Christal. Te Luyck doen sy daer *Pisse* by, ende sonder de selve soude sy nauwlicks Aluyn konnen maecten. Het selvde is mede van Italiaensh Aluyn

aengeteyckent by *Fernante Imperato* 13. dell' *Hist. Naturale* 12.

Den Aluyn doet dienst aen Gout-smeden, Verwers Druckers, ende Heel-meesters.

De Gout-smeden besigen Aluyn, om haer Gout te suyveren, ende met de bladeren het Koper te vergulden.

De Verwers zieden haer Wol, ende Laeckenen in Water, daer Aluyn ingesmolten is, waer door sy de Verwe eerder vatten, ende langer behouden.

De Druckers doopen haer dun, losch, ende doorvloeyend Papier in Aluyn-water, het welck daer door soo vast werdt, dat het den inckt kan verdragen, ende voor Schrijf-papier verstrecken, het welck sy *planeren* noemen.

De Heel-meesters gebruycken den Aluyn, om door sijn verdroogende, ende t'samen-treckende kracht, het gefwollen, ende pappigh Tandt-vleysch te doen slincken, ende op te droogen, de losse, ende leuterende Tandten vast te stellen, het loopen van 't Bloedt, uytbreecken van Puyftkens, ende het dragen van de Ooren op te houden.

Buyten de verhaelde gebruycken heeft hy noch een sonderlinge kracht, om het vyer sijn kracht te beneemen, ende te beletten, dat het geen brandt en maect. Welcke wetenschap sommige Velt-overste wel te pas gekomen is. Waer van wy een exempel lesen by *Agellius* 15. *Notit. Attic.* 1. uyt een oudt, ende achtbaer schrijver: Doen *L. Sylla* het Landt van Athenen bestormde, ende *Archelaus*, den oversten van den Koning *Mithridates* de plaetse bescherimde, soo en konde een houte block-huys, dat aldaer tot verweering opgericht was, rondsom met vyer omhelt zijnde, niet in brandt geraecken; om dat het van *Archelaus* met Aluyn bestreecten was. Welcke geschiedenisse wel te gelooven is, dewijl bevonden werdt dat Aluyn niet alleen het branden en belet, maer oock den brandt uytbluft. By Babylonyen groeyt seecker lijm, *Naphtha* genoemt, in 't welke dit wonder gespeurt werdt, dat de gene, die daer mede gesmaert is, het vyer na hem treckt, ende dat den brandt met geen water uytgebluft, maer noch meerder ontfleecken werdt: dan om den selvden uyt te bluffchen, is noodigh *Slick*, ofte *Azijn*, dan het bequaemste is *Aluyn*. Om sulcks te versoecken, heeft *Alexander de Groote*, seecker joncxken met het lijm doen bestrijcken, het welck terstont in brandt rochts, met het grootste gevaer des levens, dat haestelick voorkomen is door den Aluyn, daer mede den brandt gantsch geslist werdt.

5. Uyt de verhaelde Enckele werden mengelmiddelen in de Winckels geredt gehouden, te weten Plaefters, ende Salven, als *Empl. Defensivum*, *Diapompholygos*, *Vng. Album*, *Cerusa*, *Nutritum*, *Diachalcitoe*, ende *Exiccans rubrum*. Gelijk elck Heel-meester, na bysondere gelegentheydt der gebreecken, een bysonder mengelmiddel kan bereyden, uyt de verhaelde Enckele.

Het

1. Pijn-
2. Enck-
Meli-
Ama-
Kalf-
Moc-
3. Toeg-
4. Man-

A
lick he-
strijden
niet pijn-
ne, de
versacht
ons lich-
ende sijn
2. N
naem M
cha, als
by de fel-
heeten
laeuwe,
ende me-
de hard-
Dermer-
van bint-
ten gef-
len kan
ende gef-
te opdr-
Noch h
van eeni-
ofte By-
lick Di-
voeght,
ende op
van fooc-
W.
kels m
werm in
te wete-
nisse var-
drooger
scheydt
ende ver-
W.
tels, ge-
droogn-
de, rijf-
braden

Het IV. Capittel.

1. Pijn-stillende middelen, door versachtende kracht.
2. Enckele; als Maluwe, Huemst, Witte Lelye, Camillen, Melilote, Lijn-zaet, Fenugriek; Melck, Boter; Olye, Amandel-olye; Wolle-vel, Smeer, Verekens-reufel; Kalfs-vel, Hoender-vel, Gans-vel, Menschen-vel; Merck, Heris-merck, Kalfs-merck.
3. Toegemacckte, ofte mengel-middelen.
4. Maniere om te gebruycken.

Alle pijn bestaet in 't ontdoen van 't gene te samen gevoeght is, ende dat is de naefte oorfaeck; gelijk het middel, 't welck die wech neemt door tegenstrijdende kracht, de pijn recht silt, maer even wel niet pijn-versachtende genoemt werdt, dan alleen 't gene, de oorfaeck blijvende, de pijn alleen verfoert, ende versacht. Soodanigh middel is ofte gematight, ende ons lichaem gelijk; ofte werm in den eersten graed, ende sijn van stoffe.

2. MALUWE (soo genaemt na den Latijnschen naem *Malva*, die wederom komt van 't Griecx *Malacha*, als of men seyde versachtende, waerom sy oock by de selve Griecken *Akops*, dat is, pijn-stillende geheeten werdt.) is vochtigh, ende slijmerigh, met een laeuwe, ofte matige wermte; derhalven verdeelende, ende morw-maekende. Het afzietfel is bequaem tot de hardigheydt van de Lijf-moeder, krimpinge van de Dermen, smerte ende rouwigheydt van de Blaes, 't zy van binnen door een Clystene ingespeut, ofte van buyten gestooft; in welke maniere het alle harde Geswellen kan versachten. De bladeren van *Maluwe* gezoden, ende gestooten, genesen het Wild-vyer, ende alle heete oprachtigheden, als oock de Verbrandtheydt. Noch heeft dit kruyt bysonders, dat het opstecken van eenige angelen, die door Spinne-koppen, Wespen, ofte Byen gedaen zijn, geleyt, de pijn versacht, gelijk *Dioscorides* getuyghet 2. III. alwaer hy noch byvoeght, dat de gestampde bladeren met *Olye* vermengt, ende op de huyt gestreecken, de selve voor het stecken van soodanigh ongedierte bevrijden.

WITTE MALUWE, ofte **HUEMST** (in de Winkels met den Grieckschen naem *Althea* bekent) is werm in den eersten graed, ende een weynigh vochtigh, te weten in haer bladeren. Want, volgens de getuygenisse van *Galenus*, soo zijn haer zaet, ende wortelen wat droooger, als oock sijnder van stoffe. Sy ontdoet, scheidt, verteert, ende vermorwt alle hardigheydt, ende verdriefft alle smerten, ende onsteekingen.

WITTE LELYE heeft in sijn bladeren, ende wortels, gelijk *Dioscorides*, ende *Galenus* getuygen, een drooogh-maekende, afvegende, tamelick verdouwend, rijpende, ende verteerende kracht. De wortel gebraden, ofte met *Olye van Rosen* gemengt, geneelt de

Verbrandtheydt. Haer afzietfel, pap, ende slijmerigheydt doen alle Geswellen tot etter komen, ende versachten met eenen de pijn, die door het rijpen der vochtighydt veroorfaeckt werdt. By ons is de wortel alleen in 't gebruyck; dan de bladeren werden tot het verhaelde oock dienstigh gehouden; ende tot alles krachtiger, van *Fernelius*, het sap uyt de bloemen geparst.

CAMILLEN zijn matelick verwermente, ende een weynigh verdroogende, sijn van deelen, ende derhalven krachtigh om al 't gene in een getrocken is te ontdoen, ende te ontsluyten, alle harde Geswellen te versachten, morw te maekken, te doen verdwijnen, ofte tot etter te komen, de rauwe vochtigheden te doen rijpen, ofte te scheidten.

WEL-RIECKENDE KLAVEREN, ofte **MELILOTE**, ende na den Grieckschen naem by sommige *Malloote* genoemt, is werm, ende drooogh in den eersten graed, met eenige t'lamen-treckinge. Even wel heeft sy noch een scheidende, ende verteerende, als oock een rijp-maekende kracht. Sy versacht alle Onsteekingen, ende heete Geswellen, insonderheydt, gelijk *Dioscorides* schrijft, die aende Oogen, Lijf-moeder, Schamelheydt, ende Eynd komen, alleen in soete *Wijn* gezoden, ende opgeleyt, ofte met doeyren van gebraden *Eyeren*, *Meel* van *Fenugriek*, *Lijn-zaet*, ofte *Terwen-bloem* gemengt.

LIJN-ZAET is (gelijk *Galenus* schrijft 7. *Simpl.*) werm in den eersten graed, doet scheidten, ende vermorwt alle heete, soo wel inwendige, als uytwendige Geswellen, het *Meel* met *Honich*, *Olye*, ende een weynigh *Water* tot een *Pap* gekoocht zijnde, als *Dioscorides* getuyghet 2. 96. De selve voeght 'er by, dat *Lijn-zaet* met *Looge* vermengt, rijp maect, ende doet uytbrecken, ofte verdwijnen alderhande Sweeringen, ende harde Geswellen achter de Ooren (*Parodites* genoemt) aen den Hals, ende andere leden des lichaems. In *Wijn* gekoocht, suyvert het de sweeringen van 't Hooft, silt het Wild-vyer, ende verdriefft alderhande Vlecken.

FENUGRIEK werdt alleen gebruyckt in sijn *Zaet*, het welck, volgens de getuygenisse van *Galenus* 8. *Simpl.* is werm in den tweeden, ende drooogh in den eersten graed. Het *Miel*, schrijft *Dioscorides* 2. 95. heeft een sacht-maekende, ende verdeylende kracht. In *Mede* gezoden tot een *Pap*, doet scheidten alle inwendige, ende uytwendige Geswellen.

MELCK van alle vrende hoedanigheydt, schrijft *Galenus* 10. *Simpl.* ontbloomt zijnde, is een versachtend Heel-middel, bequzem voor de scherpe, ende bijtende Sinckingen, insonderheydt der Oogen, de selvige niet alleen door haer wey suyverende, maer oock door haer vetigheydt versachtende; waer toe het *Sogh* van een gefonde *Vrouwe*, verscht zijnde, alderbest, ende het *Menschen* lichaem aengenaemst is. Doch alle *Melck* rijpt, ende versacht, voornamelick *Koey-melck*; onder *wit van Ey* geslagen verdriefft de roodigheydt van de Oogen, ende versacht alderhande Sweeringen.

BOTER, een derde deel van de Melck zijnde, heeft veel van de selfde krachten. Want, gelijk *Galenus* wel schrijft in 't gemelte boeck, is van aert versachtende, rijpende, ende wat verdouwende. Sy en geneeft maer kleyne, ende in teere lichamen voort-komende **Geswellen**. Op het Tant vleysch van de kinderen gestadigh gestreecken, doet de Tanden rasser uyt komen.

OLYE, is het vet sap der Olijven, daerom gemeenlick **Olye van Olijven**, ofte van *Olijf* genoemt, een vrucht van *Olijf-boom*, waer na sy oock den naem treckt van *Boom-olye*. Dese uyt rijpe Olijven gepeist, ongezoeten, ende niet te oudt, is matelicken werm, versachtende, ende vochtigh-maekende, een recht middel voor de vermoeytheydt, ende om het lichaem rap, ende sterck te maecten. Waerom sy oock in voortijden by de Grieken, ende Romeynen gebruyckt is geweest, om de lichamen van de gene, die een stercke oeffeninge aennamen, ofte in 't *Badt* gingen, daer mede te bestrijcken, gelijk breeder te sien is by den Italiaenschen Genees-meester *Mercualis 1. de Arte Gymnast. 8.*

OLYE VAN SOETE AMANDELEN is tot alle het selfde bequaem, ende noch krachtiger.

VET VAN VUYLE, ende **ONGEWASSCHEN WOLLE**, ofte **WOLLE** met der **YECKEN**, heeft een verwerende, versachtende, ende ontoedende kracht. Verfoet alderhande pijn, insonderheit van geslagen, ofte gepletterde leden, 't zy alleen, ofte met *Olye van Rosen*, ende een weynigh *Azjn* opgeleydt.

Alderhande **VET**, ofte **SMEER**, het welck van sijn stoffe is, versacht de pijn, ende verfoet de scherpigheit van de vochtigheden. Dat van *Wilde Dieren* genomen werdt, is mede verdouwende, ende verdrijvende, maer van *Tamme* valt grover ende vochtiger.

VET VAN SWIINEN, ofte **VERCKENS-REUSEL**, heeft de selfde kracht van den **Olye**, behalven dat het noch wat meerder versacht, ende rijpt, even wel sonder eenige hitte, als onse natuerlicke wermte seer gelijk zijnde.

KALFS-VET is wat wermter, ende drooger als de **Verckens-reusel**, die het anders in krachten na volght.

HOENDER-VET heeft noch meerder vermorwende, ende versachtende kracht, ende stilt de bijtende scherpigheit der vochtigheden.

GANSEN-VET is wermter, ende sijnder van deelen, als dat van *Swijnen*, ofte *Hoenderen*, ende kan dienvolgende beter versachten het gene dieper steeckt.

MENSCHEN-VET, gelijk het tusschen al de **Smeren** middel-matigh is, soo heeft het oock tot alles een middel-matige kracht.

MERGH versacht alle hardigheyt. De beste is **HERTS-MERGH**, daer na **KALFS-MERGH**.

3. Hier van werden gemaect *Olye van Camillen*, van *Lelyen*, van *soete Amandelen*: *Stovingen* van de wortels van *Lelyen*, ende *Huust*, de *Bladeren* van *Maluwe*. De *Bloemen* van *Camillen*, ende *Meliloten*. Van de selve gestroten werdt een *Pap* bereydt met het *Meel*

van *Lijn-zaet*, ende *Fenugriek* in *Soete-melck* gekoockt, ende daer dan onder gemengt verschen *Olye*, ongezoet *Boter*, *Mergh*, ofte *Reusel*. Men kan oock [aldus] een *Pap* bereyden:

N. Een *Witte-broodts kruym*, geweycht in *warme Melck*, en dan vermengt met het saeye *sljm*, dat met *lauw water* getrocken is nye *Huust-wortel*, *Fenugriek*, of *Lijn-zaet* [soo veel genoegh is:] daer by doende *Twee Doyeren* [van *Eyeren*,] en *Een vierendeel loot Saffraen*.

[Tot een *Pap*.]

4. In 't gebruyck van dese middelen, die de pijn versachten, sonder de oorsaek wech te nemen, dient wel gelet, dat sy niet alleen, ende onvermengt gebesight en werden op lichamen, die geheel bloedt-rijck, ofte vol quade vochtigheden zijn. Want door haer versachtende kracht verslappen sy het deel, daer sy opgeleydt werden, het welck dan daer na meerder vochtigheden ontfange, ende behoudt, waer door het oock de *spanning*, ende pijn vermeerdt. Derhalven is 't goet, dat in foodanigen gelegentheydt onder de selve wat r'samen-treckende gemengt werden, doch weynigh. Want gelijk de versachtende middelen de pijnige deelen doen verslappen, soo werdt door het r'samen-trecken de pijn verdubbelt. Derhalven sal dit de mate zijn, dat de sinckinge sachtelick tegen-gehouden, de swacke deelen versterckt, ende de pijnelickheydt versacht werdt.

Het V. Capittel.

1. *Pijn-stillende Middelen*, door verdoovende kracht.
2. *Enckele*; als *Bilsen-kruyt*, *Scheerlinck*, *Mandragora*, *Heul*, *Opium*, *Nachts-schade*, *Stomp-visch*.
3. *Mengel-middelen*.
4. *Maniere om te gebruycken*.

1. **NA** dat wy aangewesen hebben de **Middelen**, door de welcke de pijn versacht werdt: soo sulden wy nu komen tot de gene, waer toe men gedreven, ende als gedwongen werdt, wanneer de andere niet en helpen, te weten, de **Verdoovende**. Dese stillen de pijn, niet om dat sy de oorsaek (waer in de rechte genesinge bestaet) wechnemen, ofte versachten: maer om dat sy door haer verdoovende kracht 't gevoel van 't pijnelick deel soo verdooven, dat het selve de prickelende oorsaek van pijn niet gewaer en werdt. Dit verdooven en geschiedt niet door koude, maer door een bysondere kracht. Derhalven hebben de **Griekische** Genees-meesters ongelijk, als sy schrijven, dat alle verdoovende middelen kout zijn, en daerom oock de **Ara-bische**, 't welck van de **Nieuwe** gevolght wert, mer de alder-

alder-heetste Droogen, als om haer over-groote koude te matigen, de selvige vermengen; selfs met het brandende *Euphorbium*, in 't mengel-middel, *Philonium Romanum* genaemt. Daer nochtans *Opium* met sijnen seer bitteren smaeck, ende stercken reuck (waer van breeder te sien is in 't Eerste Deel, 4. Boeck, Cap. 9. van den *Sebat der Ongesontheydt*) sijn hitte genoegh uytwijft, ende even wel de pijn, gelijk terkonst sal werden aangewesen, boven alle andere verdooft. De hoogh-geleerde, ende meer-gemelte *Fernelius*, Genees-meeſter van *Henrick de II. Koning van Vranckrijk*, staet toe dat alle verdoovende middelen dapper koudt zijn, maer dat sy even wel door die ongematigheydt de pijn niet en verdooven, dan door eenen bysonderen aert. Want, schrijft hy, 6. *Meth. 5.* grooten *Donder-baert*, al is hy kouwer dan *Bilsen-kruyt*, so kan hy op eenigh deel geleyt zijnde, het selve niet verdooven. Ende daerom voeght hy 5. *Meth. 27.* in de Gichte, als de over-groote pijn niet en versacht, by den selven, ende *Mandragora*, wat *Opium*, insonderheydt in heete gebreecken, als vast stellende, dat *Opium* kout soude wesen, waer van het tegendeel waer is.

2. **BILSEN-KRUYT**, te weten, dat witte bloem, ende zaet heeft, versacht alle onsteekingen, ende de pijn, die daer door verweckt werdt, gelijk in 't 1. *Capittel* is aangewesen. *Dureus*, Genees-meeſter van den *Koning van Vranckrijk*, doet sijn verkouwende kracht matigen met *Soets-melek*, met welke stovinge hy verklaert de Gicht-pijne verdreven te hebben.

SCHERLINCK is van den eygen aert, ende noch kouder. De bladeren, als oock het sap uyt de selvige, ende de bloemen geperst, zijn seer verdoovende, waer van breeder te sien is in 't Eerste Deel, 4. Boeck, Cap. 19. en in 't Tweede Deel, 1. Boeck, Cap. 22. van den *Sebat der Ongesontheydt*.

MANDRAGORA, gelijk *Galenus* seydt 7. *Simpl.* verkoudt in den derden graed. Het sap uyt de wortels, bladeren, ofte appels geperst, stilt de pijne, ende verkoelt alderhande vyerigheydt.

HEEL versacht in sijn afsietel van bladeren, ende bollen, alderley brandt, ende de pijn daer uyt ontstaende: maer noch meerder werdt de selfde verdooft, door **OPIMUM**, gelijk breeder verhaelt is in 't Eerste Deel, 4. Boeck, en Cap. 9. van den *Sebat der Ongesontheydt*.

NACHT-SCHADE is mede van den selfden aert, gelijk wy hier voor in 't 1. *Capittel* hebben aangewesen.

STOMP-VISCH werdt onder andere plaetschen gevangen by *Marseille* in *Vranckrijk*, ende by *Venetyen*, ende *Genua* in *Italyen*, heeft eenige gelijkenisse met onsen *Roch*. *Theophrastus*, *Aristoteles*, *Galenus*, *Plutarchus*, *Plinius*, *Averroës*, *Albericus*, *Bellunensis*, ende verscheyde andere, getuygen, desen *Visch* soo dapper te verdooven, dat hy selfs door het net, ofte yet anders daer hy mede gevangen werdt, sijn kracht uytgeeft, ende de *Visschers* handen doof maect, ende

haer gevoelen beneemt, ofte een schudden ende beven daer in verweckt; waerom hy by de *Venetianen* *Tremolo*, ende by die van *Genua* *Tremoriza* genoemt wert, gelijk oock van de *Spaengiaerts* *Tremelga*, van de *Duytschen* *Zitterling* / *Zitterfisch* / *Schleffer* / ofte *Krampffisch* / als kramp verweckende. Soo konnen wy hem in onse tale *Cramp*, ofte *Stomp-visch* noemen, die in 't *Latijn* den naem heeft van *Torpedo*. Den *Olye* daer dese *Visch* levendigh (want doot zijnde, en heeft hy die kracht niet) in geslickt is, verdooft het gevoelen, ende neemt alsoo de pijn wech.

3. Uyt de verhaelde enckele werden toegemaeckt *Philonium Romanum*, de pillen van *Honts-tonge*, *Populyoen-salf*, *Olye van Bollen*, *Bilsen-kruyt*, ende 't gene de meeste kracht heeft, *Opium*, ofte 't gene daer uyt-getrocken werdt.

4. De verhaelde middelen, als sy niet te sterck ofte te veel opgeleyt en werden, konnen by noot (want buyten den selven dienen sy beter nagelaten) bequamelick den brandt, ende onsteekingen van *Geswellen*, *Sweeringen*, ende anders wechnemen, alsoock de pijn, die uyt de selvige veroorsaect. Maer onmatelick gebruyckt, soudent sy het pijnelick deel verderven, ende gantsch van gevoelen, ende leven berooven.

Het VI. Capittel.

1. *Versachtende, ontdoende, lucht-gevende, ende verteerende Heel-middelen.*
2. *Enckele; als Lijn-zaet, Fenugriec, witte Wijngaert, wilde Concommers, Lisch, Hadich, Schaeps-wolte, Reusel, Vet, Mergh, Ladanum, Harst, Sagapenum, Galbanum, Ammoniacum, Bdellium, Styrax, Tacamahaca, Caranna, Opopanax.*
3. *Toegemaeckte, ofte Mengel-middelen.*
4. *Recht gebruyck.*

WY hebben dus verre beschreven de Heel-middelen, die meest strijdigh zijn tegens de heete gebreecken. Derhalven sullen wy nu aenwijzen de gene, die de koude versachten, ontdoen, ende lucht-geven, te weten harde *Geswellen*, uyt koude, ende geronnen vochtigheden vergadert, ende opgeworpen zijnde. Soo dat wy voor een versachtende Heel-middel eygentlick reeckenen, niet dat het gene, door menighre gespannen is, ontlast, ofte 't gene te seer verdrooght is, vochtigh maect: maer het welck dat geronnen is, verwert, ontdoet, ende lucht-gevende doet sijncken. Soodanigh is matelick van stoffe, niet werm boven den tweeden graed, (op dat het door sijn hitte, het dunste van de vochtigheydt uyttreckende, het overige niet en soude verharden) vermengt met een luchtige vochtigheydt, gelijk *rijpe Olye*, ende *Vet* van een gematight *Dier*, uyt de welke geen scherpigheydt, ofte eenige uytsteekende hoedanigheydt, maer alleen een

foetachtige vettigheydt geproeft en werdt. Dan dese zijn maer enckel versachtende. Andere hebben daeren-boven kracht om de onsenlicke gaertens van de huyl sachtjens te ondoen, ende daer door de beslotene vochtigheden lucht te geven, ende soo te doen uytwaessmen. Sulcke zijn dun van stoffe, om te beter in te konnen dringen, van gematigheydt matelick werm, om door onmatige hitte, ende drooghte de openingen niet te sluyten; gelijk doen die grof, ende kout zijn. Derhalven die enckel verwochtigen, gelijk *Vyolen*, *Maluwe*, *Olye*, hebben een sachtelick vermowende kracht. Die wat werm, ende sijnder zijn, versachten, vermowen, ondoen, ende openen, als *Camillen*, *Lelyen*, *drooge Vijgen*, *ongezoute Boer*, ende *versche Verckens-reusel*. Maer die noch sijnder van stoffen, ende heeter van gematigheydt zijn, te weten tot den tweeden, ofte den derden graed, vermowen, verdouwen, ende verteeren alle harde geswellen; van welcken aert, ende krachten de volgende deelachtigh zijn.

2. **LIIN-ZAET**, ende **FENUGRIECK** in *Water* gezoden, ende daer mede gestooft, ofte het *Meel* in *Water* ende *Camil-olye* gekookt, ende Paps-gewijse opgeleyd, versacht ende vermowt alle hardigheden.

WITTE WIINGAERT, ofte *Bryonia* is werm, ende droogh in den tweeden graed. Sijnen wortel is meest in 't-gebruyc, die versacht ende verdouwt de harde Geswellen, doet de selve rijpen, ende door-breecken. Reynight de huyl van Rimpelen, Fronsien, Sproeten, Puyften, gestooten, ende met *Fenugriek-mel*, ende *Olye* gezoden. Suyvert, in *Wijn* gekookt, het vuyl vleesch, ende de quade Sweeringen, ondoet, ende scheidt het geronnen bloedt, verdrijft de blauwigheydt van gestooten, gevallen, ofte geslagen leden. Gestooten op de gemorselde beenderen gestroeyt, treckt uyt de Wonden splinters van de gemorselde beenderen. De vruchten (die wy *Quartel-beyen* noemen) hebben kracht om quaet Schorsft te heelen.

WILDE CONCOMMERS zijn werm ende droogh in den tweeden graed, sijn van stoffe, ende derhalven suyverende, scheidende, ende verteerende. Waer toe gebruyct werden de *Wortel*, ende het *Sap* van de vrucht. Sy versachten, ende verdrijven alle koude, ende oude hardigheydt, met *Meel* van *Gersten-mout* in *Water* ende *Olye* gekookt, onder *Termenthijn* gemengt, rijpen, ende openen de Geswellen. Het afzietfel van de *Wortel* uyt *Azijn*, verdrijft de Gichte, ende andere pijn van de gewrichten. Droogh gestooten (waer toe het *Sap* van de vrucht noch krachtiger is) ende met *Honich* vermengt, suyvert, ende neemt wech *Krouwagye*, *Sproeten*, ende alderley *Vlacken*.

LISCH in sijn *Wortel*, zijnde heet ende droogh in den derden graed, versacht, opent, ende verdrijft alle hardigheydt, het zy dat men met sijn afzietfel stooft, ofte hem onder sachtmaeckende *Pappen* vermengt.

HADICH is by-na van den seldden aert. In sijn jonge *Bladeren* noch versch, ende malsch zijnde, onder

Meel van *Gersten-mout* gemengt, versacht, scheidt, ende verdrijft alle koude *Geswellen*; als oock de *Verbrandheydt*, *Honde-beten*, ende *Gichte*. Het selde doet oock de *Worsel* met *Stieren-ur* gemengt. Sijn afzietfel vermowt de harde *Lijf-moeder*, opent de verstopte; ende versacht alle *Geswellen*, daer ontrent komende, met den selven gestooft, ofte gebaedt zijnde.

WOLLE met de **YECKEN** (waer van in 't voorgaende **Capittel** gesproecken is) versacht ende verdouwt meerder, als eenige andere **Vettigheydt**.

VERCKENS-REUSEL, als hy oudt ende ongezoeten is, versacht stercker, als versche; want hy verkrijght door den ouderdom eenige wermte, ende scherpigheydt, die hy versch zijnde, noch nieten heeft. Maer de andere wermte smeer, als het *Uur* van *Hoenderen*, *Ganssen*, *Eenden*, *Kalveren*, *Ossen*, hebben meerder kracht van versachten, als sy versch zijn, alsoo de selvige door den ouderdom te heet, ende te scheidt werden, waer door sy dan oock stercker verdroogen, ende verteeren. Het gene van noch drooger *Dieren* genomen werdt, als van *Honden*, *Stieren*, *Becken*, ende *Harten*, is noch soo veel meerder verdroogende, sonder versachtigheyt.

MERCH, gelijk het pijn sijn, als in 't voorgaende **Capittel** geseyt is, soo heeft het oock kracht om te vermowen, te versachten, ende te ondoen. Werdt in 't laetste van de *Somer* vergadert, het drooghste uyt den rug-graed, 't vochtighste uyt de andere beenderen. Toe de hardigheydt van het ingewand, ende de zenuwachtige deelen heeft *Harten-merch* den meesten prijs: waer op volght, doch met slapper kracht, *Kalss-merch*.

Cistus Ledom (waer van *Clusius* thien geslachten heeft, by de welke *Lobel* noch drie andere doet) is een leegh Heester, de *Cistus* niet ongelijk. Heeft lange, swarte, klamme, ende in 't aentasten wat klevende bladeren. Want sy zijn deelachtigh een taeye ende *Termenthijnachtige* vettigheydt, die haer van buyten op sommige tijden uyt geeft, te weten in 't Voor-jaar, gelijk den ouden *Dioscorides* schrijft 1. 110. ofte liever, gelijk *Bellonius*, die sulcks selver gesien heeft, getuyght in het 1. Boeck van sijn *Francoische Aenmerkingen* op het 7. **Capittel**, in de *Somerse* maenden, ende hoe de *Sonne* meerder hitte geeft, hoe sy dese vettigheydt meerder uyt treckt. Dit Heester wast op woeste, ende ongebouwde plaetschen van *Spaengien*, ende by *Mans* in *Vranckrijck*, dan het beste in 't *Griekische* eyland *Cypies*, ende *Creta*, nu *Candyen* genoemt, alwaer de gemelte *Bellonius* de *Termenthijnachtige* vettigheydt heeft sien afnemen. De *Grieken*, schrijft hy, hebben een bysonder werck-tuygh, gelijk een *roskam* sonder tanden, waer mede sy dese vettigheydt van de tacken, ende bladeren afschrapen, met onlijdelicken arbeydt, als zijnde in 't heetste van de *honds-dagen*, ende op 't geberghte. By een vergadert, werdt door gedaen, ende in *klonfers*, gelijk men in de *Winkels* siet, bewaert.

Dese

Dese vochtigheyde, in 't Grieks, ende daer na in 't Latijn *LADANUM* geheeten, in 't Arabisch *Laden*, ofte *Loden*, in 't Italiaensch *Laudano*, ende *Odano*, in 't Spaensch *Xara*, werd in Grieken-landt, daer het rechte in overvloed voort komt, veel gebruyckt, om de bedompte, ende quade lucht met haer wel-riekende wermte te suyveren, gelijk wy hier doen met *Wierroock*, *Genever-besjen*, *Nagelen*, ofte diergelijcke. Wert oock veel gedaen in Reuck-ballen, ende alderhande reuck-werck. Dan behalven den aengenamen reuck, heeft dit *Ladanum* noch verscheidene kracht in de Heel-konste.

Het is verwermente, seydt *Dioscorides*, ende sulcks schrijft *Galenus 7. Simpl.* in den tweeden graed, met een weynigh t'samen-treckende, sijn van stoffe, ende daerom versachtende, morw-maekende, verteerende, ende rijpende. Derhalven bequaem, om tot een *Pessus*, ofte set-pil gebruyckt, de hardigheyde van de Lijf-moeder door sijn versachtende kracht, wech te nemen, ende de selve door sijn drooge t'samen-treckinge te verskercken, haer overtollige vochtigheyde op te droogen. Door welcke kracht het oock belet het uytvallen van 't Hayr. Streckt, in 't korte, om alle pijn, die uyt koude veroorsaect, te stillen, ende alle harde Geswellen te doen slincken. De meergemelte *Dioscorides* keurt voor het beste, 't welck boven sijn liefelicken reuck, geelachtigh van verwe is, wat na den groenen treckende, van stoffe vet ende taey, doch niet zandigh, maer klevende gelijk Harst.

PIjn-boom heeft in sijn schossen eenen droogen, ende t'samen-treckenden aert, die doen het zel over de wonden groeyen, ende genesen de Verbrantheyde. De vettigheyde, die uyt desen Boom vloeyt, ende *HARST* genoemt werdt, noch versich zijnde, stilt de pijn van de gewrichten, insonderheyde in de Heupen, versacht ende verdouwt de hardste Geswellen: maer die ouder is, heeft meerder kracht om te verwerpen, ende te ver-

teeren. Dit selfde grijpt oock plaets in Harst, ofte Gomme van andere Boomen.

Het kruyt, dat in 't Grieks *Naribex*, in Latijn *Ferula*, ende daer na in François ende Italiaensch *Ferola* genoemt werdt, ende in Spaensch *Cannabeia*, (om haer rietachtigheyde) is van gedaente onse *Fenckel* niet ongelijk; ende wast veel in Asyen, ende Afrieken: doch mede in Europa, gelijk ick het selfde gesien hebbe in Italyen ontrent Florençen, Romen, Napels, ende in Vranckrijk ontrent Mompellier, ende Marseille. Het is van verscheyde soorten, selver oock na de verscheidenheyde van de plaetsen, daer het groeyt, ende daarom brengt het oock verscheyden Sap, ofte Gomme voort, *Sagapenum*, *Galbanum*, ende *Ammoniacum*, alle drie in de Heel-konste gebruyckelick.

SAGAPENUM is heet in den derden, ende droogh in den tweeden graed, seer vermorwende, ende verteerende. Wert derhalven seer bequamelick gebruyckt tegen alle Kramp, Lammigheyde, Treckinge, ende weedom der zenuwen. In *Azijn* geweekt, verteert, verdrijft, ende doet scheidende alle hardigheyde in verouderde koude Geswellen, ende Klieren. Verklaert het gesichte, ende verdrijft de schemeringe, ende vlekken van de Oogen, met *Sap van Wijnruyte* gemengt. Belet oock het uytvallen des Hayrs.

Voor de beste wert gekeurt van den Arabischen Genees-meester *Mesne*, die klaer is, van buyten geel, van binnen wit, na Looek ruyckt, scherp op de tonge, ende lichtelick smelt.

GALBANUM verwermt tot by - na in den derden graed, ende verdrooght tot in den tweeden, versacht, koockt, verdunt, doet scheidende, treckt doornen, ende splinters, doet de koude geswellen rijpen, ende doorbreecken. Met *Azijn*, ende *Salpeter* vermenget, verdrijft de Sproeten, ende den Tandt-sweer in de holligheyde gesteecken.

Werdt meest gepresen van *Dioscorides* het gene uyt veel kleyne stucxkens bestaet, ende *Wierroock* gelijck, dat suyver, vet, ende niet houtigh en is, in hebbende wat zaedt van sijn kruyt, sterck ruyckende, ende niet te vochtigh, noch te droogh zijnde. Siet *Wicker. 1. Antid. spec. 17.*

AMMONIACUM leect uyt de *Ferula*, die by Cyrenen, ende den Tempel van *Iupiter Ammon*, in 't uytterste van Afrieken (daer hem *Alexander de Groot*e, uyt verwaende grootheyde dede erkennen voor *Iupiters* soen) overvloedigh voortkomt. Het is werm, ende droogh in den tweeden graed, versacht, ondoet, ende treckt uyt, vermorwt alle hardigheyde, ende versoet de pijn daer uyt ontsaende, in *Azijn*, op sacht vyer, gesmolten. Met *Olye*, ende *Salpeter* gemengt, vermorwt, ende verdrijft alle harde geswellen; ende stilt de pijn van de gewrichten, gelijk het oock de knobels aldaer doet vergaen, ende doorbreecken, als by het selve *Honich*, ende *Peck* gesmolten werden. Is mede dienlich om het gesichte te verklaren, mit

mits de duysterheydt verdrijvende, eade de schellen die over den Appel beginnen te groeyen, afnemende.

Werdt voor goet gehouden, volgens de getuygenisse van den meer gemelten *Dioscorides*, dat wel geveerwt is, de *Witroock* gelijckt, met kleyne stucxkens, slyver, sonder eenigh mengsel van hout, ofte steenkens, van reuck als *Berfswijn*, ende bitter van smaeck.

Bdellium is een gomme, ofte traen, die uyt eenen Arabischen Boom leect, soo genoemt in 't Grieks, als stinckende, om sijnen swaren reuck. Het verwermt in den tweeden graedt, versacht, scheidt, ende verteert. Met *Wijn*, ofte werm *Water* gesmolten, ontoedoet de krop-swellen, alderhande hardigheydt, ende knobbels van de gewrichten.

Het beste *Bdellium* is bitter, sonder suyrigheydt, slyver, vet, broos, ende wel-ruyckende. Siet verder *Wecker. 1. Ant. sp. 17.*

STYRAX is een Boom by na gelijck den Queboom, die in Languedock wel wast, maer en geeft daer geen vette vochtigheydt, gelijck in heeter Landen, ende dese is tweederhande, beyde wel-riekende, sommige gomachtigh, in greynen, ende klotten gestijft, die uyt Pamphylien, Cypers, ende Candia over plachte gebracht te werden in riet-pijpen, daerom in de Winkels genaemt *Styrax Calamita*, in Grieks na den Boom, uyt den welcken hy traent als een keeckel, *Styrax*, in Italiaensch *Storace*, in Spaensch *Estoraque*, d'ander is vocht ende weeck, gelijck den *Termenhijn* *Storax liquida*, ende by d'Italianen *Storace liquida* geheeten; is wat heeter, als de drooge. De Gomme die tegenwoordigh gemeenlick gebruyckt werdt, is bruyn, vol gruys, breuckigh, ende by na vermeluwet, de welke ten tijde van *Dioscorides* verworpen werde: die 1. 68. voor de beste keurt de gene, die vet is, roschachtigh, harstachtigh, daer eenige witte stucxkens by zijn, sijnen goeden reuck lang behoudende, ende die, als men hem weyckt, een honichachtige vochtigheydt van hem geeft. Dese scheidt soo veel van de gemeene, als den *Falernion*, seydt *Galenus*, dat is den besten *Wijn*, van den slechtsten, die in de krougen gedroncken werdt; dan komt seer selden over, ende werdt van de Joden aldaer vermengt ende vervalscht. Ick heb even wel van den oprechten te Napels gesien by den nauwkeurigen *Ferrante Imperato*, die de selfde te Venetyen van een Koopman van Aleppo gekocht hadde.

Styrax verwermt, maect morw, ende verteert, bequaem om alle hardigheydt te versachten, de geswellen, ende harde klonters, insonderheydt van de zenuwen, te ontoeden, ende werdt bequaemlick vermengt onder Salven die versachten ende verdrijven.

TACAMAHACA, welcken Indiaenschen naem by de Spaengjaerts gehouden is, werdt by haer overgebracht uyt West-Indyen, alwaer hy wast in nieuw Spaengjen, aen een Boom soo groot als een Popelier, seer goet van reuck, de welke gequetst zijnde, dese *Gomme*, of *Harst* uytgeeft, van verwe het *Galbanum*

gelijck (ende daerom seggen sommige, dat se het oprechte *Galbanum* is) met witte placken, als *Ammoniacum* swaer van reuck, ende smaeck.

Dese *Gomme* is werm in 't beginfel van den eersten graed, droogh in den tweeden, mede deelachtigh van een groote t'samen-trekinge: waer door sy niet alleen en kan ontoeden, ende scheidt de taeye vochtigheden, maer de leden noch verstercken. Sy werdt gebruyckt tegen allerley Geswel, ende om alderhande pijn, uyt koude, ende windachtige vochtigheden komende, te doen vergaen. Sy verdrijft den *Tant-sweer*, in de quade ende holle Tandten gesteecken: ende als eenigen bedorven Tandt daer mede gebrandt werdt, dan gaet de bedervinge niet vorder. Sy versoet alle smerten der lidmaten, selfs oock de Gichte, belet den Kramp, geneest de wonden der zenuwen, ende verteert de overblijvende vochtigheydt.

Komt mede van een West-Indischen boom (ontrent Carthagenen, ende Nombre de Dios) gequetst zijnde, een soorte van Harst, van verwe de *Tacamahaca* gelijckende, maer meerder bliickende, vochtiger, ende grover; in Indiaensch, ende daer na oock in Spaensch, *CARANNA*, ofte *Carafia* geheeten; van reuck de selve *Tacamahaca* gelijck, maer noch swaerder, vet, ende olyachtigh, derhalven oock tacy, sonder groote kleefachtigheydt.

Het is eenen nieuwelicks bekenden Harst, werm van aert, veel meer dan in den tweeden graed: die de Indianen veel gebruycken tegen de Geswellen, ende alderley smerten. Ja is bequaem tot alle de gebreken, die wy de *Tacamahaca* toe-geschreven hebben, ende noch krachtiger, soo dat se dickwils in korter tijdt volbrengt, waer toe men met de *Tacamahaca* in langer tijdt niet en heeft konnen geraecken, gelijck de Spaensche schrijver *Monardus* getuyght, selfs bevonden te hebben, het welck ick, ende andere oock uyt eygene ervarentheydt konnen bevestigen.

OPOPANAX, is soo veel in 't Griecx te seggen, als *Sap* van *Panax*, beschreven by Dr. *Dodoens* in 't 10. boeck, van 't 2. Deel, op 't 14. cap. Uyt dit kruyt vloeyt een *Sap*, 't welck tot een *Gomme* verhart, ende is heet in den derden, droogh in den tweeden graed, sterck versachtende, ende verteerende. Heelt de Gescheurtheyt, versoet de Gichte, ende *Tant-sweer*, versacht de harde Lijf-moeder, doet *Bloed-sweeren*, *Klap-ooren*, ende andere Geswellen rijpen, ende door breecken, scheidt het gesicht, ende met *Honigh* ende *Peck* vermengt, tot een *Plaester*, geneest de beten van dulle Honden. Werdt oock bequaemlick gedaen in alle *Plaesters*, ende *Salven*, streckende om te vermorwen, ende de koude geswellen tot rijpinge te brengen.

Voor het beste werdt gehouden, dat bitterste van smaeck, sterckste van reuck, van binnen wit, ofte geelachtigh is, van buyten saffraen-verwigh, glat, vet, breuckigh, terstont in 't water smeltende. En

in dit smeltend: waer valt als daer

3. van die dan hebben te versachten de selvighe

Uyt de mengt, en slyven, van wormen;

Op een pmen ses sote Am

laem vye den, to Salva Res Plaester Melilote

4. Al men, soo de grove vochtige den, hier

Wortels v we, ende ende Mel

Terstont heet is, slijcken ende daer maect z

kracht v sichten, door haer heeft slap

dat het A ende gen Pap gem gen, of N. P

Aller gestam

En vo

in dit smelten werdt dese, ende andere Gommen gesuy-
vert: want de vuylichheydt daer door boven-drijvende,
valt als dan lichtelick af te nemen.

3. *Ammoniacum*, *Bdellium*, *Styrax*, ende andere
van die slag, als sy door ouderdom verdrooght zijn,
dan hebben sy meerder kracht, om te verteeren, als om
te versachten: maer in gebreck van versche, magh men
de selvige in vette Olye laten smelten.

Uyt de verhaelde enckele Heel-middelen werden ge-
mengt, ende in de Winckels toegemaect Olye van *Lelyen*,
van *Camillen*, van *Lijn-zaet*, van *Lisch*, van *Pier-
wormen*; als oock van *Ladanum*, die aldus bereyt wert:
Op een pont *Ladanum* wel kleyn geslooten zijnde, giet
men ses oncen *Rosen-water*, ende vier oncen Olye van
soete Amandelen, die te samen anderhalf uyre op lang-
saem vyer gekooct, ende dan soo dickwils door ge-
daen, tot dat het een klaren Olye is. Staen noch gereet
Salve Resumptivum, ende van *Albæa*, ofte *Huemst*,
Plaester van *Mucilagibus*, *Diachylum Magnum*, van
Melilote, de *Ranis* sonder ende met *Quick-zilver*.

4. Als dit tot gebruyck sal gebracht werden, dan sal
men, soo om de pijn te stillen, als om de hardigheydt, en-
de grove vochtigheden te versachten, beginnen van een
vochtige *Stovinge*, bestaende uyt de *Wortels*, ende *Kruy-
den*, hier voor verhaelt, gelijk tot voorschrift, uyt de
Wortels van Lelyen, ende *Huemst*, de *Bladeren van Malu-
we*, ende *Vyolen*, *Lijn-zaet*, *Fenugriek*, *Camillen*, *Dil*,
ende *Melilote*, te samen in *Water*, met wat Olye gezoden.
Terfont na het Stoven, als het gebreckelicke deel noch
heet is, ende de tocht-gaetjens open, sal men het selve
strijcken met een van de gemelte Olyen ofte Salven,
ende daer een Plaester over slaen, beyde wel werm ge-
maect zijnde. Want daer door konnen sy tegen haer
kracht van binnen door dringen, ende alsoo dapper ver-
sachten, ende helpen. Dan een Plaester alleen, dewijl sy
door haer dicke stoffe soo niet in de huyt kan schieten,
heeft slapper kracht om te versachten. Uyt het overige,
dat het *Af-sietfel* van de *Stovinge* na laet, gestampt,
ende gemengt, met Olye, ofte *Salve*, kan mede een
Pap gemaect werden, om naer het Stoven op te leg-
gen, ofte de volgende:

N. *Wortels van Lelyen*,
Huemst,
Hatigh, en
Lisch, van elcks twee oncen.

Bladeren van Maluwe,
Bloemen van Camillen, van elcks twee handen vol,
Vijen in riemen gesneden N°. 9.

Alles morw gekooct in *Water*, dan in een steenen *Vijfel*
gestampt, en door een *Zeeft* getrocken zijnde, doet daer by
Meel van Lijn-zaet, en
Fenugriek, van elcks een onse.

Vit van Hoendren,
Gansen, of
Eenden, drie oncen.

En voerd het in een pot, ofte becken, over weynigh vyer.
[Tot een Pap.]

Het VII. Capittel.

1. *Verdunnende Heel-middelen*.
2. *Enckele*; als *Dille*, *Poley*, *Keule*, *Orego*, *Thijm*, *Quen-
del*, *Marioleyne*, *Rosmarijn*, *S. Ians-kruyt*, *Alffen*,
Santorye, *Alant*, *Wynruyt*, *Cumijn*, *Laurier*, *Vet*,
Mergh, *Olye*.
3. *Gemaecte*, ende *gemengde*.
4. *Maniere om te gebruycken*.

Dewijl de verdunnende middelen, de onsenlicke
tocht-gaetjens van de huyt openende, diep bin-
nen schieten, en doen niet alleen de koude, grove, ende
gestremde vochtigheydt door haer wermte smelten,
maer sijden oock door haer sijnigheydt van deelen de sel-
ve, ende maecken se soo dun, dat sy daer na van sels tot
dampen vervlieghe, ofte ten minsten door treckende
middelen verdwijnt.

2. *DILLE* is werm in 't hooghste, ende droogh
in 't beginfel van den tweeden graed, gelijk *Galenus*
schrijft 6. *Simp*. In Olye gezoden, verteert, ontdoet,
verdrift, versoet de smerte, rijpt, ende verdouwt alle
rauwe vochtigheden. De groene *Bladeren*, ende ver-
sche *Bloemen* zijn meerder verwerende, ende ver-
droogende, als de drooge, ende derhalven oock minder
verdouwende. De *Alfche* van 't gebrande zaet werdt
gepresen, seyt *Galenus*, op alle vochte, ende waterach-
tige zeeren, insonderheydt die by het *Eynde*, ende daer
ontrent slaen; drooght oock den *Huygh* op, gelijk
Plinius schrijft.

POLEY is seer verdroogende, ende heet in den der-
den graed, als blijkt, gelijk *Galenus* seyd, met dat
sy van buyten opgeleydt, de huyt root maeckt, ende
als sy daer wat lange op bleef, soude quetsen. Dat sy
daer-en-boven sijn maeckt, is genoegh af te nemen, uyt
de dicke ende taeve sluymen, die sy uyt de *Borst* doet
opkomen, ende oock de *Stonden* verweckt. Met het
Af-sietfel gestooft, verdrift het *Jeucksel*, ende *Krawa-
gye*, versacht de harde *Geswellen*: ende daer in ge-
baeyt, geneest de hardigheydt, ende omdraeyinge van
de *Lijf-moeder*.

KEULE, ofte *Saturey*, is heet, ende droogh in den
derden graed, verdunt, ende verteert alle taeve ende
dicke vochtigheden, die in eenige leden vergadert zijn,
ende gemengt met *Geisten-meel* (gelijk oock de *Po-
ley*) versacht de *Gichte*.

Spaensche OREGO, ende grove *Marioleyne*, die wy
wilde Orego noemen, hebben een door-snijdende, ver-
droogende, ende verwerende kracht, ende dat tot
in den derden graed, waer door alle koude, winderige,
ende lossche *Geswellen* vergaen, met haer *af-
sietfel* gestooft zijnde, gelijk het oock geneest de
Schorftheydt, *Jeucksel*, ende voort-loopende *Vye-
righeydt*. Het *Sap* verdrift de *Geswellen* in den
Mondt, ende doet den *Huygh* op-krimpen; ende met

Melck

Melck in de Ooren werm gedruypt, stilt het tuyten, ende de pijn van de selvige.

THIJM werdt in onse hoven onderhouden, dan groeyt in Spaengjen van selfs, als oock in Vranckrijk, doch meest in Provence, ende Languedock (waerom den *Honich* aldaer soo lieflick, ende wel-riekende valt) insonderheydt by Mompellier, daer ick hem soo dicht, ende overvloedigh hebbe sien wassen, gelijkewijs hier de Heyde.

Hy is, volgens de leere van *Galenus 6. Simpl.* heet, ende droogh in den derden graed, dapper door-snijdende, ende verteerende. Op alle versche koude Geswellen, *Oedemata* genoemt, vermengt met *Azijn*, geleyt, doet deselve morw werden, rijpen, ende verdwijnen, als oock alle harde knobbelen. Ontdoet het geronnen bloedt, verdriefft de Wratten, ende de bloedige Klieren; met *Wijn* ende *Gersten-mel* gemengt, versacht de Gichte-pijn.

QUENDEL, ofte *wilden Thijm*, in de Winckels met den naem van *Serpillum* best bekendt, volgt in aert, ende krachten den rechten Thijm nu beschreven.

MARIOLEYNE is werm, ende droogh in den tweeden graed, sijn van stoffe, dun-maekkende, ende verteerende. Daerom werdt sy bequamelick geleyt op de waterachtige, koude, ende dicke Geswellen, die sy doet sijncken, ende vergaen, versterckt de ontlede lidmaten in *roode Wijn* gekoocht. De dorre bladeren met *Honich* vermengt, verdrijven de blaewigheydt van geblutse leden. Ende om de gebroocken, verfluycyte, ende uyt de leden geschoven deelen te genesen, wert sy bequamelick gedaen by eenige verwerende Plaesters, ofte oock alleen onder *Wasch* gemengt.

ROSMARIJN wert hier te Lande in de hoven sorghevuldigh onderhouden, ende neerstelick voortgeset: dan wast van selfs in Spaengjen, ende Vranckrijk, met sulcken menigthe, dat ick gesien hebbe in Languedock den selven als *Mutlaert* gebruycken.

Hy is werm, ende droogh in den tweeden graed, suyverende, ende door-snijdende. In kleyne *Wijn* gekoocht, ende daer mede de koude Geswellen gestooft, doet deselve sijncken ende verdwijnen, ende stilt de pijn der zenuwen.

HYPERICON, ofte *S. Ians-kruydt*, is werm, ende droogh tot in den derden graed, ende sijn van stoffe. Denhalven nut om de dickigheydt te verteeren. Het selve versterckt de zenuwen, ende helpt haer verplettinge.

ALSEN is verwerende, verdroogende, suyvermaekkende, ende wat te samen-treckende. Met *Honich* ende *Salpeter* gemengt, verdriefft de Squynantie: ende met *Water* de Puyften, ofte Geswellen des nachts komende, ende daerom, by de Grieksche Geneesmeesters, *Epinyctides* genoemt.

Kleyne SANTORIE is by-na van de selvige gematigheydt, verdrooght, ende dat krachtigh, even wel met sulcken scherpigheydt niet afvegende, ofte het kan de verholten holligheden, ende Fistulen genesen. Gelijk

het oock versacht, ende dun-maekkende doet verdwijnen de oude hardigheden.

ALANT verwermt, verdrooght, ende verdunt alle taeye, ende dicke slijmerigheden. De *Bladers*, ende *Wortelen* in *Wijn* gezoden, verwerpen, ende genesen de oude koude gebreecken, gelijk oock de Heup-pijn, ende helpt de weynige uytwijkinge der lidmaten, die uyt overvloed van vochtigheydt ontslaet.

De *Wortel* van **DIL**, maer insonderheydt het zaet, verwermt, doet verdwijnen, ende de koude Geswellen sijncken. De *Bladeren* ende *Bloemige toppen* doen al 't selve, doch wat slapper.

WIJNDRUYT verhit, ende verdrooght tot in den derden graed, is seer sijn van deelen, door-snijt, ende verteert derhalven de dicke, ende taeye vochtigheden. Het *Poeyer* van de wortel met *Honich* gemengt, verteert het bloedt, dat tuschen vel, ende vleysch geschoten is, verdriefft de blaewue plakken, ende alderhande vlekken. In *Wijn* gezoden, doet den *Tant-sweer* overgaen: ende 't sap in de Ooren gedropen het ruysfchen, ende de pijn. Tot alle het welke de *Wilde ruys* noch krachtiger is.

CUMJN heeft sijn meeste kracht in 't *Zaet*, het welck heet ende droogh is in den derden graed, dun-maekkende, ende verteerende. Het *Poeyer* by verwerende Pappen ofte Plaesters gedaen, doen alle waterige, ende windachtige Geswellen verdwijnen.

LAURIER is in sijn *Bladeren* werm, ende droogh tot in den tweeden graed, versachtende, ende door-snijdende. Haer afzietel tot *Badt*, ofte *Stovinge* gebruyct, is seer nut tegens de gebreecken van de Blaes, ende Lijf-moeder. Met *Gersten-mel* gemengt, doen sy de opgeblase Geswellen sijncken. De *Besjen*, die wy *Bakelaers* noemen, zijn noch krachtiger, welckers poeyer onder *versche Boter* gedaen, suyvert de huyl, ende verdriefft alle Plakken, ende Sproeten.

VET, ende **MERCH** van heete, ende wilde Dieren, om dat sy heeter, ende sijnder zijn, ende het deel, daer sy op geleydt werden, lichtelick door-dringen, hebben groote kracht om te verdunnen, insonderheydt als sy door den ouderdom noch scherper geworden zijn: gelijk die van een *Vosch*, *Hondt*, *Beer*, ofte *Leeuw*. Het selvde heeft oock plaetsch in **OLYE**, die door de jaren gesuyvert, ende verdunt is.

3. Hier uyt staen in de Winckels *Olye van Dille*, van *Backelaer*, van *Wijnruyt*, van *Hypericum*, van *Vossen*: *Salve van Agrippa*, ende *Aragon*: *Water van Polyst*, *Alffen*, *Marioleyne*, ende *Rosmarijn*.

4. Op dat dan de koude, grove, ende slijmerige vochtigheden, die in eenigh deel, ofte tot een hardigheydt, ofte ontrent de zenuwen, ende gewrichten verandert, ende by een gerunt zijn, uyt de selve lichtelick getrocken, ende verdreven mochten werden, soo dienen sy voor-eerst versacht, ende daer na verdunt, ende doet liever door *Stovingen*, om dat sy door haer dungheydt beter konnen door-schieten als Plaesters.

Om te
maer om
Stovinge

N

Te sam
in 't la

Als h
heel wer
huyl noc
wrijven
daer on
Brandw
laten, ka
gemaeck
Empl. de
dicht do
letten.

1. Verteer
2. Eneke
Affsch
3. Toegen
4. Manie

N A
op
melte m
te vertee
van de h
gaet sijn
breck ve
Verte
kracht he
dat se al
sonder u
voor sijn
len, som
op 't afga
verdunne

2. A
stoffe; e

Om

Om te versachten, zijn de versche kruiden bequaem, maer om te doen verdwijnen de drooge. Men kan een *Stovinge* maecken, als volgt:

N. Wortels van Alant,
Lisch, van elckz twee onzen.

Bladeren van Orego,
Poley,
Thijm,
Sansorye,
Rosmarijn,
Laurier, van elckz een hands vol,

Zaeds van Wijnruyt, en
Cunijn, van elckz een loot.

Te samen in drie kannen Waters tot op de helft gekookt,
in 't laetste daer by gedaen

Een kanne Wijn, en dan door gekleynst
[Tot een Stoving.]

Als hier van met een spongye, ofte wollen lap geheel werm gestooft is, soo sal men terstonde, dewijl de huyt noch open is, het deel tegen 't vyer strijcken, ende wrijven met een van de gemelte Olyen ofte Salven, daer onder gemengt hebbende soo veel Voorloop van Brandewijn. Om de bestreecken plaetsch niet naeckt te laten, kan men de selve bedecken met een Plaester, die gemaect is uyt gelijcke deelen van Vng. Aragon, ende Empl. de Mucilagibus: doch dun gestreecken, ende dicht doorsneden, om het uytwaessmen niet te beletten.

Het VIII. Capittel.

1. Verteerende Heel-middelen.
2. Enckele; als Azijn, Zout, Pekel, Zee-water, Salpeter, Assche, Loogh, Kalck, Aluyn.
3. Toegemaecte, ofte gemengde.
4. Maniere om te gebreycken.

NA dat de vochtigheyd, die eenigh deel heeft doen opswellen, versacht, verdunt, ende door de gemelte middelen bereydt is, dan moet eerst de selve ofte verteert ofte na buyten, door de geopende gaetjens van de huyt getrocken werden, tot dat al het Geswel gaet sincken, ende sincken, ende de toevallen van 't gebreck versoeten.

Verteerende Heel-middelen, moeten soo groote kracht hebben, om te verdunnen, ende te verdroogen, dat se al de quade vochtigheden, die haer voor komen, sonder nytdampen, kunnen verteeren. Dese dienen voor slijmerige, waterige, ende windtachtige Geswellen, somtijds oock voor harde, maer niet dan als sy op 't afgaen zijn, ende na dat 'er door versachten ende verdunnen een bequame bereydinge voorgegaen is.

2. **AZIJN** heeft, door sijn groote sijnigheyd van stoffe, een seer verteerende kracht, ende kan dapper

verdroogen. Werm gestooft verdriift de koude Geswellen, ondoet het bloedt, dat tusschen vel, ende vleysch geronnen is, stilt de Gichte, ende bedwingt de voorts-kruypende Sweeringen. Den *Wasdom* van heeten Azijn verteert de Waterfuchthigheyd, ende verdriift het tuyten der Ooren, gelijk *Dioscorides* schrijft 5. 17.

ZOUT verdunt, ende verteert alle overtollige vochtigheyd, die het in 't lichaem vint, verdrooght, treckt by een de vordere vaste stoffe, (welcker kracht wy oock in 't zouten van vleysch, ende visch, dagelicks bevinden) de selve voor verrottinge bewarende, geneest geswollen, ende bedorven Tant-vleysch.

PEKEL, ende **ZEE-WATER** volgen de krachten van het Zout, waer mede nuttelick gestooft werden geswollen, ende gichtige leden, als oock Rappigheyd, Jeuckte, ende voort-kruypende Zeeren.

SALPETER besit de selve krachten van 't Zout, dan dat het minder toe-treect.

Alle kruyt, tot **ASSCHE** verbrandt zijnde, verkrijght eenigen brandt, ende meerder hitte, ende dienvolgende oock scherpigheyd. *Galenus* schrijft 8. *Simpl.* dat de *Assche van Vijge-tacken* dapper verdunt, ende verteert, als zijnde scherp, ende brandende. Wy kunnen hier te Lande altijdt hebben de *Assche van Wijngeert-rancken*, *Kools-francken*, ende dagelicks aen onsen haert van *Eycken-hout*. De meer-gemelte *Dioscorides* getuyght 5. 93. dat foodanigen *Assche* met *Reusel*, ofte *Olye* vermengt, seer goet is om de knutsingen, ende knobbelen van de zenuwen te verdrijven: gelijk sy oock van andere bequaem geacht werdt, om de koude Geswellen te doen sincken, ende de pijn der gewrichten te versoeten. Maer ick reeckene, beter te wesen, dat men in plaetse van *Assche* het *Loogh* gebreyckt, ofte noch liever het *Zout* daer uytgetrocken met Voorloop van *Brandewijn* gemengt, het welck beyde krachtigh verteert, daer de vuyligheyd, die het uytgetrocken Zout in de *Assche* over laet, verstoppende, ende toeklevende is.

KALCK, seydt *Galenus* 8. *Simpl.* is een soorte van *Assche*, doch van sijnder stoffe, als die van hout komt. Heeft door de bank een seer verhittende kracht, waer door sy oock op de huyt een korst brandt. Onder *Vet*, ofte *Olye* gemengt, neemt aen de kracht van te doen versachten, ende verdwijnen. Waer toe de versche, ende ongebluschte voor de beste geoordeelt werdt. Gewasschen zijnde, schrijft de selve *Galenus* 8. ende 9. *Simpl.* is seer verdroogende sonder scherpigheyd, dan heeft meerder kracht om te verdrijven, ende te verteeren, als sy met *Pekel*, ofte *Zee-water* gewasschen is; waer mede tot sulcken eynde een *Loogh* gemaect kan werden.

ALUYN heeft een seer t'samen-treckende, verdroogende, ende verteerende kracht. Bedwingt, ende drooght op het vleysch, dat in de Wonden te weelderigh uyt wast, vuyle Sweeringen, geswollen Tant-vleysch,

zeerighey in den Mondt, Jeuckfel, ende Rappighey over 't geheele lichaem.

3. Ten selfden eynde staen in de Winckels bereydt Oly van *Beverfwin*, van *Euphorbium*, van *Tichel-stenen*, ende *Petrolye*.

4. In 't gebruyck van de gemelte middelen sal men gaen op de volgende maniere. Wanneer dat 'er een los ende sacht Geswel, sonder pijn ofte roodigheydt, in eenigh deel, gelijk de knye, ofte saccken, vergadert, ofte wijdt verspreyt, als de beenen van de gene, die Waterfuchtigh zijn, ofte na de Gicht-pijn: in sulcken geval, moet de slijmerige, ende waterige vochtigheydt, ofte oock de beslotene winderigheydt voor eerst verteert werden met een *Stovinge* van *Loogh*, getrocken uyt de *Affche* van *Wijngaeri-rancken*, *Eycken-hout*, ofte *Kool-stroncken*, in een nieuwe spongye, ofte wolle lap vast opgebonden. Na gelegentheydt van saecken mogen in dit *Loogh* gekooct werden, *Orege*, *Thijm*, ende andere doorsnijdende middelen. Indiender meer opdrooginge vereyscht werdt, dan magh men gebruycken het *Loogh* van gebluschte, ende gewassche *Kalk*. De spongye, ofte lap, na een uyre argenomen zijnde, sal men de plaetsche voor 't vyer sinaren met de gemelte *Olyen*. Maer als het Geswel, gantsch verhardt geweest zijnde, nu ten deele versacht is, dan sal men alle de vochtigheydt, die nu al bereydt, ende los is, niet alleen opdroogen, ende verteeren met de gemelte stovinge, maer oock met den damp van stercken *Azijn*, ende *Voorloop* van *Brandewijn*. Hier toe werdt een gloeyende *Tichel-sten*, waer mede onse straten geleydt zijn, in een hooge, ende boven-nauwe pot gedaen, ende daer dan wat van den *Azijn*, ende *Brandewijn* opgegogen, ende over den stoom, ofte waellem, die daer met groote hitte van opvlighet, het geswollen deel gehouden. Een deel van de vochtigheydt aldus verteert zijnde, moet het overige eerst met versachtende middelen bereydt, ende dan wederom opgedrooght werden, ende dit beyde door malkanderen soo lange opgeleyt, tot dat, alle de vochtigheydt verteert zijnde, het Geswel heel komt te slinken. Doch op alle de vier Geswellen, te weten, de slijmerige, waterige, winderige, ende verharde, dient, terstondt na het strijcken, geleyt een verdouwende, treckende, ende verteerende *Plaester*, gemaect van 't gene 't sijner plaetsche verhaelt sal werden, ofte oock het volgende, dat de vochtigheydt van de Geswellen door de sweet-gaetjens merckelicken uytfluyght.

N. Ouden Olye, seven onzen,
Wit Wasch, vijf onzen.
Te samen gesmolten zijnde, doet daer by
Termenthijn, vier onzen,
Aen 't houden zijnde, stroyt daer in
Salpeter, en
Zout van Eycken-hout, van elcks een onse.

[Tot een Plaester.]

Het IX. Capittel.

1. Treckende Heel-middelen.
2. Enekele; als *Guychel-beyl*, *Katte-kruyt*, *Zeep-kruyt*, *Water-peper*, *Mostaeri-zaet*, *Kerffe*, *Brot-netelen*, *Bertram*, *Wolfs-melck*, *Peck*, *Teer*, *Euphorbium*, *Swavel*, *Suer-deegh*, *Misch* van *Duyven*, *Ganssen*, *Hoenderen*, *Koeyen*, *Paerden*, *Geyten*.
3. Mengel-middelen.
4. Maniere om te gebruycken.

Treckende Heel-middelen zijn de gene, die opgeleyt soo waterige, als dickachtige vochtigheydt van binnen na buyten trecken. De treckende kracht bestaet meest in warmte, ende wert vermeerderd, als daer by komt een drooghte, ende sijne stoffe. Het gene sijn, ende in den tweeden graed werm is, treckt wel: dan dat in den tweeden graed komt, en treckt niet alleen, maer doet oock verteeren, ende verdwijnen 't gene getrocken is. Dat noch heeter, ende sinder is, treckt soo fel, dat het *Bladeren* op de huyl maect. Van de twee eersten sullen wy alhier, ende van 't laetste in 't naest-volgende *Capittel* handelen. Vorder zijn onder dese middelen sommige van aert treckende, als *Diellamnis*, *Propolis*, *Sagapenum*, *Thapsia*: sommige door verdervinge, gelijk *Duyve-mist*, *Ganse-mist*, ende alle andere, die heete *Dieren* afgaet: andere door eygenschap van haer wesen, gelijk de *Scorpioenen*, op de wonde, die hy gesteecken heeft, geleyt, sijn eygen vergif uyt-treckt, als mede het *Hayr* van enen *dullen Hont*.

2. **GUYCHEL-BEYL** met rootachtige, ofte purpere bloemen, is werm ende droogh, ende heeft, gelijk *Dioscorides*, ende *Galenus* schrijven, soo sterck-treckende kracht, dat hy de splinters, doornen, ofte diergelijcke, kan uyt-trecken.

KATTEKRUYT, is werm, ende droogh by-na tot in den derden graed, ende derhalven sijn van stoffe, doorsnijdende, verdunnende, de vochtigheydt na buyten treckende, ende verteerende.

ZEEP-KRUYT waft in *Duytschlandt* in 't wildt, ende aert oock seer weeldigh in onse hoven. Het is verwermende, verdroogende, ende als *Zeepe* (waer van de naem komt) suyerende. Heeft daer-en-boven een treckende kracht, ende met *Gerste-mel*, in *Wijn* gekooct, verdriefft de harde Geswellen.

PEPER-KRUYT, dat hier in menighe aen de slooten, (daerom gemeenlick **WATER-PEPER** genoemt) als oock in eenige leeghten van 't *Haeghsche Bosch*, op-slaet, is heet, ende droogh tot in den vierden graed. Het verteert de koude Geswellen, ende verouderde hardigheydt, geneest de vervuyde Sweeten, seheydt het geronnen Bloedt, dat onder de gepletterde huyl ley, met *Alani-wortel* gestlooten.

MOSTAERT-ZAET is heet, ende droogh in den vierden graed. Heeft een verdunnende, ende na-treckende

lende kracht, ende derhalven bequaem (gelijck oock het voorgaende) in alle gebreecken, daer men eenige quade vochtigheden van binnen na de huyl wil trecken, gelijck op Gichte, koude, ende veroude Geswellen.

KERSE, soo, die in de hoven onderhouden werdt, als die in 't wildt van selfs opslaet, is van de selfde gematigheydt, ende krachten, te weten in haer *Zaet*, dat meerder hitte deelachtigh is, als de *Bladeren*.

NETELEN zijn werm in den eersten, droogh in den tweeden graed. De *Bladeren*, ende het *Zaet* ('t welck noch krachtiger is) met *Olye* vermengt, werdt bequaemlick gebruyckt tegens de geswellen achter de *Ooren*, ende met *Azijn*, tegens de *Puyften*, *Vlecken*, ende andere gebreecken, die haer op de huyl openbaren.

BERTRAM, ofte *Pyrethrum*, is in sijnen *Wortel* heet ende droogh in den derden graed, sijn van deelen, ende dapper uyt-treckende, waerom hy veel tegens de *Tant-pijn* gebruyckt werdt. Met *Olye* gemengt, doet hy sweeten, ende is krachtigh, gelijck *Dioscorides*, ende *Galenus* betuygen, tegens het beven der *Leden*, als oock tegens de gene, die verkoudt, ende beroert zijn: alsoo sy de selfde niet alleen de wermte, maer oock het gevoelen wederom geeft.

WOLFS-MELCK, ofte *Tithymallus*, is, in sijn melckigh *Sap*, heet, ende droogh in den vierden graed. Het geneest de vuyle *Schorftheydt*, doet de *Wratten*, ende *Lijck-doornen* afvallen, neemt wech de harde kanten van de *Fistelen*, ofte loopende gaten.

PECK, ende **TEER** zijn een ding. Want de vertigheydt die door het vyer uyt de tacken van den *Peck-boom*, ofte *Pijn-boom*, vloeyt, werdt *Teer* genoemt, ende de selve, door het zieden, hardt gemaect zijnde, *Peck*. Is beyde werm, ende droogh tot in den tweeden graed, ende dun van deelen, derhalven verdouwende, ende verteerende. *Versacht*, enderijpt de harde, ende knobbelachtige geswellen, suyvert met *Honich* de vuyle *Sweeringen*, versacht de pijn der *Lidtmaten*, 't zy alleen, ofte met *Swavel* vermengt, ende heelt de holle *Wonden*.

EUPHORBIVM is een dick *sap*, ofte gomme van een doornachtigh gewas in *Afrijcken*, ende de *Wester-sche Landen*. Het verhit, ende verdrooght hoogh in den vierden graed, ende is dienvolgende seer verdunnende, ende verteerende. Onder *Olye van Beverswijn* gemengt, is goet tegens de *Gichte*, *Geraecktheydt*, *Spanninge*, *Verdoovinge*, ende alderhande koude gebreecken der zenuwen. Het treckt op den eygen dagh uyt de splinters van de gemorselde beenderen.

NIES-KRUYT soo wel het *Witte*, als het *Swarte*, is heet, ende droogh in den derden graed. De *Wortel*, alleen in poeyer gestroeyt zijnde, ofte met *Witroock*, *Teer*, ende *Olye* vermengt, neemt wech quaet *Schorf*, *witte Zeerigheydt*, seelicke *Vlacken*, ende de harde kanten van de loopende gaten.

In den selfden aert, ende krachten volghet het **V E R - K R U Y T**, gehouden van *Fushsius*, ende andere, voor

een bastaert soorte van swart *Nies-kruyt*, by onse huys-luyden in groot gebruyck (waerom men 't selve meest siet voor alle wooningen) ende by haer soo genoemt, om dat sy de *Beesten* daer mede vyerer, ofte het vyer in steecken. Waer van breeder verhaelt sal werden in de *Hollandtsche Genees-konste*.

SWAVEL verwermt, treckt, verdrijft ende suyvert; met *Specksel*, *Pisse*, oude *Olye*, ofte *Honich*, vermengt, geneest de vyerige steecken: met *Termentbijn*, *Schorf*, ende *Rappigheydt*.

Onder de middelen, die uyt de bedervinge een treckende kracht trecken, is **SUYR-DEEGH** het sachtste, zijnde tamelick werm, ende dun van deelen, ende derhalven sonder moeyelickheydt van binnen uyttreckende, waerom het oock gemeenlick in brandende *Koortschen* met *Zout*, ende *Azijn* (waer by ick met groot voordeel een vierendel, ofte half loot *Euphorbium* vermengt) onder de voeten gebonden werdt.

Al is 't dat alle **MISCH**, (gelijck *Galenus* schrijft 10. *Simpl.*) een treckende kracht heeft, soo valt even wel onder de selve groot onderscheyt.

DUYVEN-MISCH is dapper verhittende, natrekkende, ende de huyl root-maekkende, met *Gorsfe-mel*, ende *Azijn* gemengt, verdrijft de krop-klieren, als *Dioscorides* verhaelt 2. 73. gedrooght, ende gestooten met *Kerszaet*, seyd *Galenus* op de gemelte plaets, verdrijft de *Gichte*, ende verouderde pijn in de *Heup*, *Zijde*, ende *Lendenen*.

GANSE-MISCH heeft de selfde krachten, dan is soo heet, dat sy nauwlicks gebruyckt en kan werden, gelijck de gemelte *Galenus* getuyght; ende in tegendeel is de **HOENDER-MISCH** te slap, insonderheydt van de gene, die niet en loopen, maer besloten in de *Kotten*, ofte *Koyen*, gehouden werden.

KOE-MISCH, ende, die noch stercker is, **PAERDE-MISCH**, hebben een treckende, ende verteerende kracht, waer door sy alle koude, waterachtige, slijmerige, ende windige *Geswellen* doen sinnen, ende vergaen; andere doen rijpen, ende door-breecken.

GEYTE-MISCH is soo verdouwende, ende scherp van aert, gelijck *Galenus* mede getuyght 10. *Simpl.* dat sy onder *Boont-mel* vermengt, ende in *Azijn*, ende *Water* opgekookt, alle harde *Geswellen* doet verdwijnen; het welck oock een bequame *Pap* is voor de *Water-suchtige*. Gedrooght, ende gebrant zijnde, werdt wel sijnder van stoffe, maer niet merkelick scherper; ende laet haer bequaemlick mengen onder verteerende, ende treckende *Plaesters*, ende *Pappen*.

3. Om te trecken, ende te verteeren zijn mengelmiddelen, *Olye van Moster-zet*, die geperst werdt, gelijck *Amandel-olye*; De *Plaester van Bakelaer*, *Oxyrocium*, *Diachylon* enckel ende met de *Gommen*. Waer toe oock andere *Plaesters*, ende *Pappen* konnen gemaect worden, uyt de verhaelde *Heel-middelen*; als van gedrooghte, ende gestoote *Misch* onder *Peck*, ofte *Teer* gemengt, waer by konnen komen *Swavel*,

Bertram, *Salpeter*, *gebrandt Zout*, ofte d'ander verhaelde, na gelegentheydt van 't gebreck.

4. Dese middelen moeten alleen aangewent werden, als de vochtigheydt van eenigh hardt gefwel verdunt, ende bereydt zijnde, door geen verdroogende middelen heeft kunnen verteert werden. Want dan en is sy niet wech te krijgen, als door foodanige, die haer uyt het binnenste, in de huyl trecken. Dese werden bequamelick gemaect tot een Pap, ofte Plaester, om niet binnen te schieten, maer van buyten opleggende na haer te trecken.

Het X. Capittel.

1. *Verteerende, ende Verslinderende middelen.*
2. *Blaer-treckende middelen; als Vlam-kruyt, Hane-voet, Egel-kolen, Wolfs-melck, Zeepe, ende Zout, Spaensche-vliegen.*
3. *Koppen.*
4. *Fontanelen, ende Setons.*
5. *Haer rechts gebruyck.*

Wanneer de quade vochtigheydt, eenigh deel ingenomen hebbende, noch door verslinderende, noch door verdunnende, noch door treckende middelen, die dus verre beschreven zijn, niet en kan verdouwt, ofte verdreven werden, dan moet men noodtsaekelick verder treden, ende komen tot foodanige middelen, die de selve smelten, ende uyt-trecken, ofte door den brandt verslinden.

2. Wy sullen beginnen van de gene, die op de huyl geleydt, een blader trecken, uyt de welke dan veel watersloopt.

VLAM-KRUYT, ofte *Flammula*, brandt, door sijn vlamende hitte, een blaer, ofte bleyn in de huyl, zijnde heet, ende droogh in den vierden graed.

HANE-VOET is van den selfden aert, ende krachten, ende beneffens de andere soorte, die hier te Lande overvloedigh wakt, ende genoemt werdt *Ranunculus flammula*, ende by ons *EGEL-KOLEN*; waer van breeder in de *Hollandsche Genees-konste*.

WOLFS-MELCK is mede seer scherp, doch even wel een weynigh minder, als *Hane-voet*; soo dat het niet-te-min bleyen treckt.

ZEEP, ende *ZOUT* onder een gemengt, is 't gemeenste ende sachtste; dan wert scherper met wat *Euphorbium*.

By de Heel-moesters zijn de *SPAENSCH-VLIEGEN* meest in 't gebruyck, gestooten, ende onder *Suyrdeogh* gemengt, ofte ('t welck het seeckerste is) daer op gestroeyt.

3. *KOPPEN*, alsoo genoemt, om dat sy een Kop, ofte Hooft gelijkenen, gelijk in Latijn *Cucurbitula*, na de *Cucurbita*, als of men seyde, kleyne *Kauwoerden*, gemaect van *Tin*, ofte *Glas* ('t welck beter is, alsoo men daer in sien kan) ontfangende het vyer in haer aengeste-

ken *Vlasch*, trecken krachtelick door haer vlamme, ende hitte (seydt *Plutarchus* in sijn *Platonische Vragen*) niet alleen de dunne, ende vlotte vochtigheydt, maer oock die al diep leydt. Meerder, ende beter, als de huyl te voren met eenige suedekens gescherft, ofte doorkerft is, als dat sy alleen op een heele huyl geset werden.

4. Ten selfden eynde strecken de *FONTANELLEN* soo genoemt, om datse, *Fonteyns-gewijs*, haer vochtigheydt uytgeven, ende werden in 't vleysch gemaect, ofte de huyl, tusschen de vingers opgetrocken, ende slijf geperft (het welck 't gevoelen soo verdooft, dat ick dickwils gelien hebbe, het werck volbracht te zijn, eer dat het de *Siecke* gewaar wierde) met een *Scheer-mes* door-snijdende, ofte door een *Causstijck*, te beschrijven in 't 18. Capittel, een gaetjen daer in brandende.

De *SETONS* hebben de selfde kracht, ende en zijn anders niet, als een rouwe koorde, ofte gedraeyt doeckken, met een groote naelt door het vel geslagen.

5. De *Blader-maekende middelen* werden gebruyckt op half verslorvene leden, om de selve leven, ende kracht te geven. Want de natuerlicke wermte, ende de levende geesten werden daer in getrocken. Maer hier toe moeten alleen gebruyckt werden de slapste, meerder om de huyl maer root te ontflecken, als om te branden. Ende de laetste dienen best op *Pest-geswellen*, vergiftige beten, ofte stecken: als mede voor *Hooft-pijn*, insonderheydt, quade *Oogen*, achter de *Ooren* (alwaer gemeenschap is door een zenuwken) geleyt; maer dan moet men wel toefien, met een doeckken daer tegen te leggen, dat het *Oor*, 't welck anders vergeeffsche smerte soude lijden, niet geraect en werdt. De *Blader*, indien se van selfs niet door en breecken, magh met een *Schaerken* doorgesneden werden: ende dan, om niet schierlick te sluyten, met een werm *Baite*, ofte *Koole-bladt* drie vier dagen verbonden. *Paré* schrijft in 't 33. Cap. van sijn 25. Boeck, dat dit een goet Heel-middel is, in lange *Sieckten*, ende als men met andere middelen niet en heeft kunnen uytrecthen, als in verouderden *Hooft-sweer*, *Vallende-sieckte*, *Gichte*, ende diergelijcke. Maer al is 't seecker, dat het selve in dese *Sieckten* wel eenigh voordeel kan geven, soo valt het even wel bequamer in schierlick gebreecken, dewijl het in korte tijdt sijn werck doet, ende dra ophoudt. Dan in langdurige zijn de *Fontanelen* veel bequamer, als de welke haer vuylichydt gestadigh losen, ende soo lang open gehouden werden, als men selfs begeert. Het welck in de *Seton* oock plaetsche heeft, die 's morgens, ende 's avonts dient verchoven, ende als de opening toe wil heelen, de koorde bestreecken met *Vng. Apostolorum*, ofte *Egyptiacum*. Van diergelijcke, als het vleysch al te weeldigh wakt in de *Fontanel*, ende de *Erwect*, (die men tot open houden, daer in steect) benaewwt, ende wil begroeyen, soo sal men se, met speecksel vochtigh gemaect zijnde, in wat *Precipitaat* doopen, ofte in de plaetsche nemen een pilliken van groen *Wasch*, gemengt met *Spaensche-vliegen*.
Het

1. Rijp
2. Enck
Yec
Vijg
lye-
Lad
eum
3. Mer
4. Ma

H
bloedt
bedorv
weten
delen
werm
geleyt
met ee
te, m
mede-
in wat
valt, l
2. l
ende v
rijpt:
doen,
Ot
mateli
streeck
kroock
natuer
't gene
Bo
tende,
kleyne
lichem
dienst
Al
ren, v
dat he
gaetje
vervlic
heydt
Verske
de 11.
der-ve
soo dr
een ve
N
harde
selfde

Het XI. Capittel.

1. Rijpende, ende Esser-maekkende Heel-middelen.
2. Enckele; als laeuw Water, Olye, Boter, Wolle met der Yecken, Vet, Merck, Terwen-blom, heet Witte-broot, Vijgen, Houf-bladeren, Suyring, Huemst-wortel, Lelye-wortel, Ajuyv, Teer, Peck, Harst, Wieroock, Ladanum, Syrax, Bdellium, Galbanum, Ammoniacum.
3. Mengel-middelen.
4. Maniere om te gebruycken.

Het rijpen, ofte etter-maecten geschiedt, als door hulpe van de inwendige wormte het bedorven bloed in suuyere etter, ofte d'andere vochtigheden, de bedorventheydt wech genomen zijnde, in een beter, te weten, een etterige stoffe verandert werden. De middelen, die sulcks te weegh brengen, zijn matelick werm, ende de gematigheydt van het deel, daer se opgeleyt werden, niet seer ongelijck; de welke oock met eenen de vochtigheydt, die bedorven is, een wormte, met ons natuerlicke wormte over-een-komende, mede-deelt; waer door dan de bedorvene vochtigheydt in wat beters, ende dat de nature soo moeyelic niet en valt, komt te veranderen.

2. Een Stovinge van LAEUW WATER, verwermt, ende vervochticht altijd by sijn selven, versacht, ende rijpt: maer even wel somtijds by toeval kan het ontdoen, ende verdrijven.

OLYE, die versch, ende ongezoeten is, verwermt matelick, vervochticht, ende vermorwt, laeuw opgestreecken, ofte onder de water-stoving gemengt. Hy koockt mede, ende maect etter; vermeerderende de natuerlicke wormte, door dien hy stopt, ende behoudt, 't gene anders gewoon is uyt te vlieden.

BOTER, die mede versch is, heeft een versachtende, ende rijp-maekkende kracht, insonderheydt in kleyne onsteeckingen van jonge Kinderen, ofte sachte lichamen. Waer toe de WOLLE met der YECKEN oock dienstigh is.

Alderhande VET, insonderheydt van ramme Dieren, versacht, koockt, ende rijpt. Want behalven, dat het, gelijk de Olye, met sijn lijmgigheydt de lucht-gaetjens van de huylt verstopt, ende 't gene anders soude vervlieden, tegenhoudt, soo is het noch van gematigheydt onse natuerlicke wormte gelijk. Hier van is de *Verskens-reusel*, gelijk *Galenus* schrijft 5. *Simpl.* 9. ende de *II.* de stapste, daer gaet eerst boven *Kalfs-vet*, *Hoender-vet*, maer *Ganse-vet* is het krachtigste van alle, soo dat het niet alleen etter en kan maecten, maer oock een verdrijvende, ende verteerende macht heeft.

MERCK, van *Herten*, ende *Kalveren*, gelijk het de harde *Geswellen* versacht, soo kan het mede, uyt den seldsen acrt, als het *Vet*, koocken, ende etter maecten.

TERWEN-BLOM in Olye alleen, ofte daer by Water opgekoockt, tot een Pap, sluyt de lucht-gaetjens van de huylt, ende houdt de natuerlicke wormte binnen, waer door dan de overtollige vochtigheydt gerijpt, gekoockt, ende tot etter gebracht werdt.

WITTE-BROOT doet het selfde in sijn kruym, heet opgeleyt zijnde, ofte als het koudt, ende droogh is, ontdaen, ende gesmolten in dick Bier, ende Olye, ofte Boter, ende alsoo tot een Pap gemaeckt.

VIJGEN in dick Bier gekoockt, ende daer dan Olye, ofte Boter by gedaen, met wat Terwen-blom, verwecken etter, ende doen alle *Geswellen* rijpen.

SUYRING, ende HOEF-BLADEREN, onder de asche gebraden, ende geslooten zijnde, met *Vet* vermengt, brengen de *Geswellen* haest tot rijpen.

HUEMST-WORTEL is versachtende, ende rijpende; het zy in *Sotte-melck* tot een stovinge gekoockt, ofte met het vermengen van *Vet*, ofte *Boter*, ende *Terwen-blom*, ofte *Kruym*, tot een Pap gemaeckt.

LELYE-WORTEL, doet het selfde op de selfde wijze bereydt, ofte oock onder de asche gebraden, ende dan met Olye, *Vet*, ofte *verse* Boter gemengt.

AJUYN, al valt hy, rauw zijnde, scherp, ende bijtende, even wel, door het koocken de scherpigheydt vervliedende, heeft kracht om te versachten, ende merckelic te rijpen.

TEER by sijn selven, ofte PECK in Olye gesmolten, versachten de hardigheydt, ende maecten etter.

HARST versacht het gene hardt is, ende koockt het rauwe. Met wasschen werdt al haer scherpigheydt uytgetrocken, ende met *Waseb*, ende *Boter*, *Vet*, ofte Olye, ofte een *doeyer van Ey* gemengt, verkrijght een rijpende kracht.

Om te besluyten, dewijl al de Heel-middelen, die door een matelicke wormte konnen versachten, met eenen oock etter maecten, soo mogen wy hier wel by stellen WIEROOCK, LADANUM, SYRAX, BDELLIUM, GALBANUM, AMMONIACUM, ende andere hier voor in het 6. Capittel aangewesen.

3. In de Winckels werden tot rijp-maecten bewaert de Salven *Basilicum*, *Dialthea*, *Agrippæ*, *Resumptivum*: de Plaesters *Diachylon* enckel, ende gemengt, ofte met de Gommen van *Mucilagibus*, ende *Meliloten*.

4. Wanneer dan een *Karbonckel*, ofte eenigh ander heet *Geswel* is, welckers stoffe niet en kan verdwenen werden, soo sal men de selve tot etter brengen, daer toe voor eerst stovende met het afzietsel van de verhaelde kruyden, ende wortelen, ende de selfde gestampt zijnde, vermengen met eenige van de gemelte Vettigheden, Salven, ofte Gommen, altijd acht nemende op meerder, ofte minder hitte van 't *Geswel*. Onder de Plaesters heeft *Diachylon compositum*, de meest-rijpende kracht, en kan in *Geswellen*, die soo geheel heet niet en zijn, met eenige verwermdende Olye, om te beter sijne kracht in te brengen, gemengt werden.

Het

Het XII. Capittel.

1. *Suyverende, ende Afvegende middelen drierley.*
2. *Sachte, die alleen de etter in de door-gebroken geswellen afwasschen, ende suyveren; als Cicorey, Paerde-bloemen, Rosen, Weegh-bre, Agrimonye, Betonye, Ioffrouw-merck, Lijn-zaet, Fenugriek, Gerste, Boonen, Erweten, Vijgh-boonen, Honich, Suycker, Termen-thijn, Aloë, Wierroock, Myrrha.*
3. *Middel-matige, die oock de dicke vuyligheyt in de vervuylde sweeringen wech-nemen; als Malrove, Alffen, Guyebel-heyl, Scordium, Hypericum, Broe-neets, Boonkens-Hook-wortel.*
4. *Stercke, die de harde kanten sachtelick afdoen; als Santorye, stinckende Gouwe, Lisch, Savel-boom, Gentiana, Affodillen, Kalfs-voet, Speer-wortel, wilde Concommer, Nies-wortel, Koper-roods, Spaens-groen, Salpeter, Aluyn.*
5. *Mengel-middelen, ende haer gebruyck.*

I.

DE Heel-middelen, die de Absteunyen, ende Sweeren suyveren, ende van haer vuyligheyt reynigen, zijn van drierley soorte, sachte, die alleen uyt de onsteeckene ende heete Geswellen de etter trecken, middelmatige, die daer-en-boven de dicke vuyligheyt uyt de vervuylde Sweeren wech nemen, ende stercke, die het bedorven vleysch van quaedaerdige Sweeren, ende de harde kanten in de loopende gaten sachtelick afdoen, de welke naest komen aen de af-etende, waer van in 't 17. Capittel.

2. Van den eersten slag is het **SAP** van **CICOREY**, **PAERDE-BLOEMEN**, **ROODE ROSEN**, ende **WEEGH-DRE**; kracht hebbende, niet minder uytwendigh de Sweeren, als van binnen het Ingewand te suyveren: dienstigh voornamelick als den brandt van de Sweering noch met geheel over enis, ende de vochtigheyt noch eenige scherpigheyt heeft.

AGRIMONYE met **Verckens-reusel** gestooten, ofte het uytgeperste **Sap**, suyvert, ende geneest de Sweeringen, bewaert de selvige voor bedervinge, ende belet den aenwas van harde kanten.

BETONYE heeft de selfde kracht, wiens **Bladers** met wat **Zout** gestooten, heelen de Kanckerachtige Sweeringen.

IOFFROUW-MERCK is heet, ende droogh, tot aen den derden graed, ende, boven andere kruyden, afvegende van aert. Derhalven seer bequaem, insonderheyt het **sap** met **Honich**, ofte **Honich van Rosen** vermengt, om de vochtige, ende vuyle Sweeringen in den Mondt, ende elders te suyveren, de verzeerde Kancker voor meerder bedervinge te bewaren, ende sijn voort-eten te schutten.

Het **Mel** van **LIJN-ZAEDT**, **FENUGRIEK**, **GERSTE**, **BOONEN**, **ERWETEN**, ende noch meer-

der van **VIJGH-BOONEN**, heeft allegader een suyverende kracht, soo dat het oock de Vlacken van de huyl wech neemt, insondetheyt met **Mede**, ofte **Honich**, ende **Wijn** opgekoocht zijnde.

HONICH zijnde, gelijk **Galenus** schrijft 7. **Simpl.** werm, ende droogh, opent, drooght, wederstaet de verrottinge, veeght af, ende suyvert, alle Sweeringen, ende loopende gaten, sonder, gelijk **Zout** doet, het vleysch in te doen krimpen. Is rauw wel meerder suyverende, ende scherper als gekoocht ende geschuymt: maer heeft daer door oock minder kracht om toe te heelen.

SUYCKER, alsoo sy een mede soorte is, gelijk **Dioscorides**, ende **Galenus** seggen, van **Honich**, soo heeft sy oock verwormende, verdroogende, ende suyverende kracht, insonderheyt de groffte (die **Mascovado** genoemd wert) als heeter ende scherper zijnde.

TERMENTHIJN, al is hy sijn van deelen, om dat hy even wel eenige bitterheyt by hem heeft, kan sachtelick suyveren.

ALOË is uytmaten bitter, suyvert nochtans matelick, ende sonder scherpigheyt, houdt de voortskruypende Sweeringen tegen, heelt de bedorvene Schamelheyt, ende wert bequaemlick gemengt onder de Ooghmiddelen, gelijk **Galenus** geleert heeft in het gemelte Boeck, ende van alle Genees-meesters daer in nagevolgt is.

WIEROOCK is verwormende, droogende, ende suyverende, doch wat slapper als den **Aloë**.

In tegendeel **MYRRHA**, als seer bitter zijnde, ende daer by sijn van deelen, suyvert krachtiger als **Aloë**, is werm, ende droogh in den tweeden graed. Geneest cygentlick, gelijk **Dioscorides**, ende **Avicenna** getuygen, het Schorft, met **Azijn** opgeleyt; met **Ladanium**, ende **Myrrus-wijn**, het uytvallen van 't Hayr. Vervult de loopende zeeren der Oogen, neemt haer schellen wech, ende verklaert het duyster Gesicht. Sy geneest de zeerigheyt des Hoofs, de kloven, ende sweeren aen, ende ontrent de Ooren, heelt de diepe, ende onsuuyvere Wonden, ende verckent daer nae het over-gebleven lidt-teecken.

3. De gene, die nu volgen, als stercker kracht hebbende om te suyveren, werden nuttelick gebruyckt in quaedaerdige, ende verouderde Sweeringen.

MALROVE drooght, ende suyvert soo dapper, dat haer **Bladeren**, gelijk **Dioscorides** schrijft, met **Honich** gemengt, de vervuylde Sweeren geneest, ende de voortloopende tegen houdt: 't gene het uytgeperste **sap**, met **Honich** noch beter doet, het welck oock de duystere Oogen te hulpe komt.

ALSSEN is noch heeter ende drooger, met groote bitterheyt. Heeft derhalven een seer suyverende kracht, met wat 't samen-treckinge, ende daerom oock versterkinge. Het **af-fetfel** in water, geneest de Puyften, die 's nachts komen: met **Honich** gemengt, verspreyt in de blauwe leden het geronnen bloedt. Het **sap** is noch heeter,

ter, ende krachtiger, als het Kruyt. Want het verteert alle de quade vochtigheydt in de vervuylde Sweeren, bewaert de selfde voor verrottinge, ende belet dat sy niet en vervallen tot loopende gaten.

GUYCHEL-HEYL, soo wel manneken als wijfken, kan door de verdroogende, ende fuyver-maekende kracht van fijn *Sap*, verrotte Sweeren helpen, gelijk *Galenus* getuyght 6. *Simp.* Met *Honich* gemengt, fchrijft *Dioscorides* 2. 174. verdrijft de duysten heyt, ende fchemeringe van de Oogen.

SCORDIUM, gelijk de felvige, ende de ervarentheydt ons leeren, fuyvert, drooght, ende fluyt oude Sweeringen, ende neemt wech alle quaedaerdigheydt.

HYPERICUM gedrooght, ende geftooten, in de vochtige, ende bedervende Sweeren geftroeyt, heelt de felvige.

Het *Zaet* van **BRONNETELS** is feer bequaem voor vervuylde Sweeringen, die sonder fcherpigheydt dienen gefuyvert, ende gedrooght. Met *Zout* gemengt, kan den Kancker, ende voort-etende zeeren tegenhouden.

Van den selfden aert, ende krachten is de *Wortel* van **CYPERUS**, tot poeyer gebracht, ende in de Sweeren geftroeyt.

BOONKENS-HOOL-WÖRTEL is werm in den tweeden, droogh in den derden graed, te famen-trekende, afvegende, verteerende, fcheydende. Hy fuyvert de vervuylde Sweeren, ende belet de verrottinge. In *Water* met een weynigh *Azjn* gezoden, maect een goet Gorgel-water voor de *Squynarie*, ende de gezwollen *Amandelen*; geftooten licht den Huygh; ende onder *Populyorn-falf* gemengt, verfacht, ende verdrooght het Speen.

4. Wy komen tot de sterckste, die niet alleen de vuyligheydt in de quade Sweeren met meerder kracht fuyveren, ende verteeren: maer selfs oock de harde kanten in de *Fistelen*, ofte loopende gaten.

Sap van **SANTORYE**, ende **STINCKENDE GOUWER** verdrooght, ende fuyvert soo dapper, dat het verouderde, quaedaerdige, holle, diepe Sweeren, ende loopende gaten, eerft fchoon ende fuyver maect, ende daer na heelt.

Wortel van **LISCH** verwermt, drooght, ende fuyvert. Het *Sap* uyt de groene gepreft, ofte het *Poeyer*, van den gedrooghten, onder *Honich* gedaen, fuyvert de Sweeringen, infonderheydt van 't hooft. Dan het *Sap* is noch bequamer om de loopende gaten, ende holligheden te fuyveren, ende wederom met vleysch te vervullen, gelijk *Dioscorides* fchrijft 1. 1.

SAVEL-BOOM, ofte *Sabina*, werdt van *Galenus* 6. *Simpl.* gefelt heet, ende droogh te welen in den derden graed, ende feer afvegende; 't welck hy doet, niet sonder eenigh gevoelen van fcherpigheydt, ende bijten-de kracht; Sweeren, die al van vuyligheydt bruyn, ende fwart zijn, kan hy, gelijk de meer-gemelte *Schrijvers* oock getuygen, fuyver maeken; met *Honich* gemengt zijnde, het quaet *Schorft* genelen, de harde kan-

ten der loopende gaten, ende de knobbelachtige *Wrat-ten* der heymelicke leden, verteeren, eerft gefloof: met het *Afzijsel*, ofte liever het *Sap*, ende daer na dan het *Poeyer* op geftroeyt.

GENTIANA, soo genoemt na *Gentius*, Koning van *Illyrien*, die hare krachten eerft ontdeckt heeft, werdt alleen gebuyckt in haren *Wortel*. Hy is in den derden graed heet, ende droogh, feer bitter van fmaeck; daerom sterckelick dun-maekende, afvegende, ende fuyverende. Geneeft de vuyle *Rappigheydt*, *Sproeten*, *Placken*, ende alle misvoeginge, die op de huylt komt; fleuyt, ende heelt de holle voorts-etende Sweeren, ende loopende gaten, 't zy dat men het *Poeyer* daer toe gebuyckt, ofte liever het *Sap*, 't welck krachtiger is.

AFFODILLEN, ofte *Asphodelus* (al by den *Poëet Hesiodus* vermaect) groeyen van selfs in *Provençen*, *Italyen*, ende *Spaengjen*, dan hier te Lande en zijn sy niet te vinden, als in de hoven, alwaer sy, om haer liefelicke bloemkens, onderhouden werden. De *Wortelen* zijn alleen in 't gebuyck, ende hebben een bitteren fmaeck, van aert beyde in den tweeden graed, een verwermdende, ende verdroogende, afvegende, ende verteerende. Sy fuyveren de vervuylde sweeren, fleuyten de voorts-loopende, ende heelen de loopende gaten.

ARUM, ofte **KALFS-VOET**, alfoo na de gelijkennisse van de bladeren genoemt, is heet, ende droogh, diep in den derden graed, matelick fijn van deelen, afvegende, verdunnende, ontoeende, ende verteerende. Het *Poeyer* van de *Wortel* (die meest gebuyckt werdt) fuyvert bequamelick alderley flagh van Sweeren, vervuylde voorts-etende, kanckerachtige, ende loopende gaten. Het selve belet het voortwallen, ende verteert het overvloedigh *Vleysch*, dat haer in 't genefen der wonden te weeldigh opweypt.

Dracontium, ofte **SPEER-WÖRTEL**, is by-na van den selfden aert, doch veel bitterder, ende fcherper van fmaeck, ende derhalven heeter, drooger, ende hinder, krachtigh reyn-maekende, ende verteerende. Het *Sap* van de *Vrucht*, ofte druyfachtige aere, *Bladeren*, *Saet*, ende *Wortel* is goet om alderhande vervuylde, voorts-etende, ende quaedaerdige sweeren, noch krachtiger, als de *Kalfs-voet*, te fuyveren, ende de harde kanten in de loopende gaten te verteeren. Het selfde vermogh oock het *Poeyer* van den *Wortel*.

Wortel van **WILDE CONCOMMER** tot *Poeyer* gebracht, gelijk hy de witte *Puyften*, *Schorft*, *fwarte* *lidt-teeckenen*, ende *vlecken* van 't aengesicht afveeght, soo fuyvert hy oock verouderde holligheden, ende verteert de harde kanten. Ick heb hem feer overvloedigh sien wassen in *Vranckrijck*, by *Pont. S. Esprit*, niet verre van *Oraengje*, gelijk aen d'ander zijde afgebeelt is.

Al 't selve doet noch wel soo krachtigh de **NIES-WÖRTEL**, de welcke gefteecken in een loopend gat, in twee drie dagen de hardigheydt van de kanten aen een kant maect.

KOPER-ROOT, ende **SPAENS-GROEN**, gebrant, ende gewasschen, als oock **SALPETER**, zijn bequaem om alle holle gaten te suuyveren, ende haer harde kanten wech te nemen.

ALUYN soo wel raeuw, als gebrande (die noch krachtiger is) suuyveren, ende beletten het voortloopen van quaetaerdige Sweeren.

5. Uyt de gene dan, die wy op den eersten trap gestelt hebben, is, om versch doorgelworen, ofte open-getteken Geswellen, ende onreynne Wonden te suuyveren, in dagelicks gebruyck, een Salfken, bestaende uyt [t volgende:]

N. Honich van Rosen, 1 onse,
Doyer van een Ey, en
Gerste-meel, soo veel tot dat het pas dick is,

[Tot een Salfken.]

ende wil men het wat meerder suuyver-maekende hebben, soo magh men daer by doen

Termenbijn, $\frac{1}{2}$ loot.

Noch stercker afvegende is dese Salve:

N. Sap van Ioffrouw-merck, 2 onsen,
Agrimony, 1 onse,
Weeghbren-bladeren, $\frac{1}{2}$ onse,

Honich van Rosen, 5 onsen,
te samen met malkanderen was opgezoden, en dan daer onder gemengt

Meel van Gerste,

Fenngrick,

Vijgh-boonen, van elcks $\frac{1}{2}$ loot,

te samen gekoockt, en op 't laetste daer onder groert

Termenbijn, 1 loot, [Tot een Salf.]

Wanneer de etter te grof ende te taey is, so dient'er meerder suuyveringe; als gedaen kan werden met het volgende:

N. Harst,
Honich,
Termenbijn, van elcks 3 onsen,

Myrrha,
Sarcocolla,
Boonkens-Hool-wortel,
Vijgh-boonen-meel,
Lisch-wortel, [alles kleyn gestooten] van elcks $\frac{1}{2}$ loot,
Het eerste most te samen gesmolten, en dan het poeyer daer onder groert worden

[Tot een Salve.]

Hier toe dient mede, de Salve Aureum, die by-nagelijcke kracht heeft om af te veggen, ende de Plaesters van Ianna, ende Gratia Dei genoemt, die ofte geheel, ofte in dunne Olye gesmolten zijnde, konnen opgeleyt werden, insonderhey op het Hooft, ofte andere Sweeren van zenuwachtige deelen. Tot het selfde strecken, die in den derden graed dapper afvegen, gelijk de gene, die uyt Koper-root, ofte andere scherpe Metalen bestaan, gemengt, ende gematight met eenige versachtende; gelijk of men een vierendeel-loots van het Empl. diuinum smolt onder drie versche Doyeren; ofte indien men een vierendeel-loot Vng. Aegyptiacum, ofte Apostolorum mengde met twee, ofte drie mael soo veel Tetraperinacum, ofte eenigh ander Cerom; men sal daer van hebben een sonderling middel om de Sweeren te suuyveren, ende van haer vochtighey te reynigen. Het poeyer van Precipitat, mede onder yets versachtende gemengt, verteert sonder eenige scherpigheydt het overvloedigh vleesch, ende suuyvert de Sweeringe van haer vuyligheydt.

Wanneer nu de Sweeringe gantsch vervuylt, verrot, ende quaetaerdigh is, het zy van selfs, 't zy uyt een Wonde, het Geswel qualick onderhouden, dan dient een Salve bereydt uyt de suuyverende middelen van den tweeden trap, op dese wijse:

N. Weeghbren,
Alfen,
Malrove,
Scordium,

Hypericum, [van elcks een hands vol:]

alle versch en groen gestampt, ende dan gekoockt in

Olye, 1 pint.

Witte Wijn, $\frac{1}{2}$ pint,

tot dat de Wijn verzoden is: doorgedaen zijnde, wringt daer onder het

Poeyer van de Wortel van Cyperus,

Lisch,

Boonkens, van elcks 1 loot,

Geel-wasch, 4 onsen,

wederom te samen opgeweldt tot matelicks dicke, ende dan daer onder gesmolten

Harst, 2 onsen,

Wierroock,

Myrrha,

Aloë, en

Sarcocolla, [kleyn gestooten] van elcks 1 onse,

ende op 't laetste

Termenbijn, 1 $\frac{1}{2}$ onse,

[Tot een Salve.] Als

Als 'er stercker vereyscht werdt, soo sal men daer wat *Koper-roor* by doen: gelijk oock zijn *Empl. divinum*, met wat *Olye* versacht, *Vng. Apostolorum*, ende *Aegyptiacum*, de beste *Salve* van alle, gelijk *Fernelius*, ende de dagelicksche ervarentheyt genoegh betuygen.

Maer in een holle *Sweeringe*, *Fistel*, ofte loopend gat, sal men speuyten, het volgende *Afzietfel*:

N. *Weeghbre*,
Alffen,
Santorye,
Savel-boom,
Agrimony, van elke een hande vol,
Wortel van Gentiana, gesneden, 2 onzen,
 te samen geknoekt in
Witte Wijn, 12 onzen,
 doorgekleynt zijnde, doet 'er by
Honich van Rosen,
Syrop van Alffen, [soo veel genoegh is
 Tot een Inspeuytsel.]

Soo dit niet genoegh en dede, soo magh men daer onder mengen een loot *Aegyptiacum*, het welck oock bequamelick gesmolten werdt onder *Voorloop van Brandewijn*. Dit werdt noch stercker gemaect met eenige druppelen *Olye van Swavel*, ofte *Koper-root*. Waer toe mede streckt het *Alwyn-water*. Ende men dient in 't gebruyck van dese middelen wat te volharder, ende de selve allencxkens te verscherpen, tot dat de hardigheyt geheel wech genomen is.

Alsoo nu zijn aangewesen alle de Heel-middelen, die de Onsteeckingen, Hardigheden, Geswellen, Aposteum, ende Sweeringen der uytwendige deelen genesen; soo sullen wy nu komen tot de gene, die de Wonden heelen, ende over de selvige vel maecten.

Het XIII. Capittel.

1. Bloed-stelpende Heel-middelen vierderley.
2. Sommige, uyt aert, ende gematigheyt; als *Weeghbre*, *Pimpinelle*, *Netelen*, *Vijf-vinger-kruyt*, *Tormentilla*, *Bergh-Oyervaers-beek*, *Afscbe van Papier*, ende *Couten*, *Wederick*, *Herte-gespan*, *Winter-groen*, *Salve*, *Herts-tonge*, *Kleef-kruyt*, *Wal-stroo*, *Aloe*, *Maeghdelpalm*, *Donder-haert*, *Smeer-wortel*, *Vercknis-gras*, *Paerde-staert*, *Wilge*, *Weede*, *Waal-wortel*, *Plocksel*, *Borijst*.
3. Andere, door toe-placken; als *Coral*, *Bloed-steen*, *Wierroock*, *Mastick*, *Myrrba*, *Draccken-bloedt*, *Bolus*, *Gesegelde Aerde*.
4. Eenige, door branden.
5. Mengel-middelen, ende haer gebruyck.
6. Hoe door werck van de handen het bloedt gestelpt werdt.

DE Heel-middelen, die het bloedt [stelpen,] het welck door een geopende ofte afgesneden Ader,

te veel uyt een wonde vloeyt, hebben foodanigen kracht, op drierley wijse. Want sommige doen sulcks uyt eygen aert, ofte gematigheyt; sommige door toeplacken; andere door branden; ende daer geen van alle plaets en heeft, door de handen. Die van den eersten slag, en zijn daerom juyst niet allegader koudt, ofte te samen-treckende, maer eenige uyt de selve heet, scherp, gelijk de *Netelen*, schrijft *Fernelius*: waer in wy alhier van hem moeten afwijken. Want al is 't dat de groote *Netelen*, die oock *Heete*, ende *Bern-netelen*, genoemd werden, heet ende bijtende van aert schijnen, soo zijse niet-te-min verkoelende, ofte, gelijk *D. Dodons* meent, even maer werm, ende naetwlicks tot den eersten graed. Want sy en branden, ofte en bijten niet, als hy mede wel aenmerckt, door dien dat sy geweldigh verhitende van krachten zijn: maer om dat se rontforme met hardtrachtige, rouwe, wolle, als steeckelige doornkens beset zijn, waer mede sy de huylt prikkel, ende ophalen. Want als de *Netelen* slap, ende verflenst zijn, ofte gezoeden werden, en strecken ly geenfins: door dien dat de slijvighedyt, ofte steeckelighedyt van de harde doornkens veigien is, ofte verduylert. Soo dat wy de eerste soorte stellen in een te samen-treckende aert, meest bestaende met een verkoelende gematigheyt, waer by somtijds wel kan wesen een bysondere eygenschap, die van den gemelten *Fernelius* alleen, voor oot saeck, schijnt aengenomen te werden. De bloedstelpende middelen van den tweeden slag, stoppen, ende vervullen den uytgang der Aderen, ende daer na verdrooght zijnde, beletten het uytvloeyen. Die van den derden slag, trecken door branden de Aderen toe, brengen daer een korst op, ende houden alsoo alles tegen. Het gebeurt somtijts, dat de twee eerste niet genoegh en zijn, ende het derde, van wegen de plaetsch geen plaetsch en heeft, gelijk te sloop in het exempel van den Prince van Oraengie sal aangewesen werden; in welke ongelegentheydt niet overigh en is, als te komen tot de handen.

2. Het Sap van *WEEGHBRE*, gelijk *Galenus* schrijft, 5. *Meib. 5.* is seer bequaem tot alle bloet-storting, die uyt door-eten der Aderen veroorsaect werdt.

De *Bladeren* van *PIMPINELLE* gestooten, ofte oock gekooekt, op een geopende Ader geleydt, stelpen terstont het bloet; het welck de *Wortel* noch krachtiger doet: die oock ingenomen zijnde het *Bloet-spouwen*, ende *Braecken* doen ophouden: ende van onderen den overvloedigen vloet in de *Vrouwen*, als mede in het open *Speen*, stillen, ende steuyten.

NETEL-BLADEREN gestooten, ende op de wonde geleydt, doen het bloeden ophouden: het welck de *Wortel* oock uytvoert in het bloeden van de *Neus*, daer in gesteecken zijnde.

VIJF-VINGER-KRUYT heeft in sijn *Bloemen*, ende *Bladeren*, ende noch meerder in sijn *Wortelen*, een seer te samen-treckende, ende verdroogende kracht, sonder scherpigheyt, derhalven bequaem, om het bloeden op te houden.

Al de selve kracht is in de *TORMENTILLAM* te vinden.

BERGH-OYEVAERS-BECK, soo genoemd na sijne gelijkenisse, ende dat hy op de bergen wast, oock **BLOET-VVORTEl**; niet soo seer van wegen sijnen rooden Wortel, als wel om sijne bloedt-stelpende kracht; die den Duytschen genees-meester *Fuchsius* in dese tweede soorte van *Oyevaers-beck* getuyght, soo groot te wesen, dat hy geenigh middel daer toe nutter bevonden heeft.

ASSCHE van gebrands PAPIER, als oock van **COTOEN**, doet het bloedt, dat uyt een wonde loopt, stelpen. De Heel-meesters gebruycken het *Cotoen* oock nuttelick om de Wonden, ende Zeeren te suyveren, eerst in *Wijn* wat geweekt, ende daer na uytgedouwt zijnde. De Egyptenaers, gelijk *Prosper Alpinus* getuyght, en gebruycken, tot al 't verhaelde, anders geen wiecken, als van haer *Boom-cotoen*, het welck sijnder van deelen is, dan 't gene dat aen de leege heester wast.

WEDERICK, ofte *Lysimachium*, wast hier te Lande meest aen de kanten van de slooten, ende onder aen de dijcken. De *Bladeren*, ofte *Wortel* in den Neus gesteecken, ende het *Sap* in de wonden gedruypt, doet het bloeden ophouden: gelijk het oock binnen gebruyckt, als *Dioscorides* schrijft, het Bloet-spouwen geneest, ende den Rooden-loop, soo voor drack, als *Clysterie* ingenomen.

HERTE-GESPAN, ofte *Cardiaca*, is werm, ende droogh in den tweeden graed, met eenige te samen-treckinge. Gestooten, ende op versche Wonden geleyt, bewaert ende beschermt die voor alle verhittinge, stelpt het bloeden, ende geneest de wonden.

WINTER-GROEN, ofte *Pyrola* wast aen onse Duynen; werdt gehouden voor koudt in den tweeden, ende droogh in den derden graed, stelpt het bloeden, soo ingenomen, als opgeleydt.

SVVEERDEKENS-KRUYT, ofte *Gladiolus*, werdt hier te Lande, om sijn aengename bloemkens, van de liefhebbers onderhouden. De opperste *Wortel*, keurt *Galenus* na-treckende, verteerende, ende verdroogende. De Duytschen gebruycken hem om het bloedt te stelpen, ende alderhande vloet op te doen houden.

SAVIE, ofte *SALVE*, beyde na het Latijnsch *Salvia*, heeft een verwermdende, verdroogende, ende wat te samen-treckende kracht, stelpt het bloedt, geneest de Wonden, reynight alle vuyle, ende oude Zeeren.

HERTS-TONGE, ofte *Bistoria* verkoelt, verdrooght, ende treckt geweldigh te samen. Haer meeste kracht bestaet in de *Wortel*, wiens *Afziesel* gedroncken, stelpt alderhanden Bloedt-gang van Stonden, Loop, ende diergelijcke; gelijk oock doethet *Poyer*, in de wonden gestroyt.

KLEEF-KRUYT, ofte *Aparine*, wast by ons seer overvloedigh aen de dijcken, ende kanten van de slooten, is seer rouw van stelen, ende bladeren, waer door het vast aen de kleederen kleeft, daerom oock by som-

mige *kleyne Kliffen* genaemt, ende by de Grieken *Philanthropos*, dat is, Mensch-lievende. Is, volgens het schrijven van *Galenus*, werm, ende droogh, sijn van deelen, ende suyver-maeckende. Van binnen gebruyckt, stelpt alderhande Bloet-loop, ende van buyten opgeleyt, seyt *Plinius*, doet het bloeden uyt de wonden ophouden.

WAL-STROO, ofte *Gallium*, is, seyd de gemelte *Galenus*, wat scherpachtigh, ofte heetachtigh, ende verdroogende van aert. Van binnen ingenomen, doet sy den bloedigen Vloet op houden, als oock van buyten op de wonde geleydt, ofte in den Neus gesteecken.

ALOE, als dick-maeckende, droogende, ende klevende, van buyten gebruyckt zijnde, doet de mondekens van de Aderen suyten (die hy van binnen ingenomen zijnde, opent) ende alsoo het bloedt stelpen.

MAEGHDE-PALM, ofte *Vinkoorde*, is koel (hoe wel sommige het tegendeel gevoelen) droogh, ende t'samen-treckende, soo dat zelfs een krancken om de borsten geslagen, het sogh in twee drie dagen doet opdrooghen, gelijk ick dickwils gesien hebbe; 't selve om 't Hooft gedaen, schrijft *D. Lobel*, stelpt het bloeden uyt de Neus. Het welck oock doen de groene *Bladeren* gewreven, ende in den Neus gesteecken. Het *Sap*, ende *Poyer* in de bloedende wonden gedaen, houden tegen, ende heelen toe.

DONDER-BAERT verkoudt in den derden, ende drooght in den eersten graed. De *Bladeren* verdrijven het Root-hont, loopende Oogen, alle vyetige Puytlen, ende Geswellen. Gestooten, ende op 't voor-hoofte een weynigh boven den Neus gebonden; stelpt het bloeden. Al 't selve doet oock het uytgeperste *Sap*.

De drie soorten, gelijk se by *D. Dodoens* gestelt werden, van *Telephium*, ofte *SMEER-VVORTEl*, te weten de grootste, ofte *Spaansche*, de tweede, ofte *Hemel-steutel*, in de Winckels met den Latijnschen naem *Crassula major*, ofte *sabaria* bekend, ende de derde, van *D. Lobel* genoemd, *Kleyne Smeer-wortel*, *kruypende*, ende *altijdt groen zijnde*, hebben by-na den selfden aert, ende kracht van *Donder-baert*. *Fernelius* stelt de twee laetste, droogh in den derden, vochtigh in den tweeden graed; *Dodoens* alle drie koudt van aert, sijn van stoffe, ende verdroogende, derhalven bequaem, om met *Azijn* gestampt de witte Smeeren, Placken, ende Sproeten te verdrijven. Het *Sap* stelpt het bloedt uyt de wonden loopende, reynight, ende heelt de selvige.

VERCKENS-GRAS, ofte **DUYSENT-KNOOP** in 't Latijn *Poligonum*, is by-na koudt, tot in den derden graed, ende droogh tot in den tweeden, t'samen-treckende van aert, ende van krachten seer bloedt-stelpende, ende daer toe krachtiger, gelijk *Brassavolus*, ende andere getuygen, als eenigh ander kruyd, niet alleen tegens den Bloedt-gang, ende het Braecken, van binnen gebruyckt, maer oock geheel, ofte gestampt van buyten op de bloedende wonden geleydt, die het dan daer na mede geneest.

PAERDE-STAERT is seer te samen-treckende, ende verdroogende. Het Sap doet eygentlick het bloeden uyt den Neus ophouden. Het Poeyer ingestroyt geneeft de bloedige wonden.

WILGE-BLADEREN, ende de Schorste, insonderheydt de Wollighey, ende Bloemen in den Neus gesteecken, stelpen terstont het bloedt; het welck oock doet 't Poeyer door een schacht in de Neus-gaten geblasen.

WEEDT, door haren sterck-verdroogende, ende 't samen-treckenden aert, kan met sijn Bladeren versche wonden genesen, ende het bloeden beletten.

Het selve doet oock WAEL-VVORTEL door sijn verdroogende, ende toeheelende (waer van in 't volgende Capittel) kracht, niet alleen het bloeden van buyten, maer oock van binnen stelpende.

Het bloeden kan oock opgehouden werden door het vullen van de wonde met PLOCKSEL, ende noch beter met BOVIIST, zijnde een soorte van Campernoelyen, de welke hier te Lande waft in nieuw-bedijckte Moerlanden, ende voornamelick in de Beemster.

3. BLOET-STEEN, ende CORAL, schijnen van verborgen aert, dan hebben even wel uyt haer aerdrachtige stoffe een verfloppende, ende droogende kracht; die noch meerder blijktt in WIEROOCK, MASTICK, MYRRHA, DRAGEN-BLOET, ende aldermeest in BOLUS, ofte GESEGELDE AERDE, die door toekleven het bloedt stelpen.

4. Hoe, als dese middelen niet en helpen, het branden dan ingestelt dient te werden, sullen wy in 't hiernavolgende 19. Capittel aenwijzen.

5. Wanneer dan een versche wonde te veel bloet, so sal men daer om slaen, de volgende Pap, op werck gestreken:

N. Bolus,
Draken-bloet,
Wael-wortel, kleyn gestoten, van elcx 1. loot,
en onder
Wit van Ey [soo veel genoeghis] geslagen
[Tot een Pap.]

Hier onder kunnen oock gemengt werden de Poeyers van d'ander Droogen nu verhaelt. Werdt hier toe mede in de Winckels gereet gehouden Ceritum defensivum. Ende als de wonde wat diep is, kan men de selve opvullen met Plocksel, ofte Bovijst, gelijk geseydt is.

In het bloeden uyt den Neus is seer goet, een kruymt-gen Witte-broodt in Azijn, ende kout Water, dickwils ververfcht, boven op de Neus geleyt.

6. Vele zijn in soodanige gelegentheydt, terstont doende, om het bloedt te vertrecken, met Ader-laten: het welck ick even wel, hoe seer het oock van den grooten Ader-later Borallus, Genees-meester van Francois, Hertogh van Anjou, in sijn Boeck van 't Ader-laten op 't 6. Capittel, meest aenraedt, bedenckelick achte, alsoo het selvige, behalven dat het seer selden haren voorstel voldoet, niet alleen het bloedt, maer oock de krachten noch meerder vermindert. In het bloeden uyt den Neus vinde ick seer dienstigh, dat men maer alleen

op het eene, ofte beyde (na dat het bloedt van daen komt) Neus-gaten den vinger vast houdt. Ende al is 't dat het bloedt daer door somtijds in de Keel schiedt, daer en leyt geen swarighey, dewijl het seer lichtelick kan uytgespogen werden, ende ondertuffchen het ander boven den Neus aen het ronnen komt. Van het tegenhouden met den vinger, hebben wy een aenmerkens weerdigh exempel in Prince Willem, onsen Stadthouder, die in 't jaer 1582. t' Antwerpen onder sijn rechter Oor met een Pistolet geschoten werde, de kogel onder de boven-tanden, door 't gehemelte, de slincker Kaeck uytgaende. Dese onverwachten schoot gaf sulcken slag, dat de Prince selfs niet en wiste, dat hy gequett was, ende alleen meende, dat 'er een stuck van 't huys, gelijk hy seyde, inviel. De wonde, gelijk Meuren verhaelt in 't 11. boeck van de Nederlandtsche historye, vertoon den haer in 't beginfel geneesslick, dewijl de Aderen, door de hitte des vyers (alsoo de Pistool soo dicht aen 't Hooft gehouden was, dat selfs het hayr brande) toegeschrompen waren, ende daer door het bloeden geluckelick gestut. Maer na veerthien dagen, als alles scheen wel te gaen, soo viel de rove af, met vervolgh van wel twaelf pont bloedts, waer by hem noch twee pont, tot verleyding, afgelaten werde. Als hy nu schein doodt te sullen bloeden, soo is door voorsichtigen raedt van de Genees-meesters, (onder welke wel de voornaemste was D^r. Iosepho Michoeli, een Italiaen, van de Stadt Luca) goet gevonden, de openinge van de Ader, nacht, ende dagh met den vinger toe te houden, het welck met beurte onder de Edel-luyden gedaen zijnde, de wonde allencxkens sloot, ende den Prince, tegen de meeninge van een yegelick, volkomelick genas; met meerder geluck, als hy twee jaer daer na te Delft geschoten werde.

Het XIV. Capittel.

1. Tocheelende middelen.
2. Enckele, als Weeghbre, Homs-tonge, Geruwe, Wilge, Olm-boom, Yser-kruyt, Guychel-hey, Mynsen-oir, Besonye, Scabieuse, S. Ians-kruyt, Wael-wortel, Sengroen, Sanikel, Syndaauw, Heydens-wond-kruyt, Gulden-rosde, Alssen, Paerde-staert, Smeer-wortel, Een-bladt, Twee-bladt, Madelieven, groote, ende kleyn Santoye, Salomons-segel, Mee-krappe, Zee-roite, Onder-have, Taback, Kruys-kruyt, S. Jacobs-kruyt, Ioffrouw-merck, Al goede; Peer-bladeren, Misspelen, Cornoelyen, Perse-bladeren, Brem-rape; Pier-wormen, Aloë, Myrrha, &c. Balsen-kruyt, Balsen-iraen, Balsen van Peru.
3. Toegemaecte; ende maniere om te gebruycken.

1.
W Y noemen een geneesend, ofte toeheelend middel, het welck de van-een geweekene kantten in een versche wonde wederom by-een voeght, ende

aen malkanderen hecht. Sulcks brengt het te wege, met het verhinderen, dat tusschen de te genesene lippen (gelijk die genoemt werden) der wonden getu vochtigheyt en schiet, ofte en groeyt. Soodanigh middel moet t'famen-treckende zijn, grof ende aerdtachtigh van stoffe, droogh in den tweeden graed, ende in wermte gematight, om door te veel af-vegen, ofte scherpigheyt niet te quetsen.

2. **WEEGHBRE** drooght, ende treckt te famen, sonder eenige bijtende kracht, bequaem tot versche Wonden, die sy sonder vreesse van onsteeckinge toeheelt, oock de oude ende vervuylde Sweeringen suyvert, ende beyde, ongelijk zijnde, ver-essent, ende met vel over-treckt.

HONTS-TONGE suyvert, drooght, ende matight de hitte van de Sweeren, ende heelt de versche Wonden.

GERUWE heeft soo groot-verdroogende kracht, datse bloedende wonden ten eersten toe-heelt, ende de selvige voor onsteeckinge bewaert, groen, ofte droogh gestampt, ende met *Azijn* gemengt.

De **Bladeren**, ende **Bloemen** van **WILGE** zijn verdroogende, ende te famen-treckende, sonder eenige scherpigheyt, heelen een bebloede wonde, ende weeren de onsteeckinge.

De **Bladeren**, ende **Middel-schors** van den **OLMBOOM**, hebben een verdickende kracht, ende noch meerder het *Sap* uyt de *Appelen* geperst, alle seer bequaem om versche wonden te doen toegaen.

YSER-KRUYT, ofte *Verbena* drooght, treckt te famen, ende heelt de Wonden, wederhoudt oock in oude Sweeren de bedervinge, suyvert, onder *Honich* vermengt, de vervuylde, ende doctse sluyten.

GUYCHEL-HEYL, ende **MUYSEN-OOR** hebben de selfde kracht.

BETONYE is seer nut om versche wonden, insonderheyt des Hoofst, gelijk **SCABIEUSE** van de Borst, te genesen.

S. JANS-KRUYT, ofte *Hypericum*, kan door sijn verdroogende, ende matelick verwerpende kracht, in sijn gestampte **Bladeren**, **Bloemen**, ende **Vruchten**, de wonden bequaemelick toe-heelen.

WAEEL-WORTEL heeft soo groote kracht om de Breucken, ende Wonden toe te heelen, ende de afgewekene kanten t'famen te voegen, dat hy oock selfs met huts-pot, ofte ander gehackt vleysch, gezoden zijnde, die stucken wederom soo vast aen malkander hecht, dat se niet meer verscheyde deelen, maer veel eerder enen klont vleysch en gelijcken, als by *Fernelius*, *Dodoens*, ende andere nieuwe Kruyt-beschrijvers betuyght werdt, ende al van oudts by *Dioscorides*, ende *Galenus*.

SENE-GROEN, ofte **IN-GROEN**, in 't Latijn *Bugula* genaemt, is verwerpende, merckelick verdroogende, ende te famen-treckende. Werdt niet alleen bequaemelick gedaen in Wondt-drancken, om het geronnen bloedt van binnen te doen scheidten, te suyveren, ende te genesen, maer oock van buyten op de Wonden,

ende Sweeringen geleyt, ofte het *Sap* daer in gedropen.

SANIKEL is van den selfden aert met de twee laetste, soo genoemt van wegen sijn groote kracht, om de wonden te genesen, gelijk het Woordt selfs, ende *Ruellius* getuyght, die oock schrijft, in Vranckrijk een gemeen leggentezijn, dat, die Sanikel, ofte *Sene-groen* kan bekomen, geen Heel-meester van doen en heeft.

SYNNAUW, ofte *Alchimilla*, heeft de selfde krachten van den Sanikel, doch meerder verdroogende, ende soo te famen-treckende, dat haer badt den verteerden Maeghdom wederom op de proef reckelick stelt.

HEYDENS-WOND-KRUYT, ofte *Solidago Saracenic*, ende **GULDEN-KRUYT**, ofte *Herba Dorica*, hebben beyde eene, ende de selfde kracht, te weten, niet alleen om de bloedige, ende versche quetsuyten, maer oock om alle oude, ende vervuylde Wonden, ende Zeeren te suyveren, ende te genesen.

GULDEN-ROEDE, ofte *Virga aurea*, is werm, ende droogh in den tweeden graed, sijn van deelen, suyvermakende, ende t'famen-treckende. Heeft een sonderlinge kracht, om de Wonden, quade Sweeringen, ende loopende gaten, soo wel inwendigh, als uytwendigh, te genesen.

Sap van ALSSEN suyvert, ende herstelt het bedorven vleysch, geneest niet alleen de versche, maer oock de oude, ende vervuylde wonden.

PAERDE-STAERT gedrooght, ende het *Poeyer* in de wonde gestroyt, doet de selve op-droogen, ende toe-heelen.

SMEER-WORTEL, oock na sijn kracht **WOND-KRUYT** genoemt, reynight, drooght, ende heelt alle on-suyvere Wonden, ende Zeeren. Sulcks is eerst bevonden in *Telephus* de soone van *Hercules*, ende daerom *Telephium* by de Griecken, ende, haer volgende, de Latijnisten, geheeten. *Claudianus* i. *Epigram*. 10.

Sanus, Achilleis remavit Telephus herbit.

EEN-BLADT wast, onder andere plaetschen, veel in 't Haeghsche bosch, is van krachten verwerpende, verdroogende, suyverende, ende t'famen-treckende. In *Brandewijn* geweyckt zijnde, geneest de versche wonden, ende bewaert de selve voor Sweeringe. Ja reynight, ende heelt wonderbaerlick alle oude, ende vervuylde Sweeren, gelijk ick dickwils bevonden hebbe in de gene, die door andere middelen niet en konden geholpen werden.

TWEE-BLADT werdt by de Heel-meesters tot al 't selve bequaem gehouden.

MADELIEVEN zijn verkoelende, verdroogende, ende te famen-treckende. Sy genesen alle quetsuyten, soo wel van binnen gebruyckt, als van buyten opgeleyt; waerom sy oock by sommige *kleyne Consolida* genoemt werden.

Groote SANTORIE, volgens den Grieksch en naem, die in 't Latijn oock gehouden is, *Centaurium*, geheeten, na den *Centaurus Chiron*, de welcke de Leer-meester was van den vermaerden helt *Achilles*, dien hy oock selfs in

in de Heel-konfte onderwees, ende heeft dit kruyt ontdeckt, ende sijne krachten aen den dagh gebracht. Dese zijn voornamelijk in de *Wortels* om de wonden te genesen, versck gestampt opgeleyt, ofte droogh gestooten ingefroyt.

Kleyne Santorye werdt door haren verwermeden, suyverenden, ende t'samen-treckenden aert met recht onder de Wondt-kruyden gereeckent.

SALOMONS-SEGEL heb ick gevonden in het Haeghsche bosch, als oock in de dellingen, ende afgaende leeghten van de Duynen. Wert gehouden voor werm, ende droogh, afvegende, ende t'samen-treckende. Gestooten op de wonden geleyt, doet de selvige toeheelen, gelijk *Dioscorides* betuyght.

MEE-KRAPPE, ofte *ROTTE*, is in sijn *Wortels* (waer mede 't *Laecken Krap-root* geverwet werdt) werm in den tweeden graed, ende droogh tot in den derden. Het *Afzietsel* werdt veel gebruyckt, ende geprefen voor de gene, die van hooge gevallen, ofte anders gequetst zijn. Het *Sap*, ofte *Poyer* is bequaem om alle versche wonden te genesen.

ZEE-ROTTE, ofte *Zeesche MEE*, is van aert, ende krachten de ander *Mee* gelijk.

EERT-VEYL, ofte *ONDER-HAVE*, is heet ende droogh, geneest door sijn *Afzietsel* de inwendige quetsuyten, ingedroncken zijnde, ende heelt van buyten, als het *Poyer* in de wonden gefroyt werdt.

TABACK werdt, om sijn verdoovende kracht, by sommige voor koudt gehouden, dan beter is de meeninge van den Spaenschen *Monardus*, dat hy heet, ende droogh is in den tweeden graed, ja, ick geloove, wel in den derden, gelijk sijn scherpe smaack, ende hevige krachten genoegh uytwijzen. Hy suyvert, ende geneest alle oude kanckerachtige, ende voorts-etende Zeeren, Melatsche, Schorsheydt, ende alderhande vuyle Sweeringen. Versche wonden, die niet seer diep en zijn, heelen op eenen dagh, als men van 't *Sap*, ende versch-gestooten *Kruyt* daer opleyt. Dan als sy diep zijn, ofte oock verouderen, ende onsuiver werden, soo dienen se van buyten, ende binnen met *Wijn*, ende dan met het *Sap* gewasschen, daer na met *Pluckzel*, dat in 't selve *Sap* nat gemacckt is, ende de gestampte versche *Bladeren*, gevolt, ende soo een doeck, in 't eygen *Sap* gedoopt, daer op gebonden.

KRUYSKRUYT, dat by ons gemeenlick *KRUYSWORTTEL* geheeten wert, is verkoelende van aert. De grijse *Hayren*, ofte *Vlocken*, daer de bloemen in verandert zijn, met *Azijn* opgeleyt, genesen de wonden. Het selve doen noch krachtiger de *Bladeren* met het sijnste *Poyer*, ofte vrijfelingen van *Witroock* gemengt, (als *Dioscorides* schrijft) insonderheydt in zenuwachtige deelen.

S. JACOBS-KRUYT, ofte *Iacobea*, is in de gedaente, ende krachten het *Kruys-kruyt* gelijk, ende slaet allefins van selfs seer weelderigh op. Is werm, ende droogh in den tweeden graed, ende een weynigh afvegende; derhalven 't *Sap*, met *Honich* gemengt zijnde, suyvert

ende geneest de vuyle, ende voorts-etende Zeeren, loode Gatē, ende verouderde Wonden.

Sap van EPPE, ende *JOFFROUW-MERCK*, met *Honich* vermengt, suyvert ende heelt de vervuylde Wonden, ende quade Zeeren; wederstaet oock de verrottinge, die de open, ende voorts-etende Kancker aen 't gezonde bystaende vleysch dreyght.

AL-GOEDE, ofte *LAMMEKENS-OOR* (in 't Latijn *Tota bona*, ende *Bonus Henricus* geheeten) wast by ons allefins in 't wild. Is matelick verwermede, droogende, ende suyverende. De groene *Bladeren* gestooten, genesen de versche, ende suyveren de verouderde wonden, ende alle vuyle Sweeringen.

PEER-BLADEREN, zijn verkoelende, verdroogende, te samen-treckende, bequaem om versche wonden te genesen.

MISPELEN half morw geworden zijnde, konnen een kleyne quetsuyte volkomenlick heelen: gelijk in dieper, ende grooter, doch versche, doet het *Poyer* van verdrooghde.

CORNOELYEN zijn in haer *Bladeren*, ende jonge *Bortkens* verkoelende, droogh-makende ende t'samen-treckende: derhalven bequaem om groote wonden te genesen, voornamelijk in stercke lichamen; maer in kleyne wonden, ende teere menschen, vallen sy te sterck, ende zijn schadelick, gelijk oock van *Galenus* betuyght wert.

PERSE-BLADEREN tot *Poyer* gebracht, ende in versche, ofte bloedende wonden gefroyt, doen de selve toegaen.

PIEREN, ofte *AERDT-WORMEN* gestampt, ende op de wonden geleyt, genesen de selve, gelijk *Dioscorides* 2. 61. ende *Galenus* 11. *Simpl.* schrijven, insonderheydt die van zenuwen, ofte zenuwachtige deelen.

ALOE, *MYRRHA*, *DRAKEN-BLOET*, *SARCOCOLLA*, *WIEROOCK*, ende meest alle de gene, die wy geseft hebben, het bloet te stelpen, zijn seer nut om de wonden toe te heelen.

BALSEM is een algemeene naem van een sonderling Heel-middel. Soo siet men oock een kruyte (het welck ick veel by Romen, aen de kanten van den *Tiber*, ende op ongebouwde plaetschen, by *Mompeller*, hebbe sien wassen) hier in de hoven, by de liefhebbers onderhouden, van de selfde benaminge, ende om sijne heelsame kracht verktregen. Anders is die naem gebruyckelick voor een wel-ruyckende vochtigheyt, uyt sekere Boomen tranende; na de welke oock alle goede Salven, ende Olyen, die eenige sonderlinge kracht hebben om de wonden te heelen, oock *Balsmen* genoemt werden. Den rechten *Balsen* komt uyt geluckigh *Arabyen*, gelijk de *Grieksche* history-schrijvers *Pausanias*, ende *Diodorus Siculus* getuygen, ende van daer is hy in *Joden-landt*, ende *Egypten* gebracht, ende aldaer forghvuldigh onderhouden. *Strabo* verhaelt in sijn *Grieksche Landt-beschrijvinge*, dat hy in *Syrien* wast by den pool *Genezareth*, tusschen de bergen *Libanum*,
ende

ende Antilibanum. Den Boom is beschreven van den Griekischen *Dioscorides*, den Françoischen *Bellonius*, ende den Italiaenschen *Prosper Alpinus*, die zelfs in Egypten gewoon heeft, ende geeft ons dese afbeelding, gelijk hy buyten de groote stad Cayro wast, met Bladeren de *Wijnruys* niet ongelijk, staende aen teere zijd-tacxkens, soo dun als Gansschachten, *Xylobalsamum* in 't Griekse genoemd, al of men seyde hout van Balsen, gelijk de vrucht *Carpobalsamum*, ende den traen *Opobalsamum*, dat is sap van Balsen.

Dit *Opobalsamum*, dat men eygentlick *Balsen* noemt, in 't Arabisch *Balassan*, ofte *Balsan*, druyp, ende vloeyt in den Somer uyt de schorsse van dit boomken (het welck schijnt te grouwelen ende ryelen als 'er maer yser ontrent en komt, gelijk *Tacitus* schrijft in het 5. boeck van sijn Romeynsche historye) tot dien eynde gequetst, ofte geschrapt zijnde, de welke soo heelsaem is, dat hy alle versche wonden ten eersten geneest. Ick en sal niet verder van sijn deughden verhalen, door dien hy soo selden overkomt, dat sommige daerom meenen het geslacht van dit boomken gantsch verloren te wesen. Ick hebbe even wel den rechten *Opobalsamum* te Leyden gesien, die gekomen was van den keuigen Heere *Car. Clusius*, van Atrecht.

Dan den *BALSSEM VAN TOLU*, ofte *Balsamum Peruvianum*, is by ons geheel gemeen, ende in overvloed. Dese komt uyt West-Indyen, ontrent het stedeken van *S. Jago van Tolu*, in 't vaste landt van Peru, beschreven in het By-voeghsel van *D. Ravelingen* achter het Kruidt-boeck van *D. Dodoens*, als oock van d'Heere *Johan de Laet* in het 8. boeck van sijn Beschrijvinge van West-Indyen op 't 16. capittel, doch beyde uyt den Spaenschen *Monardus* in sijn historye van de enckele Genees-middelen op het 10. capittel. De boomkens, schrijft hy, daer desen Balsen van komt, zijn als leege Pijn-boomkens, haer tacken herwaerts ende derwaerts

spreyende, met bladeren als Caroben-loof, altydt groen. De schorsen van dese boomkens zijn gantsch teer, ende dun, waerom sy lichtelick gequetst werden, ende die sulcks gedaen hebben, kleven dan onder die quetsuyren eenige lepelkens van swart Wasch gemaect, waer in druyp ofte traent eenige vettigheydt, die sy daer na in andere bequame pottekens, ofte note-doppen vergaderen, ende bewaren. Dese vochtigheydt is roodt van verwe, na den gulden treckende, niet heel dick, noch oock heel vocht ofte dun, seer klevende, ende vasthoudende, liefelick van reuck, ende soet van smaack.

Dese Balsen en wijckt in 't heelen van de wonden aen geen andere Balsmen, dewijl hy de selvige in vier dagen geneest, na dat se te voren met *Wijn* gewasschen, ende wel gesuyvert zijn. Helpt insonderheyte de gequetste zenuwen, ofte zenuwachtige deelen; als het krampen, ende kramp belettende. De buylen, blutsingen, ende stooten werden daer oock mede genesen, als daer geen groote verhitte by en is.

3. Wanneer dan in een versche wonde het bloedt gestelpt is, ende sulcks buyten vreesse van onsteeking, soo sal men de kanten, soo veel mogelijk is, by een brengen, ende dan verbinden met de verhaelde, ofte volgende Heel-middelen, in Salve op *Plocksel* gestreken, ofte in Poeyer daer op gestroyt, ende dan omgeslagen een dubbelden doeck in wermen rooden *Wijn* gedoopt, ende wat uyrgedouwt. Als de wonde niet te groot en is, de selve kan genesen werden met *Termentijn* gemengt onder een *Doyer van Ey*, met een weynigh *Terwen-bloem*, ofte met den gemelten *Balsen van Peru*.

Het X V. Capittel.

1. *Vleysch-maekkende Heel-middelen.*
2. *Enckele; als Fenugriek, Vygh-boonen, Wicroock, Teer, Peck, Termentijn, Sarcocolla, Aloë, Myrrha, Mastick, Vernis.*
3. *Mengel-middelen, ende maniere om te gebruycken.*

I. **A**L is het vleysch-maacken, in een holle Wonde, ofte Sweeringe, alleen het werck van de nature, soo werdt even wel voor een vleysch-maekend Heel-middel gereekent, ende alsoo genoemd, het welke de Sweeringen matelick opdrooght, ende hare vuyle vochtigheydt sachtelick, ende, sonder de minste scherpigheydt, suyvert; om reden, dat soodanigh middel, het bloedt, 't welck de stoffe is, daer het vleysch van groeyt, beschermt, ende de toevallende beletselen belettende, de Sweeringe suyver houdt, waer door dan het vleysch groeyt. Sulcke Heel-middelen zijn matelick van stoffe, ende gematigheydt, onder den tweeden graed soo werm, als droogh, om sonder de minste scherpigheyte wesen. Want het gene te heet van aert, ende te sijn van stoffe is, doet het vleysch smelten: dat te dick, ende te kout is, verdrooght, ende treckt al te seer te samen.

2. De

2. De Kruyden, ende Droogen, die kracht fouden hebben om alleen vleysch te maecten, zijn seer weynigh, maer die versche wonden toeheelen, ende vuyle Sweeringen sachtelick suyveren, die doen oock vleysch groeyen, voornamelick als sy door het vermengen van verslichtende gematight werden.

Het Meel van FENUGRIECK, ende VIIGH-BOONEN, soo alleen, als onder Honich, een Doyer van Ey, met een weynigh Termenthijn geslagen, doet sachtelick vleysch groeyen.

WIEROOCK heeft een bysondere kracht om vleysch te maecten, te weten in middel-matige lichamen: maer in de gene, die vochtiger, ofte drooger zijn, dient 'er wat anders, na dien aert ende gelegentheydt, onder gemenge.

Het selve doet de Manna thuris, de welcke bequamelick onder Olye van Termenthijn gedaen werdt, ende dan kan se holle Sweeringen, ende wonden met vleysch vervullen.

Het selfde doet oock TERMENTHIN, door sijn sacht-suyver-maekkende, ende verdroogende kracht.

SARCOCOLLA (insonderheydt die in Rosen-water, ofte Melck gesmolten is) verdrooght, seydt Galenus 8. Simpl. sonder scherpigheydt, suyvert de Sweeringen, ende doot se met vleesch begroeyen.

ALOE, bysonderlick die gewasschen is, heeft soo kleyne kracht om af te vegen, dat hy selver (Galenus 6. Simp.) de suyvere wonden niet moeyelick en valt: waerom hy seer dienstigh is, om de holle Sweeringen met vleysch te vullen, gelijk Dioscorides 3. 22. ende de selve Galenus betuygen.

MYRRA is door haren suyverenden, verdroogenden, ende heelenden aert, seer nut om vleysch in de Sweeringen te maecten.

MASTICK heeft een t'samen-treckende, ende verdroogende kracht; sonder eenige bijachtige eygenschap, derhalven bequaem, om in holle gaten vleysch voort te brengen.

VERNIS, ofte Gomme van Genever-besjen, verwert, ende verdrooght in den eersten graed; suyvert, ende vervult met vleysch verouderde Wonden; holle Sweeren, ende loopende gaten.

3. Wanneer een versche Wonde, ofte een oude Sweeringe soo hol, ende diep is, dat se diefhalven ten eersten niet en kan toe-heelen, dan moet de holligheydt eerst met vleysch gestopt, ende daer na de Sweeringe door toe-heelende middelen gestoten werden. De vleysch-maekkende bestaan soo uyt de gene, die nu verhaelt zijn, als uyt een vermenginge van toe-heelende, suyverende, ende etter-maekkende. Daer toe staen in de Winckels gereet, voor vleysch-maekkende mengelmiddelen, de Plaesters, *Tetrapharmacium*, *Basilicum Magnum*, *Divinum*, *Gratia Dei*, ende de *Ianua*, *Vng. Aureum*, ofte Gulden-salve. Ick hebbe vele in 't gebruyck, insonderheydt in Hooft-wonden (daerom *Pulvis Cephalicus*, dat is, Hooft-poyer genoemd) het volgende;

N. Aloë,
Myrrha,
Mastick,
Sarcocolla, van elck $\frac{1}{2}$ loots,
Lisch-wortel, $1\frac{1}{2}$ vierendeel loots,
heel kleyn gestooten, en door een sijn doecxken gesift

[Tot een Hooft-poyer.]

Dit poeyer moet gantsch dun gestroyt werden; alsoo het anders te seer papt, ende tot een korst aen een plackt, waer door dan de etter tegen-gehouden zijnde, de Sweeringe eer holder, als volder soude geraecken. Dit Poeyer kan oock onder Balsam gemengt, een vleysch-makende Salf werden; ende daer by doende wat Harst, Termenthijn, ende Wasch, soodanigen Plaester.

Het XVI. Capittel.

1. Vel-maekkende Heel-middelen.
2. Enckele; als Bolus, Gesegelde Aerde, Silver-schuym, Ceruse, Bloemen, ende Schellen van Granaten, Myrtus, Bloet-steen, Calmis, Spodium, Pompholyx, Plockzel, Looden plaeten, Hamer-slagh, levende Kalck, gebrant Loot, Antimony, Ahsyn, Koper-root, Spaens-groen.
3. Mengel-middelen.

Wanneer een versche Wonde wel geheelt, ofte een holle Sweeringe tot bequame hoogte (dat is een weynigh beneden de kanten) met vleysch vervult is, dan en valt 'er niet anders te doen, als de selvige met vel te overtrecken. Soodanigh middel heeft kracht, om het opperste vleysch dapper te verdroogen, ende te verharden, ende alsoo tot een litteycken, de Huyt gelijk, toe te trekken. Dit is van aert gantsch droogh, om de vochtigheydt te kunnen verteeren, oock grof van stoffe, om het vleysch samen te trekken, verdicken, ende verharden.

2. BOLUS, ofte roode Aerde, geneest de vuyle Sweeren van den Mont, drooght, ende sluyt de andere met vel.

GESEGELDE AERDE, doet al 't selfde, maer wat slapper.

[SILVER-SCHUYM is verdroogende, t'samen-treckende, ende vel-maekkende.] Siet oock boven Capittel 3.

CERUSE, ofte Loot-wit, houdt door haer op-droogende, ende t'samen-treckende kracht, het al te weelderigh wassende vleysch tegen, ende doet het vel groeyen.

Al het selve doen BALAUSTIUM, GRANAETSCHELLEN, MYRTUS, BLOET-STEEN. Doch al de verhaelde zijn wat slap; ende derhalven bequaem, om op slappe Sweeringen, ende in slappe ende teere lichamen te gebruycken.

CALMIS dickwils gebrandt, ende met Azijn uytge-

gebluscht, is dapper verdroogende, het uytvallende vleysch verteerende, ende 't selve met vel sluytende.

SPODIUM, ende POMPHOLYX, zijn mede seer scherp, dan werden, door dickwils wasschen, soo sacht, dat sy, sonder eenigh bijten, het uytspuyende vleysch inhouden, ende een huut daer over trekken.

PLOCKSEL soo droogh by sijn selven, als nat gemaect in rooden, treckenden Wijn, die te voren wat opgekoocht is geweest met *Alffen*, drooge *Rosen*, ende een weynigh *Aluyn*, nat gemaect, wert seer dienstigh onder de vel-makende middelen bevonden; gelijk oock een LOODEN-PLAETJEN.

HAMER-SLAGH, LEVENDE KALCK, GEBRANT LOOT, ANTIMONY, ALUYN, KOPER-ROOT, SPAENS-GROEN zijn al te samen krachtigh scherp, ende recht af-etende, maer die even wel, soo dickwils gewasschen zijnde, tot dat se al haerscherpigheydt asleggen, tot vel-maekende middelen gebracht werden, seer bequiem in quaetdaerdige sweeringen, ende harde lichamen; ende sulcks niet alleen kleyn gestooten, ende opgestroyt, maer oock gemengt tot een Plaster met *Waseh*, *Olye van Myrtus*, onrijpe *Rosen*, ofte van *Mastick*. Van de slapste zijn in de Winckels te vinden, *natte Ceruus*, roode *Salf*, die met wat *Waseh* beter tot een Plaster gemaect werden. Wy hebben meest in 't gebruyck de Plaster *Diapalma*, ende *Diapompholygos*. Noch stercker verdrooght *Vng. Diabalciticos*. Men kan oock eenige bysondere maecten: *Wascht ongebluschte Kalck* soo lange in gemeen, ofte *Wiegbbre-water*, tot dat het alle sijne scherpigheydt in 't selve verliest; wrijft het dan in een vijfel, ende giet 'er allencxkens soo veel *Olye van onrijpe Rosen*, ofte *Myrtus*, onder, als hy kan verswelgen, tot dat het komt tot de gelijkvighheit van een Salve. Op de selvige maniere konnender noch stercker gemaect werden tryt andere, die wy gesejdt hebben noch stercker te wesen.

Het XVII. Capittel.

1. Af-etende middelen.
2. Enckele; als *Wolfs-melck*, *Schelpen*, *Zout*, *Aluyn*, *Antimonye*, *Koper-root*, *Cinnabrium*, *Precipitaet*, *Sublimaet*, *Arsenicum*.
3. Toe-gemaecte, of mengel-middelen.
4. Gebruyck.

AF-etende middel is, het welcke onnut, ende overtolligh vleysch, soo 't gene, dat bedorven, ofte verrot is, als dat te weelderigh uytwaft, verteert, ende het Polypus, Wratten, ende harde Puysten af-treect: niet wel schierlick, ende sevens, maer als smeltende, ende allencxkens verdrijvende, sonder cenige bedervinge, ofte verrottinge in 't nabuyrigh vleysch te maecten. Soodanigh is sel bijtende, heet al in den vier-

den graed, ende seer sijn van deelen, om in de stoffe, die afgegeten moeten werden, te dieper konnen geraecken. 't Gene dan, als *Galenus* schrijft *g. Simpl. 16.* een vel-maekend middel door verdroogen, ende te samen-trekken, sonder eenige weedom uytvoert, dat doet het af-etende met een bijtende scherpigheydt, pijn, ende dickwils niet sonder *Rose*.

2. Soodanige zijn *Affche* van *WOLFS-MELCK*, van *OESTER* - ofte *ALYKRUYCKEN-SHELLEN*, *GEBRADEN ZOUT*; *GEBRANDEN ALUYN*, *LOOT*; ende *ANTIMONY*, *KOPER-ROOT*, *CINNABRIUM*, *PRECIPITAET*, *SUBLIMAET*, *ARSENICUM*, ofte *Roste-kruyt*.

3. Hiet toe slaen in de Winckels bereydt *Vng. Apostolorum*, ende *Aegyptiacum*; ende konnen uyt de gemelte enckelen andere mengel-middelen, na gelegentheydt, toegemaect werden.

4. Wat het *Gebruyck* belangt: Als in een Sweeringe verrottinge komt, ofte quaet vleysch groeyt, ofte soo weelderigh uytwaft, dat het door geen suyer-maekende, ofte dapper 't samen-trekende middelen geheel kan wechgenomen werden, in sulcken geval moet men noodtsaekelick komen tot de af-etende, die de groey van overtolligh vleysch beletten.

Het XVIII. Capittel.

1. Korst-maekende middelen; als *Affche* van *Esschen*, ende van *Savel-boom*.
2. Brandende middelen; als *Kalck*, *Koper-root*, *Spaens-groen*, *Sterck-water*.
3. Gebruyck.

EEn korst-maekende middel is wel van den selfden aert, doch krachtiger als de blaer-treckende, die in dunne stoffe, ende dese in dicke ende gebondene bestaende, beyde heet zijn in den vierden graed. Van de eerste is gehandelt in 't 10. Capittel. De andere volgen.

Affche van de *Schorffe* van *Esschen-VVORTEL* met *Speeckxel* gemengt, opent de *Huydt*, sonder veel puysten te maecten.

Affche van *SAVEL-BOOM* verdrijft de wratten, ende alderley harde knobbelachtige uytwassinge: het welck oock doet de *Affche* van gebrande *WIJN-MOER*.

2. Een brandende middel en heeft niet alleen, gelijk het korst-maekende, kracht om het Opper-huyt deken op te halen, maer breeckt oock door de rechte *Huydt* tot in het vleysch, alwaer het, door sijn overgrooten brandt, bestaende in een grove, ende aerdachtige stoffe, in seer korte tijd een dicke korst brandt. Hier toe dienen insonderheydt *ongebluschte KALCK*, *gebrands KOPER-ROOT*, *SPAENS-GROEN*, ende *STERCK-VVATER*. Dan wy hebben meest in 't gebruyck het *Fluweelen* (soo genoemt om sijn sachtigheydt)

heydt)
van sijn
3. H
swel d
insonde
ende de
door ha
ter het
te snijd

1. Verbr
2. Enck
Wis
tong
Lam
Nach
Loot
3. Om
Bis
4. Om
belet
Hert
Niet
Wijn
Wier
5. Om
als B
Kal
6. Men

O
h
heete O
koelend
het op
aengeb
2.
zijn, V
malkan
werdt
TOUV
TONG
MALU
GEL-K
als de
BILSE
ofte R
VVIT
van Ey
3. I
brandt
niet ko
trecken

heyde) *Cautery van Paré*, beschreven in het 25. Boeck van zijn Heel-konste op 't 32. Capittel.

3. Het *gebruyck* streckt daer toe, als in eenigh geswel de etter te diep sit, ende niet en kan door-sweeren, insonderheydt wanneer de plaets selver koudtachtigh is, ende de sweering noch niet volkomen rijp, de selvige door haer hitte te doen rijpen, ende dan met versche *Boter* het gebrande te strijcken, los te maecten, ende uyt te snijden.

Het XIX. Capittel.

1. *Verbrandtheyts Heel-middelen.*
2. *Enckele, om den brandt te verkoelen; als Water, Azijn, Wit van Ey, Latouw, Endivie, Ende-kroost, Hontstonge, Weeghbre, Porceleyn, Plompen, Maluwe, Lammekens-oor, Huemst, Bingel-kruyt, Quee-karlen; Nachtschade, Bilsen-kruyt, Slick, roode Aerde, Loot-wit, Canfer, Aluyn.*
3. *Om den brandt uyt te trecken; als Vyer, Kalfs-voet, Bies-loock, Vlier, Hadich, Radijs, Ajuyne, Affodillen.*
4. *Om de pijn te stillen, ende het op-werpen van bladerente beleten; als Lijm, Ligustrum, Salye, S. Jans-kruyt, Herts-hoy, Mans-bloet, Donder-baert, Wimer-groen, Netelen, Kruys-wortel. Veyl, Varen, Ganserick, Wijn-ruyt, Ypen-boom, witte Lelyen, raauw Ey, Wierroock.*
5. *Om de aengebrante deelen te versachten, ende te genesen; als Beete, Myrtus, Gal-noten, Wjingaert, Kool, Mout, Kalk, hardt Ey, Eyer-olye, Speck.*
6. *Mengel-middelen.*

I.

Onder de Heel-middelen voor de verbrandtheyt, het zy de selve door Vyer, ziedende Water, ofte heete Olye veroorsaect is, zijn sommige den brandt verkoelende, ofte uyttreckende, andere pijn-stillende, ende het op-werpen van bladeren verhinderende, eenige de aengebrante deelen versachtende, ende genesende.

2. Van den eersten slaghe, te weten verkoelende, zijn, WATER, AZIJN, elck bysonder, ofte onder malkanderen gemengt, het welck *Oxyeratium* genoemt werdt, WIT VAN EY, SAP ofte WATER VAN LATOUW, ENDIVIE, ENDE-KROOST, HONTSTONGE, WEEGHBRE, PORCELEYN, PLOMPEN, MALUYVE, LAMMEKENS-OOR, HUEMST, BINGEL-KRUYT; *Slijm van QUEE-KARLEN*. Ende, als de pijn seer groot is, van NACHT-SCHADE, ofte BILSEN-KRUYT, alleen, ofte gemengt met SLICK, ofte ROODE AERDE, die wat lichter is. LOOT-VYIT, CANFER, ALUYN onder WATER, ende WIT VAN EY geslagen.

3. De verhaelde middelen moeten terstont na den brandt opgeleydt werden, om de hitte uyt te blussen, niet koudt, maer laeuw, ofte werm, om de selvige uyt te trecken. Want selver het vyer, als een gebrandt deel

daer tegen gehouden werdt, treckt, als een eygen tegen-gift, de hitte na haer. Soo doen oock sommige Heel-middelen, die door haer hitte den brandt uyttrecken, ende alsoo de verbrandtheyt genesen. Van die kracht zijn de gestampte *Bladeren van KALFS-VOET, BIES-LOOCK, VLIER, HADICH, RADIJS, ende AJUYN met Zout.*

De *Wortel van AFFODILLEN* in Olye gekoockt, ende het *Sap* uytgeperst heelt de Kack-hielen, ende de Verbrandtheydt; gelijk *Dioscorides* betuyght in zijn 2. Boeck, op het 164. Capittel.

4. Wanneer terstont in 't beginsel door de gemelte middelen den brandt versacht is, soo moet men komen tot de gene, die de pijn stillen, ende het op-werpen van Bladers beletten.

LIJM, dat uyt *Ossen-huyden* getrocken werdt, wit ende klaer, met *Azijn* gemengt, heelt het Schorft, ende de Rappigheydt; met werm WATER de verbrandtheydt, ende belet het op-loopen van Bladeren, met *Honich*, ende *Azijn*, geneest de Wonden, gelijk de gemelte *Dioscorides* schrijft in zijn 3. Boeck, op 't 85. Capittel.

Bladeren van LIGUSTRUM, Salye, S. JANS-KRUYT, ende sijn twee mede-soorten *HERTS-HOY*, ende *MANS-BLOEDT, DONDER-BAERT, WINTER-GROEN, NETELN, KRUYTS-VVORTEL, VEYL, VAREN, GANSERICK, WIIN-RUYT, YPEN-BOOM, MOER-BESYEN-BOOM, KLISSEN-KRUYT, WOLLE-KRUYT, GLAS-KRUYT, Bladeren*, ende *Wortels van VVITTE LELYEN*, groen gestampt, met *Verckens-reusel*, ofte *Olye van Rosen*, ende wit van Ey, met een weynigh *Azijn* gemengt, versachten de pijn, ende beletten dat 'er in de verbrandtheydt geen Peuckels voort en komen. Hier toe streckt mede een *RAEUVV EY* met sijn *Schalen* gestampt, het welck om 't gene dat door heet Water gebrandt is, terstont omgeslagen, insonderheydt als daer *Gersten-meel*, ende een weynigh *Zout* onder gemengt is, de Peuckels dra belet.

WIERROOCK, als pijn-stillende, ende te samen-treckende, heelt de Verbrandtheydt, ende Kack-hielen, onder *Reusel*, ofte *Gansen-veit* vermengt zijnde.

5. Maer als het gebrande deel nu al eenige Puyflen, ende Sweeringen opgeworpen heeft, dan dienen in 't werck gestelt soodanige middelen, de welke versachten, ende matelick op-droogen, gelijk *Metallen* gebrande, ende gewasschen, by eenigh verkoelende ende versachtende nat gedaen.

BETE in *Wijn* gekoockt, ende het *Sap* daer uyt geperst, als oock het *Poeyer* van *MYRTUS*, ende van *GAL-NOTEN*, de *Affche* van *WIINGAERT-RANCKEN*, onder *Salf van Rosen*, ofte *Populyoen* gemengt, droogen sachtelick, ende doen de *Huydt* wederom groeyen.

Het selve doen de *Affche* van *KOOL-VVORTELS*, ende de gekoockte *Bladeren*, met *Vrouwen-sogh*, ofte *Rosen-water*, opgeleydt.

Mout met wit van Ey, ende VIIGEN met Wasch, ende Rose-salve gemengt, heelen de verbrande Huydt.

KALCK, met Rosen, ofte Weegh-bre-water gewasschen, ende dan onder Rose-salve geslagen, kan de verzeerde leden, uyt verbrantheydt, bequamelick genesen.

EYEREN soo hardt gebraden, dat de schalen ver-

brant zijn, ende gesmolten SPECK, met Honich van Rosen gemengt, doen de open gebrande deelen wederom toe-heelen.

6. Tot het selfde staen in de Winckels gereet, Olye van Eyeren, van Rosen, van Wijn-steen, van Myrtus; Salve van Rosen, Populyen, Nutritum; Plaester Diapompholygos, van Cernise, ende Diachalciteos.

TWEEDE